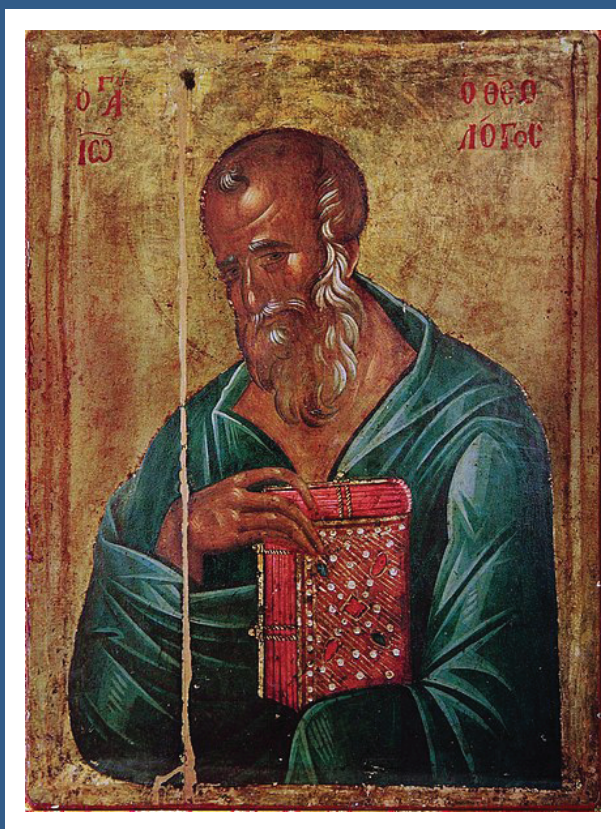

Петар Милосављевић

ЛОГОС И НАРАТИВ

Петар Милосављевић ЛОГОС И НАРАТИВ

Петар Милосављевић: ЛОГОС И НАРАТИВ

Издавачи

Институт за политичке студије – Београд
Матица српска у Дубровнику – Београд
Логос – Грачаница
Центар за српске студије – Бања Лука
Институт за српску културу – Никшић

За издавача

др Живојин Ђурић

Уредник

др Момчило Суботић

Рецензент

др Мирослав Ивановић

Корице

Мирјана Исаков

Пословни секретар

Смиљана Пауновић

Штампа

Ситопринт, Житиште

Тираж

150

Петар Милосављевић

ЛОГОС И НАРАТИВ

2022.

САДРЖАЈ

Увод 7

О ПОЈМУ НАРАТИВ

О изразу и појму наратив 11.– О семиолошкој пардигми 13.– Нарација и метанатација 17.– Чињенице као догађаји 19.– О идејама и ауторима са којима се не рачуна 22.– Метод и логос 24.– Наратив и логос 25.– Наратив и логос као човекови продужеци 27.

НАРАТИВИ И ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Цивилизација и цивилизације 33

Грчко-римска цивилизација

Основи наратива старогрчке цивилизације 36.– Основи наратива римске цивилизације 41.– Стварање наратива о грчко-римској цивилизацији 42.

Хришћанска цивилизација

Једнобожачка јеврејска парадигма 44. – О *Старом завету* 45.– Бог *Старог* и Бог *Новог завета* 46.– Бог *Новог завета*, хришћански Бог 49.– Синоптичка јеванђеља и *Јеванђеље* по Јовану 51.– Логос у Јовановом *Јевађељу* 52.– Контекстуализација *Новог завета* 54. Притока хришћанској мисли из грчке филозофије 56.– Промене у схватању Бога и човека 58.– У почетку је био наратив 60.– Заснивање хришћанске цивилизације 61.– Маргинализовање хришћанске парадигме и наративи 62.

Модерна и постмодерна цивилизација

Смена парадигми почетком новог доба 67.– Промене у сфери филолошких наратива 70. – Неговање националних идентитета 72.– Промене парадигми и последице 73.– Уметности у функцији наратива 74.– Наука и творачке особине човека 75. – Историографија у функцији националних наратива 75. – Филозофија и смена двеју цивилизација 76. – Постмодерно стање или постмодерно доба 77.

НАРАТИВИ И СРБИ

Чињенице, идеје, парадигме, наративи

Чињенице 84.– Идеје 84 .– Парадигме 89 – Наративи 90.

Српски и југословенски наратив

Српски наратив 94.– Наратив о Југословенима 99. – Југословенска идеја није положила испит 103.– Српски историјски пораз 104.

Наративи и логос: Атлантократија или Велики механизам

Атлантократија и њени интереси 105.– Велике западне земље у раљама лобија 111. – Западне земље против властитих интереса 114.– Наративи као оружје 116.

ГЕТЕ НИЈЕ БИО У ПРАВУ

Гете није био у праву 121–123.

Закључци 124.

Регистар имена 126.

УВОД

Разумем Србе зашто се љуте. Тако гласи наслов интервјуа са Алексисом Трудом који је водила Гордана Поповић у „Политици“ од 26. децембра 2020. Труд је професор историје на Универзитету у Версају, у Француској, а повод за разговор је био објављивање његове књиге *Француска и Србија. Векови пријатељства* у издању Завода за проучавање културног развика (2020).

У интервјуу се мало говорило о поменутој Трудовој књизи а више о болној теми: чињеници да се током деведесетих година 20. века Француска, која је била пријатељ Срба и Србије, сврстала међу српске непријатеље. Професор Труд је изнео више детаља који такво понашање Француза објашњавају (а не оправдавају). Најдрастичнији је детаљ о томе како се понашао Бернар Анри Леви, који је снимио филм о Алији Изетбеговићу. Рекао је да би могао да сними и филм о Милошевићу ако му се такав филм наручи (и плати). И овај интервју је показао да Алексис Труд саосећа са српским народом и разуме његове проблеме.

У овом интервјуу, међутим, ни једном није употребљен израз *наратив*. Тај израз у новије време српски политички аналитичари изговарају у разним телевизијским емисијама кад хоће да означе ситуацију у којој су се последњих деценија нашли и Срби и Србија. Овим изразом они означавају оно исто што и Алексис Труд у свом излагању: неоправдано створену негативну слику о Србима. Посредно и Труд потврђује да је и Французима током 90-тих био наметнут наратив по коме су Срби представљени као „лоши момци“ и да зато није било тешко ни француску јавност, као ни јавност Запада, окренути против њих. Однос Запада према

Србима наметао је новостворени наратив. Једна од видљивих последица тог наратива била је: да су се готово све јеврејске организације у Америци листом окренуле против Срба. По овом наративу, раширеном у Америци, Срби су и у прошлости били народ који је другим народима стално правио проблеме. Срби су изазвали Први светски рат, а чинили су проблеме и током Другог светског рата, а поготово у годинама разбијања Југославије. Да нема тих злочестих Срба, у Европи би се живело мирно. Политички лидери западних земаља утркивали су се ко ће се што горе односити према овим лошим момцима. Треба да буде запамћено да је председник Америке Бил Клинтон јавно изнео став да Србију треба вратити у ледено доба, а председник Француске Жак Ширак је Србе упоређивао са животињама које треба уништити.

У годинама разбијања Југославије, током деведесетих, док се градила оваква слика о Србима, било је и у свету појединаца који су изражавали став да је таква слика неправедна и, дугорочно гледано, неодржива. Таква слика је обично тумачена као вид непријатељске пропаганде. Помињан је Хитлеров министар пропаганде Гебелс; цитирана је позната констатација да ће се више пута поновљена лаж најзад почети примати као истина. И најдобронамернији гласноговорници јавног мњења, при крају расплета југословенске драме, могли су само да констатују да су Срби овај медијски рат губили и, најзад, изгубили.

Скретање пажње на медије сигурно није погрешно. Показало се, међутим, да постоји нешто јаче од медија, чему и медији служе. То су наративи. Они су се битно уплели у српску судбину у новијој историји.

Спадам међу ретке српске научнике који су се, у књигама, бавили и проблемима методологије, али и политикологије и наратологије. Верујем зато да би истраживања приказана у овој књизи могла бити од користи за боље сналажење у свету у којем живимо. Нарочито ако се посебна пажња посвети недовољно осветљеној појави – наратив

О ПОЈМУ НАРАТИВ

О изразу и појму наратив

Израз и појам наратив су нови. Зато, вероватно, и нису стигли да буду обрађени у лексикографској сфери. Узалуд ћемо овај појам тражити у речницима, бар онима на српском језику. Нешто је боља ситуација у сфери научне литературе. Израз наратив први пут је у Срба употребила Свенка Савић у књизи *Наративи код деце* (1985) која је настала у склопу сличних истраживања на којима се већ радило у Америци. Последњи пут, тај израз је употребљаван у књизи Зорана Милића *Политичка наратологија* (поднаслов *Оглед о демократији*) која је објављена 2020. У међувремену је објављена моја књига *Наратолошка истраживања* (2012, књига прва). Као и друга, необјављена, и ова књига се бави само белетристиком; израз наратив у њој није употребљен. Све поменуте књиге оријентисане су на истраживања ка уским тематским подручјима. Мало ће помоћи да продремо до значења израза наратив са којима се свакодневно срећемо у оним медијима који се баве актуелном политичким приликама и код нас и у свету.

О значењу овог израза више ћемо сазнати из *Википедије*. Тамо је овом појму, на разним језицима, посвећено доста простора. На енглеском језику посвећено му је 19 страница, уз навођење 60 библиографских јединица. Доносим само део прве странице најпре на енглеском, а затим и у преводу на српски језик.

NARATIV

A narrative, story or tale is any account of a series of related events or experiences,[1] whether nonfictional (memoir, biography, news report, documentary, travelogue, etc.) or fictional (fairy tale, fable, legend, thriller, novel, etc.).[2][3][4] Narratives can be presented through a sequence of written or spoken words, still or moving images, or any combination of these. The word derives from the Latin verb narrare (to tell), which is derived from the adjective gnarus (knowing or skilled).[5][6] Along with argumentation,

description, and exposition, narration, broadly defined, is one of four rhetorical modes of discourse. More narrowly defined, it is the fiction-writing mode in which the narrator communicates directly to the reader.

Oral storytelling is the earliest method for sharing narratives.[7] During most people's childhoods, narratives are used to guide them on proper behavior, cultural history, formation of a communal identity and values, as especially studied in anthropology today among traditional indigenous peoples.[8]

Narrative is found in all forms of human creativity, art, and entertainment, including speech, literature, theatre, music and song, comics, journalism, film, television and video, video games, radio, game-play, unstructured recreation and performance in general, as well as some painting, sculpture, drawing, photography and other visual arts, as long as a sequence of events is presented. Several art movements, such as modern art, refuse the narrative in favor of the abstract and conceptual.

Narrative can be organized into a number of thematic or formal categories: non-fiction (such as definitively including creative non-fiction, biography, journalism, transcript poetry and historiography); fictionalization of historical events (such as anecdote, myth, legend and historical fiction) and fiction proper (such as literature in prose and sometimes poetry, such as short stories, novels and narrative poems and songs, and imaginary narratives as portrayed in other textual forms, games or live or recorded performances). Narratives may also be nested within other narratives, such as narratives told by an unreliable narrator (a character) typically found in the genre of noir fiction. An important part of narration is the narrative mode, the set of methods used to communicate the narrative through a process narration (see also „Aesthetics approach“ below).

НАРАТИВ

Наратив, историја или прича, опште узев, представља низ догађаја и искустава, било нефикционалних (мемоари, биографија, новински извештај, документарни извештај, путопис) или фикционалних (бајка, басна, легенда, трилер, роман итд.). Наративи могу бити представљени помоћу секвенци писаних или усмених речи, статичким и покретним сликама, или неким њиховим комбинацијама. Реч се изводи из латинског глагола *narrare* (причати), који је изведен из придева *gnarus* (који зна или је вешт). Поред аргументације, описа и излагања, приповедање,

оквирно дефинисано, може бити један од четири реторичких начина дискурса. Уже дефинисано, то је начин излагања фикције у којем приповедач непосредно комуницира са читаоцем.

Усмено приповедање је најранији облик наратива. Током детињства, за већину људи, наративи су служили да их усмеравају у понашању, културној историји, стварању заједничког идентитета и вредности, што данас посебно изучава антропологија бавећи се традиционалним домородачким народима.

Наратив налазимо у свим формама људског стваралаштва, уметности и забаве, укључујући говор, литературу, театар, музику и певање, стрипове, журнализам, филм, телевизију и видео, видео игре, радио игре, неструктурирану рекреацију и уопште перформанс, као и неко сликарство, скулптуру, цртање, фотографију и друге визуелне уметности, све док се тиме представља низ догађаја. Неколико уметничких покрета, као што је модерна уметност, одбацују наративе у прилог апстракције и појмовности.

Наратив може бити организован у бројне тематске или формалне категорије: не-фикционалне (у које укључујемо креативну не-фикцију, биографије, журнализам, преводну поезију и историографију) фикционализацију историјских догађаја (као што су анегдота, мит, легенда и историјска фикција) и чисте фикције (као што је литература у прози и понекад поезија, као што је кратка прича, роман или наративна поема или песма, а и имагинарна приповедања приказана у другим текстуалним облицима, играма или живим и снимљеним перформансима). Наративи, такође, могу да се угнезде унутар наратива, као што су приче фиктивних приповедача (ликова) какве се обично налазе у жанру црних фикција. Важан део нарације је наративни начин, скуп метода који се користе да испричају наратив кроз процес нарације (видети, такође, „Естетички приступ“ који следи).

Иако свестрано постављена, ова одређеница више одговара на питање шта све може да уђе у обим појма наратив, него што нам јасно представља значење израза са којим се данас срећемо или можемо срести. Није на одмет, зато, да се појам наратива изнова размотри, са жељом да омогући другачија осветљења од оних која су позната.

О семиолошкој парадигми

Почнимо, најпре, од једне већ широко познате поделе историје филозофске мисли савременог немачког филозофа Карла

Ота Апела (1922–2017) о кључним променама у области филозофије. У историји западне филозофије смениле су се, по Апелу, три Прве филозофије, или три филозофске парадигме: онтолошка, епистемолошка и семиолошка. Ради оријентације, подсетићемо да онтолошку парадигму репрезентују Платон и Аристотел, епистемолошку Кант и Хегел, а семиолошку Перс и де Сосир.

Адекватно овом виђењу, и Апелов савременик, канадски филозоф Маршал Маклуан (1911–1980) разликовао је три цивилизације: оралну цивилизацију, цивилизацију књиге и цивилизацију слике.

Доба у којем живимо, цивилизацију слике, многи мислиоци већ идентификују као постмодерно доба. Овом добу је претходило модерно доба, а овоме опет пред-модерно доба.

Ако пођемо од овако глобално представљене историје света у којем живимо, јасније ћемо моћи да одредимо раздобље у којем би значење појма наратив требало тражити. Пуни смисао тај израз (и појам који он означава) могао би имати тек у наше доба, дакле у доба цивилизације слике или у доба превласти семиолошке парадигме. Још конкретније: треба очекивати да ће нам о његовом значењу највише моћи да каже дисциплина која се развила тек у ово доба, *наратологија*.

Наратологија већ неколико деценија постоји као конституисана књижевнотеоријска дисциплина. Али историја ове дисциплине, па и саме теорије књижевности, није тако једноставна. О томе могу да сведочим и из личног искуства. У научни живот сам се укључио 1971. године када сам постао асистент на Филозофском факултету у Новом Саду, на предмету Теорија књижевности који се слушао на другој години студија код професора Драгише Живковића.

Живковић је значајна појава у универзитетском животу друге Југославије. Највише се бавио историјом српске књижевности. Али је био и аутор књиге *Теорија књижевности*, класичног уџбеника из те области. Прво издање ове књиге изашло је 1955. у Сарајеву. После се појавило још много дорађиваних издања. Уџбеник је био у употреби у више република бивше Југославије. Може, зато, и да послужи као информација о природи теоријских знања о књижевности онога времена.

Теорија књижевности као дисциплина није постојала у античком периоду. Тада су постојале две дисциплине које су се

бавиле појавама које данас називамо лепа књижевност. То су биле поетика и реторика. Као издвојене дисциплине, оне су постојале и развијале се све до 19. века. Са појавом естетике у 18. веку, која се бавила разним уметностима, поетика и реторика су заједно узимане као дисциплине које се баве књижевношћу. О том сједињавању најбоље сведочи Хегелова *Естетика*. Живковићева *Теорија књижевности* сабирала је знања која су донеле и поетика и реторика, али је доносила и знања која је стварало модерно доба. Надовезивала се, на пример, на истраживачке доприносе руских формалиста, посебно на *Теорију књижевности* Бориса Томашевског (1924) и на изучавање немачких теоретичара: Штајгера, Кајзера и Макса Верлија. У Живковићевој *Теорији* има говора о много чему, али нема ни помена о наратологији.

То није индивидуални пропуст. Тако је било и са другим сличним књигама које су стварали старији теоретичари и у нас и у свету. Кад је прво издање Живковићеве *Теорије* било објављено, наратологија као посебна дисциплина још није била конституисана. То ће се десити тек шездестих година 20. века у кругу француских структуралиста. У време мога стручно-научног формирања најпривлачнија оријентација у науци био је структурализам. Моји професори лингвистике у Новом Саду били су Милка и Павле Ивић. Научник кога су са посебним уважавањем помињали био је Роман Јакобсон. Имао сам прилике да га видим и чујем у Новом Саду у току мојих студија. Природно је отуда што сам желео да се нађем у центру структурализма, у Паризу. Пружила ми се шанса да више пута 1969. слушам Ролана Барта у Практичној школи високих студија. Барт је у то време већ говорио као прво име нове дисциплине, наратологије. Године 1971. у Летопису Матице српске објављен је мој превод значајног Бартовог текста *Увод у структуралну анализу прича*. Био сам, дакле, претходним образовањем припремљен да своја теоријска знања проширим и на подручје ове нове дисциплине.

Драгиша Живковић (1914–2002) и ја смо једно време били савременици. Али ми смо се формирали, ипак, у два парадигмама. Живковић се формирао у доба модерне, у доба цивилизације књиге, и у епистемолошкој пардигми. Ја сам се формирао у доба слике, у доба постмодерне и у доба семиолошке парадигме. Те су разлике оставиле трага и на теоријском прилажењу литературе, тј. белетристици.

Теорију књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду предавало је више професора. Поред Живковића само сам ја оставио за собом уџбеник из ове области. Моја књига се зове *Теорија белетристике*. Она је настала из предавања студентима руског, румунског и русинског језика у периоду 1986–1991. а објављена је 1993. дакле 38 година после Живковићеве *Теорије књижевности*. У мојој књизи је јасно наглашено да се она разликује од других књига сличне намене које су израстале на ставовима и искуствима поетике и реторике, јер је била утемељена на семиологији; свим кључним теоријским проблемима прилазила је са семиолошког аспекта.

Да сам се проблемима наратологије већ бавио потврђује студија *Реч и корелатив* из 1979, која ће се наћи на челу истоимене књиге *Реч и корелатив* (1983). Студија је полемисала са тада раширеним ставом о књижевности као уметности речи. Илустровала је одрживост те тезе на примерима текстова Црњанског и Крлеже. Али је на примеру *Коштане* Боре Станковића показивала да се уметнички ефекти постижу и на други начин: преко успостављања корелатива. Израз корелатив је за ову прилику позајмљен из есеја Т. С. Елиота о Хамлету. Сугерирао је да се ефекти могу постићи многостраним релацијама које су карактеристичне управо за наративне текстове. У основи иста идеја је на другачији начин представљена у *Теорији белетристике*. То се, бар донекле, може видети из самог садржаја посвећеног организовању наративних текстова. Ево тог дела:

Организовање на наративном нивоу (наратологија)

Прича. – Приче и однос према стварности. – Организовање наративног текста. – Мотивација. – Структура приче. – Јунаци. – Типологија јунака. – Једноставни и сложени јунаци. – Избор типа јунака и могућности приповедања. – Фрајева типологија јунака. – Јунак као приповедач. – Аутор наративног текста. – Ја, Ти и Он – форма приповедања. Тачке гледишта у приповедном тексту. (10)

Из наведеног садржаја, такође, није тешко закључити да је овако замишљена и представљена наратологија имала строго омеђен домен истраживања на текстове белетристичке природе. А унутар тога домена, истраживања су се ограничавала на представљање наративних елемената од којих се нарација градила.

У *Теорији белетристике*, додуше, на једном месту био је само поменут израз наратив: значење израза није објашњавано. Као и други истраживачи тога доба, и ја сам могао мислити на неки мање важан елеменат нарације. У нешто скраћеном поновљеном тексту објављеном у књизи *Теорија књижевности* (1997) више се тај израз није појављивао. Нема основе да се мисли да је могао да има значење које му се данас приписује.

Нарација и метанарација

Данас се зна да је велики корак у истраживању проблема нарације учинио француски филозоф Жан-Франсоа Лиотар у књизи *Постмодерно стање* (1979) која је објављена у преводу на српски језик 1988. године. Лиотар у тој књизи ниједном није употребио израз наратив. Али је на више места, и то почев од прве странице, употребљавао израз *метанарација*. Иако, на жалост, значење овог израза нигде није дефинисао, употребљавао га је увек у јасном контексту. Контекст је говорио да се израз метанарација у његовој употреби и не односи на сферу књижевности, већ преваходно на друге облике мишљења и изражавања. А на шта се заправо односи, аутор је оставио да се накнадно домисли у контексту његових истраживања.

У истој књизи, на више места, као синоним за метанарацију употребљен је израз „велика прича“. Ни тај израз аутор, такође, није дефинисао. Али је, ипак, пакет могућих значења отворио самим тиме што је имплицирао да се израз „велика прича“ мора разликовати од израза „мала прича“. Следствено томе, и израз метанарација („велика прича“) мора се разликовати од израза нарација („мала прича“). Тиме је, посредно, назначено да се наратологија успешно може бавити приповедним облицима, нарацијама, у области књижевности. Метанарацијама се може бавити нека друга дисциплина, која се не бави проучавањем белетристике. А која би то дисциплина била, такође се може закључити из контекста. То би могла да буде преваходно историја, односно дисциплина која се бави историјом, историографијом. Историје се, заиста, баве великим причама, причама које укључују много малих

прича. А да је то тумачње исправно и прихватљиво, то потврђују и други тумачи Лиотарове књиге.

Тек кад овако идентификујемо Лиотарову идеју о природи великих прича, можемо да кажемо да смо дошли до проблема који је општепознат. То је разликовање између двеју врста подражавања радњи које је представљено у Аристотеловој *Поетици*: Један од начина подражавања јесте онај којим се служи песник; други је онај начин подражавања радње којим се служи историчар. Наводим три кључна пасуса из ове књиге у преводу Милоша Ђурића:

Из онога што смо досад рекли очевидно је и то да није песников задатак да излаже оно што се истински догодило, него оно што се могло догодити, и што је могуће по законима вероватности и нужности.

Јер историчар и песник не разликују се по томе што први пише у прози, а други у стиховима, јер би се дела Херодотова могла дати у стиховима, па би она исто тако била историја у стиховима, као и у прози – него се разликују по томе што један говори о ономе што се истински догодило, а други о ономе што се могло догодити.

Зато и јесте песништво више филозофска и озбиљнија ствар него ли историографија, јер песништво приказује више оно што је опште, а историографија оно што је појединачно. Опште је кад кажем да лице са оваквим или онаквим особинама има да говори или дела овако или онако по вероватности и нужности, а на то песништво и обраћа пажњу кад лицима даје имена. Појединачно је кад кажемо шта је Алкибијад доживео или урадио (1955:21).

Практично, све до нашег времена владало је уверење, установљено у Аристотеловој парадигми: да се историја бави истинама; да се откривањем истина баве историчари. Историчари су се разликовали једни од других по томе да ли то чине прилежније или мање прилежно; да ли су више или мање истинољубиви; да ли су, заиста, спремни да се суоче са истином.

Значај Лиотаровог приступа је, између осталог, у томе што је прекинуо тај смер размишљања. Проблематизовао је сам појам истине. Истакао је да је, у пракси, истина оно што се *легалује* као истина. Ако је задатак истинске науке да допре до истине био

карактеристичан за модерно доба, за постмодерно доба је карактеристичан став да је истина оно што се легализује као истина.

Веома је брзо запажен Лиотаров израз метанарација. Мање је обраћана пажња на друге изразе као што су *наративно знање* или *наративна истина* које кореспондирају са изразом *метанарација*. Нећемо погрешити ако кажемо да је Лиотар изразом метанарација обелоданио суштинску природу историографије. Изрази наративна наука или наративно знање тичу се ширег подручја: тичу се општих карактеристика савремене науке, или савременог знања, уопште.

Проблеми са којима се сусреће човек постмодерног доба, према томе, не тичу се толико истине колико легализације појаве коју називамо истином. У овој краткој Лиотаровој књизи постоје и два карактеристична поглавља која се зову *Легализација истине* и *Делегализација истине*. У оба случаја показује се да одговор на питање шта је истина, не зависи само од објекта који је предмет испитивања; зависи и од субјекта који испитује.

Наука у доба свога процвата, поготово од 19. века, стекла је углед делатности којој је главни циљ био да допре до истине. Лиотар је показивао да то није било баш тако. Главни је проблем био легализација неких истина. О томе сведочи и један кратак део књиге посвећен заснивању Берлинског универзитета почетком 19. века. То је био изразит пример напора да се изгради једна универзална научна институција која ће обухватити максимум научних знања, дакле знања која ће бити легализована као научна.

Тако већ није у времену у којем живимо. Све више се уочава разлика између модерног и постмодерног доба. Човек модерног доба имао је пуно поверење у науку, у научно мишљење. Лиотар, који важи за мислиоца постмодерног доба, скинуо је маску са оваквог поверења у науку. Што значи да је имплицитно показао да се и наука и те како може злоупотребљавати. Уводећи у игру појам метанарације Лиотар је то поверење учинио проблематичним. Већ други пасус његове књиге почиње реченицом: „Наука је од самог почетка у сукобу са нарацијама“. Нарације које је он имао у виду више нису оне којима се бавила литерарна наратологија. То су, у ствари, метанарације. Што, практично, значи

да су то наратије које се употребљавају у науци. Оне, у ствари, проблематизују једну грану људске активности, ону коју смо сматрали науком. Показују да се и неистине могу легализовати као истине.

Као филозоф чија се мисао формирала у доба семиологије, дакле и њене поддисциплине прагматике, и Лиотар мисли у доемтима њеног искуства. У његовој књизи, подељеној на 14 поглавља, два централна поглавља, 6. и 7, зову се *Прагматика наративног знања* и *Прагматика научног знања*. Кад је тако дошао до прагматике, аутор је практично скинуо вео и са природе наратије и са природе оне историјске приче која се легализује као истина. (А која се, исто тако, као привидна истина, може и делегалитовати).

Наслов књиге *Постмодерно стање* одговара њеном садржају. Књига не приказује то стање; више га изражава; не осветљава га споља, већ га осветљава изнутра. Показује како је људски свет у доба постмодерне размрвљен, деструисан, декомпонован. Вреди приметити да се у овој књизи, којој је једна од главних тема пољуљана функција науке, нигде не употребљава реч логос. То је онај појам из којег се изводи и појам логике, а без које нема ни науке ни научног мишљења. Од њега је Лиотар, као и његови блискомишљеници, очигледно дигао руке.

Чињенице као догађаји

Постмодерна филозофија има значајне представнике међу Французима, Американцима, Енглезима, Немцима; има их и међу Србима.

Најзначајнији су и најпознатији француски мислиоци. Међу њима се најчешће помињу: Мишел Фуко, Жак Дерида, Жан-Франсоа Лиотар, Жан-Пол Делез, Жан Бодријар. Обогаћили су филозофску мисао низом појмова: епистема, разлика, метанарација, ризом, симулакрум. За проблем којим се бави ова књига, посебно могу да буду важна мисаона стремљења двојице филозофа: Жака Дерида, који је најизразитији представник филозофије деконструкције логоцентризма, и Лиотара који је проблематизовао природу наративних знања. Њихове преокупације су

међусобно повезане. Откривају, између осталог, и да у постмодерном стању одсуствује логоцентризам.

Филозофија постмодернизма се развила последњих деценија 20. века. Имала је претечу у логичком позитивизму између два светска рата. За кључну књигу те оријентације сматра се чувена књига *Tractatus logico-philosophicus* (1923) Лудвига Витгенштајна (1889–1951). Ова књига је посебно значајна по свом односу према чињеници као главном предмету истраживања. Витгенштајн је у овој књизи свет сагледао као скуп чињеница. Зналци обично наводе седам његових полазних теза. За ову прилику, ја ћу навести само првих четири које могу да илуструју његов смер размишљања:

1. Свијет је све што је случај.
2. Свијет је цјелокупност чињеница, не ствари.
3. Свијет је одређен чињеницама и тиме што су све то чињенице.
4. Јер цјелокупност чињеница одређује шта је случај и, такођер, шта све није случај.

Овако гласи Витгенштајнов текст у преводу Гаје Петровића. Из наведених исказа може се видети да је Витгенштајн заиста „разбио свет на чињенице“. И може се видети да није могао да успостави неку везу међу њима. По томе се може сматрати Деридиним претечом.

Полемисао сам са Витгенштајном у књизи *Обнова логоцентризма* (2009) шире наводио његове тезе, али и износио аргументе за другачији приступ свету. Тај део моје књиге зове се *Чињенице као догађаји*. Полазна основа да се све чињенице схвате као догађаји јесте мишљење Бертранда Расла о томе да и најситније атомске честице треба схватити као догађаје. Ако је то тако, онда је све друго лакше схватити. И овај смер размишљања и доказивања најлакше ћу представити ако из садржаја своје књиге препишем део који се баш односи на схватање чињеница.

ЧИЊЕНИЦА КАО ДОГАЂАЈ

Чињеница као догађај. – Витгенштајн. – Чињеница као случај. – Структура догађаја. – Конкретан човек као догађај. – Ту-биће као догађај. – Цивилизација као догађај. – Откривање Лепенске цивилизације као догађај. – Драгослав Срејовић као догађај. – Лепенски Вир као вишедимензионални и вишезначни догађај. Лепенски Вир као догађај од пре 9.000–6.000 година.

Овај смер размишљања такав је да отвара практично многе мисаоне могућности. Међу тим могућностима су и оне које се тичу и проблема наратије, и проблема метанаратије, али и проблема који се тичу наратива. Главна разлика у односу на Витгенштајнов смер размишљања је у томе што се у односима међу чињеницама може успоставити присуство логоса.

Чињеницама разних врста баве се разни истраживачи; бавио сам се и ја у књизи *Логос и парадигма* (2000). Супротно од Витгенштајна, у њој сам тежио да покажем како се свет, растављен на чињенице, може поново саставити, али и да би се могао и прекомпоновати. Смер тако испољених размишљања представљен је у тезама које су изложене већ у уводном делу књиге:

1. О чега се састоји све што јесте? – Мој одговор је да су то чињенице.
2. Како се чињенице организују? – Мој одговор је да се чињенице организују на начин парадигме.
3. Шта стоји у основи парадигме? – Мој одговор је да да је то логос.
4. Како се долази до логоса? – Мој одговор је – помоћу теорије и метода.

Ни у књизи *Логос и парадигма* нигде се не употребљава израз наратив. Али се дају принципијелна решења о томе како се чињенице организују или могу организовати. Пошто се чињенице схватају као догађаји, природно је да се о догађајима могу производити наратије, па и метанаратије.

Овај смер размишљања о чињеницама другачији је и од Витгенштајновог, подразумева се – и од Деридиног. Његова је битна карактеристика у томе што рачуна са логосом. Логоса има у односу међу чињеницама, чак и ако је логос скривен.

О идејама и ауторима на које се не рачуна

Напред помињане француске филозофе постмодерног усмерења често називају и постструктуралистима. Чине тако с много разлога; сви су прошли кроз структуралистичку школу. Француски структурализам један је од најстаријих. Као један од родоначелника семиологије и структурализма обично се помиње Фердинанд де Сосир (1857–1913), Француз из Швајцарске.

Структурализам јесте велика баштина француске културе. Израстање у оквиру те културе јесте предност, али може да буде и ограничење. У то се можемо уверити ако се суочимо са једном другом традицијом семиологије која почиње са главним америчким представником прагматизма Чарлсом Сандерсом Персом (1839–1914). Читаоци који се служе српским језиком, на пример, биће у предности над другим читаоцима јер имају на свом језику обимну књигу водећег српског филозофа друге половине 20. века Михаила Марковића под називом *Дијалектичка теорија значења* (1961) у којој се више говори о овој другој традицији у семиологији. Помињање дијалектике у наслову Марковићеве књиге искључује сваку деконструкцију логоцентризма, па искључује и постмодеран начин мишљења.

Михаило Марковић је у већини својих дела био преокупиран темама политичке филозофије. Мене су, међутим, привлачила његова бављења семиолошким темама, логиком и методологијом; преко његових информација могао сам да се упознам са методологијом савременог чешког филозофа Карела Косика, аутора књиге *Дијалектика конкретног* (на српском 1967). Ове чињенице наводим с разлогом. Оне сведоче да постоје и други токови мишљења који омогућују да се изађе из корита филозофије која води деконструкцији логоцентризма. У пословима ове врсте од посебног је значаја доћи у посед нових информација, нових идеја, нових књига. Бар ја сам их налазио на неочекиваним местима, у културама мањих народа, код аутора који су били мимо опште пажње, чији су доприноси остали непрепознати.

За решавање ових проблема посебно много ми је значила књига Михаила Петровића Аласа (1868–1943) *Метафоре и алегорије* (посмртно објављена 1968). Алас је био светско име у математици; прочуо се као математички феноменолог. Иза наслова поменуто његове књиге очекивао сам нешто што ће употпунити

моја књижевнотеоријска знања. Добио сам много више: откривен метод помоћу којег се могу успоставити односи у свету чињеница. И то чињеница разних врста, подерабилних и имподерабилних, да употребим његове изразе, односно духовних и материјалних. И добио сам могућност да се сусретнем са методима које ће научно осветлити кореспонденцију између ових чињеница. Природу ове кореспонденције међу чињеницама осветљавао је представник једне од најстрожијих наука, математике – математички феноменолог. За та осветљења која се заснивају на оваквом приступу чињеницама не може да се каже да су наративна, већ строго научна. Мој вршњак Новица Петковић (1941–2008) који се такође развио у семиолошкој парадигми, сматрао је да је Алас творац једне од најзначајнијих теорија модела. Новици Петковићу треба веровати. Писао је са разумевањем о моделативним системима руских семиотичара.

Имати увид у Аласове доприносе, то значи доћи у посед неких знања која вам могу откључати многа затворена врата. Признајем да сам, уз Аласову помоћ, боље схватао и Платонову теорију идеја али и Хусерлову феноменологију. Алас је био феноменолог и пре Хусерла, а своју феноменологију градио је на научним основама, што се за Хусерла не може рећи. Хусерл је градио на филозофској основи.

Признајем, такође, да је Аласов метод кореспонденције међу чињеницама постао саставни део мог истраживачког рада, и то почев од докторске тезе о поетици Момчила Настасијевића (одбрањена 1974, објављена 1978) и *Методологије проучавања књижевности* (1985).

Метод и логос

Бити научни радник у култури малог народа не мора увек бити хендикеп. Људи у култури малог народа могу бити у предности ако схвате да се могу користити вредностима разних научних центара по принципу шведског стола. Имао сам срећу да на почетку универзитетске каријере предајем *Методологију проучавања књижевности*. Књига под тим именом, која је настала из десетогодишњих предавања (1985) била је примећена као први универзитетски приручник једне младе дисциплине и то не само у

Југославији, већ и шире. Та дисциплина је већ била конституирана у Америци још 1948. највише заслугом Рене Велека. Посебна је прича о томе како је доспела до југословенских универзитета. Два израза из њеног наслова, *метод* и *логос*, указују да је аутор имао извесне предности над следбеницима француског постмоернизма. Оба појма из наслова су обавезивала да се у приступу проблемима поступа другачије од уобичајене филозофске мисли које су довеле до постмодерног доба. Они наглашавају и главни део задатка ове дисциплине: да нађе методе помоћу којих се може доспети до логоса, односно освојити логос у сферама истраживања.

Наратив и логос

Лиотарово откриће да су наратије одувек биле у сукобу са науком не треба игнорисати. Исправније би било рећи да наративи могу да буду у сукобу са логосом, дакле са оним што чини бит сваке науке, па и науке о бићу (онтологија) и науке о Богу (теологија). То је проблем којем се морамо враћати. Са њим сам се већ срео у књизи *Обнова логоцентризма* (2009) у којој се израз наратив и не помиње. Главни јунак те књиге морао је да буде логос; писана је у прилог идеје да се маргинализовани логос обнови и врати у живот. Накнадно се може видети и да је она, бар посредно, отворила проблем наратива. Учинила је то поводом различитих интерпретација главног места у преводима *Новог завета*, кључне књиге хришћанског дела човечанства. То су први искази *Јеванђеља* по Јовану.

Нови завет је више пута преведен на српски језик; неколико превода је цитирано у мојој поменутој књизи. Међу њима су два главна: превод Вука Караџића и превод истог места у редакцији Светог Синода Српске Православне Цркве.

Ово је Вуков превод:

У почетку бјеше Ријеч, и ријеч бјеше у Бога, и Бог бјеше ријеч.

Она бјеше у почетку у Бога.

Све је кроз њу постало, и без ње ништа није постало што је постало.

У њој бјеше живот, и живот бјеше видјело људима.

И видјело се свијетли у тами, а тама га не обузе.

А ово је превод Светог Синода:

У почетку бјеше Логос (Ријеч) и Логос бјеше у Бога, и Логос бјеше Бог.

Он бјеше у почетку у Бога.

Све кроз њега постаде, и без њега ништа не постаде што је постојало.

У њему бјеше живот, и живот бјеше свјетлост људима.

И свјетлост свијетли у тами, и тама је не обузе.

Ова два превода разликују се највише у преводу једне једине речи: Логос. Њу је Вук превео као Ријеч. Учинио је слично као што су чинили и преводиоци *Новог завета* на друге савремене европске језике. Синод Српске православне цркве учинио је другачије. Поред израза *реч* како се реч логос може превести, задржао је и изворну реч *логос* из *Новог завета* на грчком језику. Другим речима, омогућио је и другачију интерпретацију од уобичајене. То је она интерпетација чија значења можете наћи у филозофским лексиконима, или у бројним књигама која се логосом баве, као што је она поменута моја књига. Тамо ћете срести интерпретације да израз логос значи и ред, поредак, закон, смисао, у свему што јесте.

Склон сам уверењу да је Свети Синод исправно поступио што је дао шансу и таквим интерпретацијама. Оне сигурно више одговарају садржају од оног превода који реч логос преводи изразом реч; другачије казано: лексемом реч. *Речник српског језика* Матице српске (2007) лексему дефинише као основну јединицу лексичког система. Ако се реч схвати као лексема, онда исказ да је у почетку била лексема губи сваки смисао. Исправније ће бити да се тај израз односи на нешто много сложеније. Из искустава преживљених у другој Југославији, знам да је израз/лексема *реч* могла да има и друга значења. Наслови у новинама су, на пример, овако гласили: *Титова реч на Конгресу* том и том. У питању је био Титов реферат, говор, који је садржавао критику, упутства, смернице, обрачун са противницима и шта све не. И Тито се служио речима, али су његови говори били истовремено и значајни гестови. Могли су да буду и политичке прекретнице. Речи и

гестове пратили су медији, филмови, литература, разне манифестације; утицале на понашања друштвених група и појединаца. Све је то утицало на начин мишљења становника Титове Југоославије. Сећам се како сам и ја, као новинар, 1961. године, имао сваке недеље у „Сремским новинама“ рубрику: *Има реч...* Грађанин Срема, којем су Новине давале реч, био је укратко представљан, али му је давана и прилика да саопшти своју причу о проблемима и виђењима. Став да је у почетку била реч више одговара сазнању да су у почетку били и реч и корелатив. Таквом тврдњом се већ приближавамо садржају појма наратив.

Из примера које наводим показује се да се израз Реч из *Новог завета* пре могла односити на обим појма који садржи савремени појам наратив, него на лексему. Закључци који следе потврђују став да је израз логос, на језик садашњих знања, могао бити исправно преведен на два начина: *У почетку беше Логос...* и *У почетку беше наратив..* Оба та израза могу се тицати и Бога и човека. Разлике између Бога и човека могу се најлакше схватити ако се не губе из вида количине њихове моћи. Моћ Бога је безгранична; насупрот томе, човекова моћ је ограничена. Један од првих филозофа новог доба, Хердер, представио је човека и као биће недостатака. Постоји и једна филозофска концепција у 20. веку која је пошла баш од констатације да је човек биће ограничених могућности. А та концепција постала је важна по томе што је настојала да пружи одговоре и како се те ограничености могу превазићи. Зато данас и заслужује посебну пажњу.

Наратив и логос као човекови продужеци

Да се на човека гледа као на биће које се служи продужецима, заслужан је највише канадски филозоф Маршал Маклуан, аутор чувених књига *Гутембергова галаксија* и *Човек и његова општина*. Маклуан је бројним примерима продужетака, а посебно подсећањем на писмо, филм, радио и телевизију, показао како је човек помоћу тих проналазака вишеструко увећао своје моћи и да је од планете на којој живи направио велико село. Идеја о човековим продужецима није само Маклуанова. Маклуан је једну стару идеју на нов начин елаборирао и учинио је незаобилазном. У мојој књизи о обнови логоцентризма подсетио сам и како је, у основи исту, идеју заступао још Платон; и како је њене

релевантности био свестан и Лаза Костић. Српски мислилац је чак наводио и примере сличне Маклуановим примерима.

Смер мојих размишљања о овом проблему изложен је у посебном поглављу књиге о обнови логоцентризма. Најбоље ћу га представити ако, и овога пута, препишем садржај самог поглавља:

ЧОВЕК КАО БИЋЕ ПРОДУЖЕТАКА

Човек као биће продужетака. – Човек и његови продужеци. – Људски продужеци као принципијелно питање. – Примери људских продужетака. – Породица као човеков продужетак. Друштво коме припада као човеков продужетак. – Институције као човекови продужеци. – Религија као човеков (људски) продужетак. – Духовне делатности као човеков продужетак. – Научне дисциплине као човекови продужеци. – Злоупотребе људских продужетака. – Међуљудско усклађивање људских продужетака. – Што је човјек, а мора бит човјек!

Најобимнији део поменуте књиге има наслов *Логос као највећи човеков продужетак*. У њему је показано како је човек највише увећавао своје моћи помоћу логоса, дакле продужетка који се распростирао практично на све чега се може дотаћи.

Пошто је у овој књизи већ отворено питање наратива, вредело би обратити пажњу и на тај човеков продужетак. Израз наратив јесте нов, али проблем није нов. Да је тако, могу да нас подсети и збивања у филозофији.

Ако кренемо тим путем, нормално је и да се сетимо Старе Грчке и њених филозофских открића. Међу највећим доприносима тога доба издвајају се две дисциплине. Једна од њих је *дијалектика* а друга је *реторика*. У терминологији која се користи у овој књизи, дијалектика је једна од основних филозофских дисциплина. За њу је битно да се ослањала на логос као на највиши човеков продужетак. Слично место, али у другом смеру, имала је реторика. Она се ослањала на нешто супротно: на снагу речи. У систематском периоду грчке филозофије ове две дисциплине ће добити јасно испрофилисана места. То ће се десити тек у Аристотеловом филозофском систему. Дијалектици ће у том систему бити одређено место под именом логика; реторика ће задржати своје име. Али ће оне наставити да живе и под својим

старим именима. Означаваће две крајње могућности човековог деловања на спознаји и представљању света: ослањање на логос и ослањање на реч.

Снагу наратива треба сагледавати у оном смеру којим се бавила реторика, дисциплина која се ослањала на снагу речи. Обим појма наратив сигурно је шири од обима појма реч; обухвата и оно подручје које може да обухвати и појам корелатив. Пошто се не тиче само белетристике, обим појма наратив може да буде и шири, да обухвата и све што обухвата и појам наратив. Да је тако, опет могу да потврдим из властите праксе. Писао сам некад да је Југославија настала на реторичким основама. Лепе речи и празна обећања добродошла су као мелем на рану челним људима у рату измученог народа. Сада бих радије рекао да су иза чина настанка Југославије и њене обнове стајали наративи.

Израз наратив се односи на нешто што је постојало у прошлости, али се тек у новије време показало тако да се морало примећивати. То значи да су се у новије време, у пуном обиму почеле примећивати неке његове манифестације. Још увек не знамо довољно о тој појави. Због тога се проблемом наратива треба помније бавити. А знања о самој појави проверавати и у историји и у савременој стварности.

НАРАТИВИ И ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

ЦИВИЛИЗАЦИЈА И ЦИВИЛИЗАЦИЈЕ

Постоје многе дефиниције цивилизација. Експлицитно или имплицитно, оне цивилизацију одређују као степен у развоју човека. Пре цивилизације човек је живео у дивљаштву; после извесног прелома који се десио у његовом развоју, постао је цивилно биће; другим речима, друштвено биће. Овај степен човековог развоја повезан је и са развојем његове културе. Да би човек био и биће културе, морао је да прихвати извесна понашања духовног садржаја. Обично се та понашања везују за неговање извесних култова. Прихватајући да негује култове, човек је такође морао да своја понашања прилагоди неким правилима, моделима, парадигмама. Модели понашања разликују нецивилизацију од цивилизације, али разликују и једну цивилизацију од друге цивилизације.

Ни данас нису јасне границе између појма цивилизација и појма култура. То није случајно. Јер много тога што спада у обим појма култура поклапа се са оним што спада у обим појма цивилизација. Зато је тешко одвојити два појма чији су обими вишеструко испреплетени. Али не треба ни игнорисати спознају да су разлике између два појма све уочљивије. Ако за линију разграничења узмемо нематеријално и материјално, онда је природно да ћемо обиму појма култура придруживати нематеријалне вредности, а обиму цивилизација материјалне. Најлакше је те разлике уочити на примеру Старе Грчке. Стари Грци су били на високом ступњу културе. Као и други делови света у старом веку, били су ипак на релативно ниском ступњу цивилизацијског развоја.

У лексиконима које помињем, израз цивилизација обрађује се по правилу у једнини, као да на свету постоји само једна

цивилизација. Појмови парадигме и наратива помажу да у разликама појединих цивилизација конкретније сагледамо стварност сваке од њих. На планети Земљи постоји више цивилизација. Семјуел Хантингтон у књизи *Сукоб цивилизација* (1997) набројао их је укупно седам. Поделио их је најпре на две групе. Прву групу чини Западна цивилизација. На географској карти коју је представио, западна цивилизација обухвата Сједињене Америчке Државе, Канаду, Западну Европу и Аустралију. Друге, „незападне“, по њему, чине ових шест цивилизација: латинско-америчка, афричка, исламска, кинеска, православна, будистичка и јапанска.

Није тешко приметити да се Хантингтон, у идентификацији цивилизација, ипак највише држао једног критерија – њихових религијско-етничких основа.

Хантингтонова књига о сукобу цивилизација, била је нажалост, недоследна. То се види највише по односу према православној цивилизацији. Са ставовима овог чувеног америчког политиколога полемисао сам у књизи *Филологија и геополитика* (2014). Сматрао сам да је неприхватљив став да западна цивилизација „престаје тамо где почиње православље и ислам“. Таква квалификација је била подстакнута актуелним Хантингтоновим политичким опредељењем у југословенској ратној драми крајем 20. века, а не увидом у дугорочне цивилизацијске процесе. Уколико би се о њима више водило рачуна, морала би се имати у виду принципијелна разграничења међу поменутим цивилизацијама. По религијском критеријуму на основу којих је у већини случајева поступљено, било би сигурно исправније уместо израза западна цивилизација употребљавати израз хришћанска цивилизација. Овај израз се, по значењу, лакше повезивао са изразима који имају слична појмовна значења као што су, на пример, европоцентрична цивилизација, или уже: европска цивилизација.

О цивилизацији коју зовемо европском или европоцентричном, може се саставити релативно убедљива прича. Она би показала да су се на тлу Европе до сада сменила три периода. Најпре се, у старом веку, развила грчко-римска цивилизација; затим се у средњем веку развила хришћанска цивилизација; у новијој

историји razvila se moderna civilizacija. Doba u kojem živimo sve češće se karakteriše kao postmoderna civilizacija. Svaki od tih civilizacijskih segmenata pratili su i kulturne osobenosti. U svakom od njih dominirali su osobeni narativi.

ГРЧКО-РИМСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Основе наратива старогрчке цивилизације

Никакав озбиљан разговор о грчко-римској цивилизацији не може почети без разговора о два митологијама: грчкој и римској. Те две митологије, међусобно повезане, у темељима су цивилизација од којих почиње историја европоцентричног света.

Чим смо у први план истакли израз *митологија*, у чијем се корену налазе *митос* и *логос*, практично смо укључили у игру и наратологију и логику као дисциплине. Израз мит на грчком значи прича. А наратологија је дисциплина која се бави причама, па и специфичном врстом прича, онима које су у коренима грчко-римске цивилизације.

Срби имају значајну традицију у изучавању ове области. За потребе ове књиге биће довољно поменути *Речник грчке и римске митологије* (1979) Драгослава Срејовића и Александрине Цермановић Кузмановић, објављен у енциклопедијском формату на преко 500 страна. У обимном предговору овог дела, аутори ни једном нису употребили изразе *нарација*, *наратологија*, *наратив*. Али то не значи да се нису бавили проблемима које ти изрази означавају. Значи само да у време рада на овом речнику *наратологија* као дисциплина још није заживела под тим именом. Изразима примереним дискурсу класичне науке из које су израсли, они су ипак дали довољно елемената да се читалац уведе у разумевање основа грчко-римске цивилизације. Дакле оне цивилизације која је неодвојива од митова, односно митолошког система мишљења.

Ево једног важног пасуса:

„Приче које су Грци и Римљани вековима испредали око ликова својих богова и хероја не познајемо у изворном облику, као „живи мит“, већ само „у редакцији“, онако како су их схватили, одабрали, сређивали и приказивали песници, ликовни уметници, историчари или митографи. Због тога се грчка и римска митологија могу реконструисати и проучавати само посредно, на основу три, по обиму и вредности различите врсте извора: литерарних, митографско-историјских и археолошких“ (Зб).

И *Речник*, о којем говоримо, чинио је онолико колико је могао да учини: реконструисао је митове, састављао их од разбацианих крпица; информисао о њима и о њиховим трансформацијама, одјецима и утицајима.

У предговору се подсећа на значајне истраживаче митова. На пример, каже се: „Проучавајући античку скулптуру, Ј. Винкелман је схватио да мит није испразна измишљотина већ целовито схватање света, и то на највишем нивоу...“ Подсећа, такође, да су митологија, песništvo и језик, по Хердеру „једно те исто: језик се не може одвојити од мита, језик чак треба схватити као мит“. На истој 19. страни такође се каже: „Уверен да је уметничко стваралаштво најзначајнији сазнајни процес, Шелинг је први истакао да је супротност између мита и логоса само привидна, да мит не разрешава само највеће филозофске проблеме већ и последње тајне живота“.

И тако даље. Аутори предговора, зналци проблема, у свом инструктивном тексту, подсећају и на друга значајна имена која су се бавила митом. Подсећају и на неколико истраживачких школа (етнолошко-антрополошка школа, психолошко-филозофска школа, структуралистичка); подсећају и на посебне истраживаче као што су били Леви Брил и Клод Леви Строс. Вреди, поред тога, указати на мишљења о митологији као подлози за плодне разговоре и филозофа и лекара.

О грчкој и римској митологији размишљамо као о сложеном наративу њихове цивилизације. Процеси стварања митова, легенди и народних прича су у темељу те цивилизације. Митови, легенде и обичне приче чинили су да људска мисао уђе у предвидљиве токове, да се структурализује. То значи: да се обликује према примереним моделима (парадигмама) који су били кара-

ктеристични за ове цивилизације. Изградња укупне митологије, тј. митолошког наратива, одвијала се током смењивања мноштва генерација. Процес је био дуготрајан. Цивилизација и култура су резултат тих процеса.

Недавна појава књиге београдског професора Зорана Милића под насловом *Политичка наратологија* (2020) већ се по наслову прикључује новијим парадигмама мишљења, онима које рачунају и са појмовима наратологија и наратив. И пре ове књиге, разним видовима нарације бавило се мноштво аутора и међу Србима, али је Милићева књига једна од првих на српском језику која има у наслову израз наратологија.

Поднаслов Милићеве књиге је *Оглед о демократији*. То значи да се она у истраживањима ограничила на један ужи проблем, на политику, и у тим оквирима на још уже подручје, оно које се тиче демократије. Пошто се о демократији може говорити у разним периодима и подручјима западног дела света, подразумева се да је предмет ове књиге још ограниченији: тиче се преваходно историје ове цивилизације. Да је тако, показују и посебна поједина поглавља у књизи. Прво од њих се зове *Наратив*, а друго се зове *Херодотова прича*. Херодот се сматра „оцем историје“ код Старих Грка. Запамћен је по томе што описао, испричао, историју рата Грка и Персијанаца; у данас преовлађујућој терминологији могао би се назвати „оцем историографије“. Свако разматрање које има везе са овом дисциплином имплицитно води ка Херодоту.

Херодота нигде не помиње Франсоа Лиотар у књизи *Пост-модерно стање*. Уводећи, међутим, изразе метанарација и „велика прича“, Лиотар је овом првом приповедачу великих прича обезбедио једно од најзначајнијих места у историји метанарација. Разумљиво је што је професор Милић баш од Херодота почео разматрање идеје о демократији и саме институционализације те идеје. Израз демократија односи се на развијене облике друштвеног живота, самим тиме и на високи ниво цивилизованог друштва. Такво развијено друштво већ је било створено у Старој Грчкој.

Нешто је стварно почело са Херодотом; почеле су да се граде велике приче; почела је да настаје метанарација. Не треба,

ипак, заборавити да је и пре такве метанарације нечега било. Биле су приче, легенде, митови, дакле, нарације. Тицале су се уобличавања односа човека и света.

Појаву мита, као једну од најзначајнијих облика приповедних структура, налазимо много раније, у најстаријој прошлости. Што ће рећи да су анонимни творци митких прича постојали и пре Херодота. Бар два велика имена међу његовим претходницима не можемо заобићи: Хомера и Хезиода. Хомер у *Илијади* и *Одисеји*, а Хезиод у *Пословима* и *данима*, донели су трезоре знања о митовима, легендама, историјским причама.

Мада имена Хомера и Хезиода могу да симболизују преломне догађаје у конституисању свести Старих Грка, не треба губити из вида ни друге изворе који су градили наратив старе грчке цивилизације. Тај наратив је грађен у свим областима: и у развоју митологије, али и у развоју историографије, у развоју књижевности, лирске, епске и драмске; затим у области ликовних уметности, посебно архитектуре и скулптуре. Мада те области данашњим појмовима јасно издвајамо, у свима њима треба видети и присуство митотворне свести. То је она свест која ће обликовати моделе/парадигме по којима ће се свет и касније доживљавати и поимати, посебно цивилизација коју називамо западном или европоцентричном.

Ако на стваралачко раздобље старе грчке цивилизације гледамо као на целину, можемо да га схватимо као једно од најплоднијих раздобља у историји човечанства. Као целина, оно доноси скуп вредности и порука. То су наративи које је ова цивилизација оставила свијим потомцима на европском тлу, али то су и наративи којима се она легитимише пред другим цивилизацијама.

Кад се на почетке те цивилизације гледа, никако се не могу превидети њене наративне основе, дакле: приче, легенде и митови помоћу којих су чланови исте језичке заједнице комуницирали једни са другима; преносили искуства; обликовали своја сазнања и претпоставке о свету и стварали цивилизацијске представе о њему; градили и уређивали своје односе, али и односе са другим сличним заједницама. Зато, с правом, можемо да кажемо да у

основама устројства тога света стоји нараторолошки изграђена свест, стоји митологија. Битна карактеристика грчке митологије је у томе што је антропоморфизована. У њој постоје два издвојена света: људски и божански свет. Али божански свет, по правилу, има људске особине; представља одраз људског света и људских односа. Само што божански свет има натприродне особине у односу на људске. Али, и те наднаравне особине, у основи су пројекције људских особина и људских искустава и сазнања.

Друга битна карактеристика те митологије у томе је што је она многобожачка. Она рачуна са мноштвом богова и хероја са божанским особинама. Иза сваког од ових митова стоје и посебни логоси на основу којих су изграђени. Сваки се бог или полубог понаша по свом логосу. У новије време, све је више у употреби израз који ту појаву јасно именује; то је полилогија. Пошто је у сложеном изразу митологија, део сложенице митос на првом месту, то значи да он имплицитно изражава/означава и однос наративног и логосног. Израз сведочи да је у начину мишљења у премоћи било оно наративно.

Кад је у питању „грчко чудо“, не треба никако изостављати ни ону другу велику област стваралаштва Старих Грка; њихову преокупираност филозофским темама и проблемима. И грчка филозофија је проистекла из истог напора да се успостави једна од првих великих цивилизација. Међу главним резултатима стваралаштва у тој области треба издвојити две дисциплине које се тичу нашег проблема. Једна од њих је теорија књижевности. Темелје тој нововековној дисциплини ударио је Аристотел у *Поетици* и *Реторици*. Друга дисциплина, дијалектика, још је старија. Њу је, настављајући претходнике, практично, конституисао још Платон у својим бројним дијалозима. Не треба зато никако испуштати из вида да су дијалектика (вештина дијалогизирања да би се дошло до истине) и реторика (вештина служења речима), два основна модела на којима је устројен свет европоцентричне цивилизације. Показаће се да су и једна и друга у темелима западне цивилизације.

Из оваквог описа стања може се закључити да би Лиотаров израз метанарација, као ознака за „велику причу“, био сигурно

преузак за природу наратива који би се односио на структурализацију свести грчког човека. Више би одговарало стварном стању ако би се, сем историографије, односио и на друге облике неговања друштвене свести. У те облике спадају и ликовне уметности, музика, беседништво итд.

Настанак грчке филозофије, посебно дијелектичког начина мишљења, указује на другу могућност: на могућност развоја логоса – колевке будућег научног мишљења. Однос између снаге наратива и снаге логоса у ово доба, још увек је у корист снаге наратива. Али, ни присуство оне друге снаге, логоса, не треба занемаривати. Био је отворен као велика човекова могућност у изградњи цивилизације.

Основе наратива римске цивилизације

Старогрчка и римска цивилизација имале су нешто заједничко и слично, али и нешто различито.

Заједничко им је било то што су обе цивилизације биле многобожачке, иако су се међусобно разликовале. Пошто су грчки полиси на крају старе ере, али и на почетку нове, потпали под власт Рима, десило се да развијенија грчка цивилизација битно утиче на облике живота, мишљења и културног устројства победника. Римљани су усаглашавали своју митологију са грчком митологијом; усаглашавали су и елементе своје цивилизације са елементима грчке цивилизације; настојали да и у области културе и живота имају све што су имали и Грци. Чинили су тако и у области многобожачке религије и образовања и у областима политичког живота. Римљани нису остварили онако велике домете у филозофији као што су то учинили Грци. Али су остварили велике продоре у једној посебној диисциплини, у праву. Римско право је постало незаобилазна тековина европоцентричне цивилизације. И у основама те дисциплине утемељен је логос, логос права. Показаће се као битан за одржавање модерне цивилизације.

Са много разлога, зато, можемо да говоримо о грчко-римској цивилизацији као целини. У основи те целине је многобожачка митологија и са њом сагласна многобожачка религија. И

једна и друга су у основи имале сличне моделе наратива и сличне моделе полилогије. Али та цивилизација је донела и значајне промене у сфери логоса: посебно оног који се тиче дијалектичког мишљења и правног понашања.

*
* *

Стварање наратива о грчко-римској цивилизацији

Систем знања о ономе што се збивало и у грчкој и у римској цивилизацији стварао се најмање два пута. Први пут, док су се те цивилизације настајале. А други пут, у новије доба, са појавом ренесансе, када је почео интензиван процес подсећања на грчку и римску цивилизацију. Други живот вредности ових цивилизација откривао је колико су оне трајне и иманентне човековом бићу.

Образовни систем, који се изграђивао после ренесансе, свој главни смисао налазио је у знањима о класичним вредностима, а посебно о класичним језицима. Тај систем ће се неговати до дубоко у деветнаести век. Биће темељно уздрман тек са појавом романтизма.

ХРИШЋАНСКА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Јеврејска и хришћанска цивилизација почеле су се заснивати готово на истом простору где је претходно обитовала грчко-римска цивилизација. То је простор Блиског Истока и југа Европе где су наставиле да живе готово исте популације. Са победом једнобожачке религије, дошло је до великих промена. Природу тих промена најбоље можемо представити помоћу појма парадигме. Уместо једне парадигме, која је била доминантна у грчко-римској цивилизацији, превладала је нова парадигма, карактеристична за нову, хришћанску.

Унутар тих двеју цивилизацијских парадигми много је разлика. Са њима ћемо се суочити у свим облицима живота: у односу према вери, уметности, колективним и индивидуалним вредностима, у породичном и друштвеном животу.

Стожерна је разлика, међутим, она која се тиче односа према богу. Зависила је од тога да ли је парадигма заснована на многобожачком наративу, или на једнобожачком. Уместо веровања у мноштво богова, за јеврејску и хришћанску парадигму карактеристичано је веровање у једнога Бога.

Али и између једнобожачке јеврејске парадигме, и једнобожачке хришћанске парадигме, постоје такође многе разлике.

Једнобожачка јеврејска парадигма

Јеврејски народ, који је и у претхришћанској ери живео највише на простору данашњих држава Израела и Палестине, доспео је пред крај старе ере под власт Рима. Рим је током претходних освајања покорио многе народе. Иако су ови народи говорили својим језицима, сви су били многобожачки. Многобожачки

су били и словенски народи који су, као староседеоци, живели и на просторима Балкана и потпали под власт Рима.

Иако су неки од покорених народа били бројнији од Римљана, Римска империја била је заснована на поретку који јој је омогућавао да влада другим народима. У питању је била, опет, парадигма, она која се тичала друштвеног уређења, посебно уређења државе. У том погледу Римљани су били у предности над устројством организованих друштвених заједница покорених народа.

Показаће се, међутим, да је ову моћну империју могао да угрози једино народ са маргине Царства, такође покорени јеврејски народ. Јевреји су имали нешто што други народи нису имали: имао је једнобожачку религију. Ова религија је нудила другачију парадигму цивилизације: нудила је не само другачије моделе религиозног живота, већ и другачије моделе живота од оних на којима је била изграђена моћна империја. Процес подривања Римске империје није се десио брзо. Довршиће се тек када на истој основној верској парадигми израсте нова једнобожачка религија, хришћанство.

Старојеврејска и хришћанска религија су различите. Али имају и нешто и што им је заједничко и што их је заувек повезало. То је *Библија*. Библија има два дела: *Стари завет* и *Нови завет*. *Стари завет* је књига која чини основе старојеврејске религије; Јевреји је зову *Тора*. *Нови завет* је књига која чини основе хришћанске религије.

Припадници јеврејске религије никад нису прихватили *Нови завет*. Понели су се тако јер би прихватањем *Новог завета* прихватили и саму хришћанску религију, утопили се у њу, изгубили идентитет своје националне религије. Чувањем вере настојали су да чувају јединство и вере и нације. Јеврејска религија је и данас једнонационална. Супротно од тога, хришћанска религија је католичанска, што значи општа, интернационална.

Оснивачи хришћанске религије су отпочетка следили другачију логику од оне једнонационалне јеврејске религије. Настојали су да њихову религију могу да прихвате сви људи на свету, дакле, и сви народи. Хришћанска религија је одмах била засно-

вана као свеопшта, свељудска. У њој је морало да има места и за све људе и за све народе, односно за све језичке заједнице.

Главна књига хришћанства, *Библија*, обухвата и *Стари* и *Нови завет*. Та два завета се и данас, често, штампају заједно. Али се штампају и одвојено, као две посебне целине. Тиме се не нарушава ништа битно од њихових функција.

Не треба, међутим, запоставити и нешто што ове две кључне књиге повезује. Једна од главних порука *Старог завета* јесте објава пророка да ће се појавити спасилац света. Име тога спасиоца на јеврејском језику било је Месија; на грчком његово ће име бити Христос. Хришћанство је само добијало на снази ослањањем на ову најаву *Старог завета*. Хронотоп појаве Исуса Назарећанина у време римске владавине упућује на још један важан разлог који те две књиге повезује. Тумачило се и као испуњење историје и испуњење предказања старозаветних пророка о појави Месије, спаситеља.

О *Старом завету*

Сама књига *Стари завет* је веома сложена творевина. Њена значења су многострука и за многе познаваоце неисцрпна и инспиративна. Имају везе и са сменом цивилизацијских парадигми.

У предговору издања *Библије* коју је благословио Свети синод Српске православне цркве (издање од 2005), садржај *Старог завета* приказује се на шест страна. Главни делови подељени су на неколико целина: *Законске књиге (Петокњижје Мојсијево)*, *Историјске књиге*, *Поучне књиге*, *Пророчке књиге*, *Књиге дванаест малих пророка*.

У овом издању се у свакој од ових целина могу издвојити неколико подцелина. За предмет о којем у овој књизи расправљамо, вероватно би као најважнију целину требало издвојити *Поучне књиге*. Њени су делови су: *Књига о Јову*, *Псалми*, *Приче Соломонове*. *Књига проповедникова*, *Песма над песмама*.

Ови делови се изучавају као репрезентативна дела старе јеврејске књижевности. *Стари завет* се, такође, као целина,

схвата и изучава као главни трезор старојеврејске митологије. *Стари завет* у целини је и један од главних извора за изучавање и тумачење историје јеврејског народа. Може да послужи и као главно дело о укупном историјском животу, веровањима, хтењима и очекивањима Старих Јевреја.

Ове чињенице, али и друге које би се могле навести, упућују на закључни став да *Стари завет* треба схватати као поливалентно дело. У терминологији која је мени блиска, за то дело би се могло рећи да га треба схватити као конкретни тоталитет, дакле као целину састављену од више мањих конкретних тоталитета, и од њих још мањих тоталитета. Тек кад се тако сагледа, може се наслутити њено огромно значењско богатство.

Мноштво делова, преко којих ову целину сагледавамо, омогућује да се наслутити и обим вредности које књига, као целина, нуди култивисаним читаоцима. Односи између тих делова сведоче и о функционалном устројству и делова и целине. Више од два миленијума постојања *Старог завета* потврђују њену функционалност и постојаност. Разлози зашто је то тако, биће нам појмљиви ако текстове *Старог завета*, скупа узев, схватимо као један сложен наратив. То значи да сви елементи тога наратива заједно производе јединствену *концентрацију значења* (израз чешког структуралисте Мукаржовског). Генерације и генерације, током историје, и ову целину, и њене делове, доживљавају као значењску творевину. И ова књига се може доживети као знак, онако како се доживљавају и друге књиге. Своје пуно значење она, међутим, неће умањити ни ако се на њу буде гледало као на знак међу знаковима. У *Старом завету* је оваплоћен један од најбогатијих знаковних система.

Бог Старог завета и Бог Новог завета

У једној од *Књига Мојсијевих*, на почетку *Старог завета*, постоји чувено место на којем је испричан Мојсијев сусрет са Богом на Синајској гори.

Бог се пред Мојсијем није појавио, али је ипак дао знак о свом присуству. У чувеном филму *Десет Божјих заповести*, тај чин је овако приказан: знак Божјег присуства Мојсију (игра га маестрално Чарлстон Хестон) приказан је тако што су и он и

гледаоци филма могли да виде запаљен грм који гори а не сагорева. Вербална Божја порука Мојсију приказана је тако што су пред очима гледалаца исписане речи *Десет Божјих заповести* на два каменита плочама.

Међу заповестима које су овако исписане, прва гласи. „Ја см Господ Бог твој; Немој имати других богова осим Мене“. Она је кључна по томе што јасно обележава једнобожачку религиозну парадигму у односу на оне у познатим многобожачким религијама.

Сличних места има и другде у текстовима Библије. У њима се стално говори о Божјем присуству у свету, али се свеприсутни Бог никад не појављује. Чак се и каже да га нико није видео и да га нико неће видети. Непосредно или посредно, показује се да Бог са људима комуницира само својим порукама. Те поруке се, по својој природи, издвајају од других порука. Савремена лингвистика такве исказе назива проспективним, наређивачким. Природа ових порука се у наше време може представити звучним и светлосним ефектима, како није било могуће чинити у цивилизацији књиге, још мање у оралној цивилизацији.

Ових неколико напомена било је потребно дати да би се схватио почетак *Старог завета*, тачније *Књига постања*, која се другачије зове *Прва књига Мојсијева*. Овај се почетак у разним издањима обично издваја у посебан део који се зове *Стварање света и човека*. Прве речи њеног текста гласе: „У почетку Бог створи небо и земљу...“

Код овог исказа треба застати да би се констатовало нешто што је за наш проблем веома битно: да и *Стари завет* почиње причом. Сама природа те митске приче сведочи о њеној блискости са митским причама старе грчке цивилизације. Библијска прича се, затим, наставља излагањем (нарацијом) о томе шта је Бог чинио сваког од шест дана у недељи.

У овом приказу о шестодневном Божјем стварању, треба ипак посебну пажњу усмерити на последњи дан стварања света, дакле на онај дан када је Бог створио човека. У првој књизи се јасно каже: да је Бог створио човека по свом облику. Исказ гласи овако:

И створи Бог човека по лику своме, по лику Бојјем створи га, мушко и женско створи их.

Вреди упоредити ове исказе са исказима које нуди грчка митологија. И тамо се истиче несумњива сличност богова и људи. Та чињеница се обично тумачи тако што се констатује да је грчки свет богова у ствари антропоморфизирани свет. Обичнијим речима казано, то значи – да су у овој митологији људи богове замишљали као себи сличне; по правилу су их приказивали у људском облику. У овој другој парадигми, јеврејској, и у њеном наративу, десило се обратно. Пошто је Бог створио свет, своје дело окрунио је стварањем човека. А човека, мушког и женског, створио је по своме лику.

Већ у следећем, по реду, поглављу Старог завета, које се зове *Човек у рају*, говори се како је први човек кога је Бог створио био Адам. Његову жену, Еву, створио је потом и то од Адамовог ребра. Бог, и у овој причи, био је присутан само кроз своје наредбе.

У овој причи посебно је важан онај детаљ који објашњава зашто је Бог казнио Адама и Еву истеривањем из раја. Први мушкарац и прва жена, прекршили су његову наредбу да не једу јабуке са дрвета познања добра и зла. На грех да наредбу прекрше, Адама је навела Ева. Тек кад су починили грех спознаје разлика између добра и зла, били су кажњени истеривањем из раја. Одмах су приметили и да се они по полу разликују: видели су да је Адам мушко а Ева женско. Митским језиком је речено да је човек постао човек тек кад је почео да примећује разлике, односно супротности. У другој терминологији то значи: бављење овим спознајама приближило га је спознајама старе грчке цивилизације о супротностима на којима је изграђен божански и људски свет.

Кад год је Бог *Старог завета* на делу, он се служи знаковима; међу њима и вербалним знаковима, тј. речима. А када год изговара речи, оне му служе као средство за преношење наређења. Наредбодавац Бог, оличење је више силе која од човека тражи да буде безпоговорно слушана, да човек у свему извршава налоге свога Творца.

Да је хришћанство имало претходника у старој јеврејској религији то је неспорно. Поред онога што је тим религијама заједничко, постоји нешто и што их посебно раздваја. То се најбоље може видети са становишта семиологије, дисциплине која се у правом смислу развила тек у 20. веку.

Семиологија се од књиге Чарлса Мориса *Основи теорије о знаковима* (1938) дели на три поддисциплине: семантику, синтактику и прагматику. Ако бисмо се у тумачењима значења *Старог* и *Новог завета* задржавали само у оквирима семантике, остали бисмо у оквирима идеје о „семантичкој аутономији текста“; што значи бавили бисмо се само значењима њихових текстова. Друге две поддисциплине, међутим, траже да се чини и нешто друго. Синтактика налаже испитивања сваке религије у контексту других идеја и историјских чињеница; прагматика функционисањем религија у пракси. Најлакше је схватити удео прагматике. Цела трећа Мојсијева књига, *Књига о Левитима*, на пример, посвећена је обредима. Више него у другим књигама она је усмерена ка томе како направити доброг верника. А то значи доброг верника јеврејске религије. Излишно је напомињати колико се ти обреди разликују од хришћанских, посебно православних. Мора се зато посветити пажња схватању оног једног Бога у два религијама, јеврејској и хришћанској.

Бог Новог завета – хришћански Бог

Иако су Бог *Старог завета* и Бог *Новог завета* израз истог основног једнобожачког усмерења, између та два Бога постоје и разлике. Бог *Новог завета* другачије је схватан и представљан од јеврејског Бога из *Старог завета*.

У *Старом завету* постоји један бог који на вернике делује непосредно, речима које се чују, и посредно, делима која се и виде и осећају. Хришћански Бог се јавља у три хипостазе (ипостаси); као Бог Отац, Бог Син и Бог Свети Дух. У праву бисмо били ако бисмо рекли да је он један Бог. Још више да је троједан.

Друга велика разлика је такође битна. Јеврејски Бог делује наредбама, наградама и казнама. Овај Бог зна шта је добро за човека, прописује му законе којих се човек мора држати. Хришћански Бог, оваплоћен у лику Исуса Христа, делује другачије. Делује љубављу, благом речи, мудрим саветима често казиваним у једном специфичном облику прича, у параболома. То је у основи другачија концепција оног једног и јединог Бога. Нећемо погрешити ако јеврејског Бога идентификујемо са врховним законодавцем. Реч: Бог је Љубав, с правом се може односити превасходно на хришћанског Бога.

Истина је да је *Нови завет* наставио *Стари*. Али је истина да је млађи документ много шта променио и у схватању света и човека. Те промене су проистекле из потребе чињења за другачије вернике од оних којима је био упућен наратив *Старог завета*. То се најбоље може видети ако се упореде наративи које они нуде. С једне стране је наратив о једном Богу изражавао поштовање континуитета једнобожачке религије. Али је, са друге стране, био усмерен ка удовољавању нових потреба човека. Тим потребама је била примерена нова религија која се надограђивала на појави Богочовека Христоса, Бога у људском облику (телу). Бога који има две природе: божанску и људску.

А да је појава Христоса одговарала потребама човека његовог времена, то се најбоље може видети са становишта семиолошке прагматике. Хришћанским верницима је причано о појави и делима самог Господа који је постојао и деловао у људском облику, у телу човека који се се родио као Исус. Исус се разликовао од других људи по свом пореклу, јер је био зачет од Бога (од Духа Светога и Марије Деве). Он се од других људи разликовао и по томе што је истовремено био и Христос, дакле Месија, божји помазаник, али и Богочовек. Између Бога и човека у хришћанској религији био је успостављен нови однос. Пошто је Бог постојао и у људском облику, тиме је и човеку отворан пут уздицања ка Богу. Хришћанске тајне и обреди су имали функцију да омогуће ову интеракцију између Бога и човека.

Синоптичка јеванђеља и Јеванђеље по Јовану

Постоје четири канонска јеванђеља: по Матеју, Марку, Луки и Јовану.

Прва три се називају синоптичким. Реч синопсис значи распоред. У колоквијалном значењу, реч синопсис значи обично скица, предложак. Најраширеније се значење ове речи јавља у облику сценарио или скица за сценарио. Ова три јеванђеља би требало схватити као предлошке за јеванђеља о Исусу Христу.

За разлику од ова три, оно четврто јеванђеље, сматра се потпунијим, садржајнијим. У њему је најпотпуније изражена идеја вере која се темељи на животу, речима и делима Исуса Христа.

Карактеристике и разлике између ових јеванђеља предмет су разматрања многих учених теолога. Са становишта наратологије, међутим, главна разлика може се видети у тачкама гледишта писца јеванђеља. На важност тачке гледишта, могла се обратити пажња тек у 20. веку када су за начин приступања појавама у области мишљења постала незаобилазна искуства феноменологије и семиологије.

Са становишта ових дисциплина јасније су нам разлике у причама четворице јеванђелиста. Аутори синоптичких јеванђеља причају (сведоче) о ономе што су видели и чули, односно што су могли видети и чути. То, са становишта наратологије, значи да се они понашају као „објективни приповедачи“; служе се, дакле, поступком Он-форме. Најобичнији примери за такву форму у парафрази могу представити овако: Он је видео, Он је чуо, Он сведочи.

Много је сложенија приповедна структура *Јеванђеља по Јовану*. Споља гледано, и Јован се служи истим поступком: и он сведочи о ономе што је видео и чуо. Али веома често, јеванђелиста Јован Христове речи говори тако као да су његове властите. Понаша се као да сам Христ говори кроз њега. У тим случајевима бришу се разлике између онога чије се речи наводе и речи приповедача. Јован постаје гласноговорник Христових речи и истовремено њихов тумач. Разлике између наведених Христових речи и

речи јеванђелиста се губе; готово да их нема или их је тешко установити.

За такав однос апостола Јована објашњење се може наћи у самој повести Христа и његових следбеника. Много пута је уочено и казано да је апостол Јован, или Јован Богослов, био Христу најближи и најдражи следбеник; његов најближи ученик. До Христа је седео и на Тајној вечери. Био је са његовом Мајком Маријом и испод крста на којем је био распет. Христос му је са крста поручио: Ево ти Мајке, а њој је рекао: Ево Ти сина! То је, ваљда највећи степен стапања одвојених личности у једну; сведочанство је њихове блискости и стопљености. У самом тексту се то испољило тако да је Јован могао да говори Христове речи; тако како би их говорио сам Христ.

Логос у Јовановом Јеванђељу

У Јовановом *Јеванђељу* постоји и нешто посебно што га издваја од синоптичких јевађеља. То је његов почетак. У неким издањима *Новог завета* тај почетак је и посебно издвојен и штампан је под насловом *Пролог*. То је оно место које гласи: „У почетку беше Логос“. *Нови завет* је записан грчким језиком; тако смо и значења речи логос примили преко овог језика. Не треба игнорисати ни истраживања која порекло речи логос везују за српски језик, и доказују да у српском има ширу лепезу значења него на грчком. У оба језика, и у српском и грчком, овај израз је многозначан: међу осталим значењима не треба превидети и да се тај израз односи на ред, поредак, закон; да се на њему темељи једна од главних филозофских дисциплина, логика.

Да је обраћање пажње на ове чињенице важно сведочи и податак да се у преводима *Новог завета*, и то не само на српском, већ и на други европским језицима, реч логос преводила обично изразима Реч, Слово, Das Wort, The Word, Le mot итд.

За такве преводе не може да се каже да су нетачни. Али може да се каже да воде ка једној интерпретацији која упућује на ставове уграђене у мисао *Старог завета* по којима се Бог не

појављује али делује преко речи, тј. речима. Бог је онај који се не види али се чује и који речима објављује своје заповести. Не треба замерити преводиоцима и интерпретаторима *Библије* што су инсистирали на континуитету *Старог* и *Новог завета*, што у њима нису видели, нити хтели да виде разлике. (Догматска мисао је, уопште, неспремна, да прихвати авантуру мишљења у противречностима).

Сва четири јеванђеља, међутим, а посебно *Јевађеље* по Јовану, сведоче да такве разлике постоје. Најбитнија је она што се у овом *Јеванђељу* појам Бога изједначава са Логосом. Са логосом (Логосом) се непосредно не срећемо ни у *Старом завету*, али ни у она три синоптичка јеванђеља. То не значи да се логос искључује из значења која она садрже. Али значи да је његов удео у религијској свести маргинализован, да се његово присуство не наглашава. У синоптичким јеванђељима се о логосу не говори, а у *Старом завету* истицање става да је Бог Логос, одударало би од његове главне карактеристике да је врховни Законодавац, Судија, Свемогући, и Творац свега што постоји.

Ако се у свој дубини схвати да је у почетку свега био Логос отварају се врата за знатно другачији смер у тумачењима чињенице која је означена именом Бог.

Идентификујући Бога са Логосом, Христа са Логосом, Светог Духа са Логосом, *Нови завет* је, у ствари, заснивао нову парадигму значења овог појма. Са старом парадигмом, ова нова имала је заједничку основу. То значи да је хришћанска религија једнобожачка, као и она на коју се надовезује. Али она већ носи и друга обележја. То је зато што хришћанска религија није са игноранцијом прошла мимо једног од најплоднијих доприноса минуле грчке цивилизације: њеног филозофског продора у уздицању човекових мисаоних способности.

Поглед са становишта синтактике упутиће нас да обратимо пажњу да је моћног Бога *Старог завета* у *Новом завету* заменио Бог који је исто што и Логос. А какав је то био Бог суочићемо се с његовом појавом у лику Христа. Христ је у новој религији представљен као Јагђе божје. Да Христ има наднаравну моћ осведочују приче јеванђелиста како он лечи неизлечиве, али и васкрсава

мртве. Што значи да је и он моћан као Бог. Али је он и нешто друго. Он је Логос, Логос отеловљен у Јагњету, симболу мира и мирољубивости, симболу невиности.

Језиком свога времена, први следбеници Христа, да би истакли његов значај, видели су га и као цара на престолу. А да би особеност његове владавине још више истакли, да би истакли престо на којем стољује Христ, видели су тај престо изнад свих престола; као престо Царства Небесног. Оног царства у којем треба да владају другачији закони од закона овоземаљских. То су закони засновани на логосу, закони у име Логоса. Није исто ако се каже: Нека буде по вољи Божјој, у значењу по вољи Свемогућег, или ако се каже: Нека буде по вољи Логоса, по вољи Бога који је Логос. Бог који је Логос може да има дубоку везу са човеком који је логосно биће.

И хришћанство је доносило дубоку негацију многобожачког света грчко-римске цивилизације. У том погледу се надовезивало на једнобожачку јеврејску религију. Али у ову једнобожачку религију доносило је и много новог. Отварало је и врата у простор у којем ће се збивања дешавати у знаку Логоса.

Контекстуализација Новог завета

Као аутор семиолошки засноване *Теорије белетристике*, подсећам на један њен део под насловом *Контекстуализација белетристичког текста*. У том делу књиге бавио сам се проблемима којима се бави семиолошка поддисциплина синтактика. А то значи: да сам се бавио не само контекстом унутар текстова, већ и везама чињеница унутар текстова са онима ван текста, тј. вантекстовим чињеницама.

Ова напомена је важна да би се схватило како је неко ко се бави семиологијом могао да види и како је дошло до битних промена што су се збиле у првим вековима хришћанства. Подстицаји за ове промене могли су да дођу са сасвим очекиване стране: од претходне грчке цивилизације. Усвајањем принципа једнобожачке религије, њеним везивањем за појаву најављеног Месије у

виду Христа, све тековине грчко-римске цивилизације нису престале да постоје у свести нових верника. Оне су постојале у контексту хришћанске религије која је израсла на подручју старе грчке цивилизације. У наративима те цивилизације садржан је и израз и појам логос. Појам логоса наћи ћемо и тамо где га и треба очекивати: у подручју старе грчке филозофије, и то оне дијалектичке оријентације, у којој можемо наћи колевку „грчког интелектуализма“ (израз Анице Савић Ребац).

У *Новом завету*, исто тако, сретаћемо се и са другим појмовима које не сусрећемо у *Старом завету*. У текстовима *Новог завета*, посебно у *Јеванђељу* по Јовану, сретаћемо се са исказима који кажу и да је Христ Истина, и да је Добро, и да је Љубав, понегде и да је Лепота. Пошто је Христ отеловљени Логос, може се схватити и као оваплоћење идеја у којим су ти појмови представљени. Њихово присуство у поимању Христових особина, неизбежно ће нас довести до система Платонових идеја. На самом врху Платоновог пирамидално замишљеног система идеја налазиле су се три идеје: идеја добра, идеја лепоте и идеја истине. Све оне заједно чиниле су једну идеју: Калон. У оном Богу Логосу можемо да препознамо преображене идеје највећег грчког идеалистичког филозофа. Не треба се чудити што су плодне теолошке интерпретације током историје хришћанства водиле ка Платону. Поготово у православном хришћанству.

Не би, такође, требало оцењивати као светогрђе ако би се приметило да су се неке од битних Хераклитових и Платонових идеја оствариле у виђењу личности Исуса Христа. Чињенице су неумољиве. Хришћански Бог Логос има више сродности са тим идејама него са особинама које има старозаветни Бог.

Неће зато бити тешко, управо контекстом, објаснити другачију природу наратива *Новог завета* од наратива на који се он непосредно позива. *Нови завет* није писан за вернике које од почетка треба упућивати у нову веру. Он је писан за вернике који су затечени на простору једне већ изграђене старе цивилизације. Достигнућа те цивилизације било је потребно суочити са новом једнобожачком религијом. За вернике који потичу из те

цивилизације требало је наћи подручја заједничког разумевања. Најобразованији јеванђелиста Јован такве мостове разумевања је нашао.

Признајем да ме је одувек више привлачила историја филозофије, него историја хришћанске религије. Нешто се у историји западног света десило што је учинило да се та два одвојена тока, тока филозофије и тока хришћанске религије, максимално приближе. Тим питањем сам се бавио у књизи *Шведски сто филозофије* (2017), посебно у поглављу *Хришћанска притока главном току филозофије*. Основне налазе и ставове тог поглавља пренећу и у овој књизи под нешто другачијим насловом.

Притока хришћанској мисли из грчке филозофије

Лакше ћемо схватити појам новозаветног Бога, уколико се подсетимо главних резултата многобожачке грчке и римске културе које су се могле сусрести са потребама једнобожачке јеврејске и хришћанске религије. То је, с једне стране, била традиција коју су репрезентовали Хомер, грчки трагичари, Платон, Аристотел, Вергилије, Епикур и Цицерон. Са друге стране, то је духовни свет старих Јевреја које је представљао *Стари Завет*. А са треће стране је нови хришћански свет чија је главна књига *Нови Завет*.

Историја је показала да је било могуће да се споји нешто наизглед неспојиво, и да се зближи нешто, наизглед, незближиво. Два света, грчко-римски и јудео-хришћански, ипак су имали нешто заједничко. Заједничке су им биле преокупације логосом у структури космоса и преокупације човеком као микрокосмосом. То је препознао један од најзначајнијих људи у раној историји хришћанства, Ориген, из Александрије. Одиграо је пресудну улогу у повезивању двеју традиција.

Ориген (185–254) је био образовани хришћанин. Као Јелин (Грк) по пореклу, познавао је грчку културу а посебно филозофију. Исто тако, као хришћанин по опредељењу, био је усмерен ка разумевању нове хришћанске науке и њених веза са старом јеврејском религијом и цивилизацијом. Обе ове предодређености

омогућиле су му да одигра велику историјску улогу: а то значи да успостави мостове између поменутих цивилизација, култура, религија. Своју историјску улогу одиграо је највише на теолошко-филозофском плану и то тако што је приче о Христу из светих јеванђеља превео на појмовни језик. Христа је схватио и протумачио као Богочовека, тј. Логоса оваплоћеног у људском облику. Том основном концепцијом практично је и поставио темеље свог хришћанског истраживања и учења. На темељу тих решења проистицала су и друга које су развили и унапредили свети оци, они који су следили исти пут. Учинили су то посебно током велике полемике која је уследила највећим делом током 3, 4. и 5. века нове ере. На значај те полемике посебно је указивао Георгиј Флоровски у књизи *Источни оци 4. века* (1990).

Истраживачи су показали да Ориген до својих решења није дошао лако; да се у трагању за истином понашао као Врховни научник. Његова интерпретација доносила је ново виђење хришћанског Бога, различито од оног који је нудила монотеистичка јеврејска религија представљена у *Старом Завету*. Оригенов Бог више није старозаветни један Бог. Хришћанског Бога овај теолог, међу првима, поима у виду Свете Тројице: као Бога Оца, Бога Сина и Бога Светог Духа. Једна моћна струја старе хеленске филозофије улила се у ток хришћанске мисли и преобразила је.

Начин на који је Ориген представљао своју теолошку концепцију, али и начин на који су је представљали поменути свети оци 4. века, достојна је највиших домета дијалектичке мисли старогрчке филозофије. Један од главних резултата те филозофије јесте њена способност да споји неспојиво остварујући јединство супротности. Резултати те дијалектичке мисли огледају се у изразима који су у хришћанској цркви одомаћени. Њих срећемо и у изразима: „јединство у тројичности“ и „тројичност у јединству“. У истраживањима Флоровског која се тичу овог периода често се срећемо са посебним варијантама исте концепције. Њихова је суштина у томе да се једна иста идеја, о тројединству Бога, о Светој Тројици, излаже са много суптилности; у основи исто, али сваки пут стилски другачије.

Идеја о оваплоћењу Логоса, у виду Христа, у основи је Оригенове теолошке концепције. Ту мисао су Оригенови следбеници прихватили и развили. Она је постала саставни део хришћанске теологије. Ни филозофија каснијих времена није могла да заобиђе овакву интерпретацију.

Спој многобожачке грчко-римске цивилизације и једнобожачке хришћанске цивилизације чини битну карактеристику оне цивилизације коју с разлогом можемо да назовемо европоцентричном. По том споју се ова цивилизација и разликује од других цивилизација које такав спој немају. Резултати тог споја виде се у схватањима два основна појма којима се баве и филозофија и религија: и појма Бога и појма човека.

Промене у схватању Бога и човека

Најчувенија старогрчка дефиниција човека потиче од најчувенијег грчког филозофа, Аристотела. Човек је за Аристотела био зоон политикон (политичка животиња); или, у другој терминологији – друштвено биће. У хришћанској цивилизацији појам човека је постао неодвојив од појма Бога. Повезана, ова два појма су проширили и обим сваког од њих; истовремено постали и обухватнији и богатији. Појам Бога обухватао је и појам космоса (свет), али и појам логоса у свему што јесте (схваћеног и као закон, као норма). Израз логос могао је да обухвати и појам реч, односно старословенско Слово. На тај начин омогућавао је да се на човека гледа као на логосно биће; тј. да се гледа као на биће којем је логос иманентан; то је једино живо биће у којем се оваплотио Христос, Логос.

Ове промене у схватању Бога, самим тиме, морале су се одразити и на промене у поимању човека. Човек више није могао да буде схваћен као зоон политикон, морао је да буде схваћан шире, шире од бића културе и стваралаштва, како је већ био схваћан у античком свету Старе Грчке. Хришћанство је овакво поимање човека проширило, обогатило. Од победе хришћанства на тлу Европе на човека се почело гледати са хришћанске тачке

гледисти. На њега се више није могло гледати као на посебно развијено биће у свету природе, већ и као на биће којем се Бог посебно посветио, као круни свог стваралаштва, као на биће обдарено Логосом, тј. као на биће којем је Логос иманентан.

Учинак који је дошао са христијанизацијом можда ћемо најбоље разумети ако се присетимо Хегела, једног од врхунаца филозофије хришћанског периода. И Бог и човек, у Хегеловом систему идеја, спадају у кључне појмове. Због тога би Хегела, можда најпре требало поредити са Платоном, аутором теорије идеја. А кад се тако нешто учини, мора се и констатовати да између бављења идејама ове двојице филозофа, постоје и битне разлике.

Кад Платон говори о идејама, он их види само у метафизичком свету, а у емпиријском свету он види само одразе тих идеја. Хегел, међутим, идеје види у два основна вида: с једне стране, као апстракције, а с друге – као материјализоване, оваплоћене апстракције. Самим тиме, оне не постоје само у метафизичком, већ постоје и у емпиријском свету. У емпиријском свету оне постоје у другобивствовању. Хегел их види, дакле, као другобивство идеје. Тако идеје, по њему, не бивствују само као чисте, већ и као оваплоћене. Тако, као оваплоћене, у свом другобивству, оне постоје кроз јединство супротности: постоје дакле сједињене са нечим супротним, са материјом. Другобивство идеје најбоље карактеришу његови изрази: *материјализација духа* или *одуховљење материје*. Хегел није родоначелник оваквог начина размишљања. Оно има корен у схватању Христа као оваплоћеног Бога, оваплоћеног Логоса. Такво схватање Христа, није производ почетка 19. века. Срели смо га већ код Оригена и великих отаца хришћанске цркве 3. и 4. века.

Још један појам повезује Хегела са јудео-хришћанском цивилизацијом. То је појам, отуђења. И са овим појмом се срећемо већ у *Старом завету*, у причи о Адамовом изгнанству из раја кад је појео плод са дрвета сазнања добра и зла. Постоје тумачења у којима се на појам отуђења не гледа као на отуђивање човека од Логоса, већ као отуђивање човека од своје суштине. Такво тумачење отуђења посебно је својствено мислицима марксистичке

оријентације. Проблем отуђења је један од великих проблема европоцентричне цивилизације, оне чије су највише вредности и Библија и Хегел. Не може се схватити ни решавати ван релације човек-Логос.

У почетку је био наратив

Немамо доказе да се стара грчка цивилизација почела градити на митовима, легендама, причама. То су само претпоставке са којима се мора рачунати. Са много више извесности можемо мислити да је старојеврејски наратив повезан са старојеврејском цивилизацијом. Тај наратив је почео са *Првом књигом Мојсијевог*; дакле, са причом о томе како је Бог створио земљу и човека. Мојсије није само митска већ је и историјска личност. Живео је у 13. веку старе ере.

Још конкретније се може одредити време настајања хришћанства, па и самог хришћанског наратива. У европском календару нова ера почиње са рађањем Исуса Назарећанина. То значи од првог јануара прве године нове ере, мада тачан датум Христовог рођења није утврђен. Наратив о његовом рођењу и делима могао је да дође тек касније, за време његовог овоземаљског живота или недуго потом.

Прича о Исусу Назарећанину, утемељена у *Новом завету*, хришћанима је удахњивана преко хришћанске теологије и преко хришћанске прагматике. Савремена наратологија, међутим, мора да има и нешто другачија виђења ове приче. Не би било чудно ако би она Исуса Назарећанина идентификовала као главног јунака у успостављању хришћанског наратива, посредно и хришћанске цивилизације. У складу са таквим виђењем, било би природно и да се идентификују преломни догађаји из његовог животописа. Такође и да се идентификују тачке гледишта приповедача као и тачке гледишта главног јунака. Са становишта наратологије у основи ове надградње био би животопис Исуса Назарећанина. У тој причи-животопису, неки делови би се идентификовали као *пред-прича* (најава Његовог доласка), други као сама *прича*, она из *Јеванђеља*. Трећи део животописа могао би се идентификовати

као *пост-прича* (живот после смрти, тј. после Његовог васкрсења).

Наратологија, такође, може јасно да идентификује и приповедаче, тј. састављаче јеванђеља, као и њихове редакције. *Нови завет* се отуда не може свести само на текстове садржане у корицама једне књиге. На ову књигу би се могло гледати као на средиште једног система учења који се може евентуално и допуњавати спознајом да постоје и да могу постојати и други рукописи који се налазе ван установљеног корпуса. (Испоставило се да су такви рукописи заиста и пронађени 1948: то су познати *Кумрански рукописи*). На основу овако изложених чињеница, не видим да су сазнања са становишта наратологије у стварном сукобу са гледиштима теологије. Обе дисциплине у својим истраживањима полазе од логоса као главног предмета истраживања. Оне ће показати да се једно исто, логос, са различитих страна различито може видети. Овакви различити истраживачки приступи могу, евентуално, да допринесу потпунијем осветљењу преломних догађаја у животу хришћанске цивилизације.

Не би, такође, било лоше и ако би се у ова истраживања укључила и семиологија као целовита дисциплина. Треба очекивати супротно: хришћанство, сагледавано са становишта посебних семиолошких поддисциплина; семантике, синтактике и прагматике, показало би се у још пунијем светлу. Посебно би се потпуније могло осветлити са становишта прагматике. То је она дисциплина која би требало да покаже како је хришћанство институционализовано као црквена организација чији је циљ да се од верника васпита добар хришћанин (дакле верник, религиозан човек).

Заснивање хришћанске цивилизације

Следбеници учења Исуса Христа, борили су се за верску истину коју је он проповедао, а не за промену друштвеног поретка. Ондашњи носиоци власти, међутим, другачије су разумевали њихову активност: сматрали су да она угрожава друштвени

поредак. У садашњој терминологији речено, учавали су да њихов наратив води ка битним променама у човековом понашању. Овој заинтересованој страни није могло да промакне да су промене које данас називамо наративима биле историјске.

После два-три столећа борбе хришћана у Римском царству дошло је до стварне промене друштвеног поретка. Почетни корак учињен је одозго. Учинили су савладари римског царства Константин и Лиқиније 313. године на једном великом скупу у Милану, у Италији, када је донета важна декларација позната под именом *Милански едикт*. У овом документу била је истакнута потреба за поштовањем верске толеранције. Главни смисао те декларације био је у томе што је обавезивао римску државу да поштује веру дотле прогањаних хришћана; да се хришћани у овој држави више не прогањају. Годи сазнање да је Константин Велики наш земљак, Нишлија по рођењу. Цар је имао и лични мотив да тако нешто учини: његова мајка Јелена била је хришћанка; канонизована је као светица; Срби је примају као своју рођену; зову је Света Јела. Лиқиније, с друге стране, истицан је често као предак Стефана Немање. Милански едикт је одиграо прекретничку улогу у историји западног света. Легализацијом дотле прогоњене хришћанске религије у овом документу учињено је да се широм отворе врата заснивању нове цивилизације. У много наредних векова хришћанска религија ће све више постајати преобладајућа на европском тлу. Неће бити наодмет ако се *Милански едикт* доведе у везу са једним догађајем на почетку новог доба: са *Патентом о верској толеранцији* коју је 1781. донео аустријски цар Јосиф Други. Оба ова догађаја номинално се тичу верске толеранције. И аустријски цар је својим *Патентом* потврдио могућност других хришћанских цркава у држави да негују своје вероисповести. Део европске историје, између ове две декларације, може се сматрати хришћанским периодом. У овом периоду живело се по парадигми коју је наметнула хришћанска религија. У њој се тежило да се поштују норме хришћанског живота; уважаван је хришћански наратив. Тако није било ни пре ни после доминације овог наратива.

Маргинализовање хришћанске парадигме и наратива

Уобичајено је да се у приказима историје Запада као њени најкрупнији одељци виде три периода: стари век, средњи век и нови век. У складу с таквим виђењем, усталило се још неколико виђења смене парадигми. Једна од тих смена тиче се промене друштвених система: робовласничког, феудалног и грађанског. Али постоји и виђење које у фокус промена ставља смену религијских система. По њему је многобожачки религиозни систем старог света сменило хришћанство. Хришћанство је владало у доба феудализма, док је у доба грађанског друштва хришћанска религија стављена у други план. Дошло је до успостављања новог наратива, оног који се јасно испољио са појавом просветитељства.

Појмови парадигме и наратива, које користим да бих означио смер ових промена, заживели су посебно у новонасталим дисциплинама: наратологији и семиологији. Све промене које је историјска мисао у прошлости имала у виду, могу се јасније представити помоћу ових нових појмова. То ће се чинити тако што ће се нагласити да су у доба владавине многобожачке религије на делу била полилошка парадигма и одговарајући наратив; у доба владавине хришћанства доминирала су хришћанска парадигма и хришћански наратив. Промене које ти појмови означавају дешавале су се у сфери мишљења и понашања. Преко промена у тим сферама, дешавале су се, последично, и друге промене.

Познато је како се хришћанство вековима борило за превласт над мишљењем и осећањима људи, над њиховим старим веровањима. А кад је дефинитивно победило, дуго је трајала и борба за ширење хришћанске вере и за јединство хришћанске Цркве. Шта се унутар хришћанства дешавало после успостављања новог поретка, боље ћемо схватити ако у објашњења укључимо појмовне пројекције парадигме и наратива. Са тог становишта постају јасније борбе против јереси и секти (на пример против Арија и аријанства) и настојања црквених сабора на усвајању заједничких догми. Један од најважнијих резултата је усвајање документа познатог под именом *Симбол вере* који је усвојен на Никејском сабору 325. године. То, у другој терминологији,

значи усвајање што прецизније формулисане парадигме и њој одговарајућег наратива.

Тек кад је хришћанство и дефинитивно победило, јављале су се и парадигме око којих се ни на црквеним саборима није могло постићи јединство. Нерешени исходи тих борби трајно су нарушавали јединство некад јединственог хришћанског света. Овога пута процеси су водили ка расколу између двеју грана исте хришћанске Цркве: оних које су имале седиште у двома престоницама старог ромејског царства: у Цариграду и у Риму. Раскол су, разуме се, пратиле не само различите парадигме у схватању истинске Христове вере, већ и различити наративи. На различите оријентације утицале су и две филозофске оријентације: платонизам (ближи источној цркви) и аристотелизам (ближи западној). Наративи су овај раскол не само истинито приказивали, већ и увеличавали. Најкрупнија последица тог раскола је у томе што се дотле заједничка хришћанска Црква поделила на Источну и Западну, православну и католичку. Главни чин тога раскола одвио се 1054. године када су се две црквене организације, православна и католичка, источна и западна, и званично раздвојиле.

Опет су се, у првом плану тога раскола, нашли наративи. Било је, на пример, довољно да се испољи један детаљ у тумачењу порекла Светог Духа (*filioque*) у *Вјерују* па да западна црква крене посебним путем од источне и ступи у отворено непријатељство са њом. Чему ће то водити показаће се век и по касније када су бојовници Католичке цркве 1204. војнички заузели престони град Источне цркве, Цариград и владали њиме више од пола века. Од тога догађаја Источно ромејско царство (Византијско царство) се тешко опорављало; ослабљеног ће га Турци, слобеници друге вере, муслиманске, коначно освојити у 15. веку. Сличну судбину ће затим имати и друге земље православног дела Балкана. У њиховим поразима пред муслиманским Турским царством, не може се мимоићи ни цена раскола која се претходно десила између двеју хришћанских цркава.

Различите парадигме тумачења истините хришћанске вере довешће и до раскола унутар саме Западне, Римокатоличке цркве. Године 1517. појавиће се нова парадигма хришћанства, прете-

стантизам. И појава ове хришћанске опције најавила се наротивом: и то у облику 95 теза које је родоначелник протестантизма, свештеник Мартин Лутер, истакао на католичкој катедрали у Витенбергу. Последице овог раскола биће такође судбоносне. Са становишта семиологије релативно јасно се могу лоцирати тачке сукоба. Оне нису биле у области која је предмет бављења прве семиолошке дисциплине, семантике. Доказ за такву тврдњу налазимо у томе што су обе западне цркве пошле од *Новог завета* као од основног темеља хришћанске религије. У томе су се понеле исто као православни део хришћанства. Са семиолошког становишта до разлика је долазило у области синтактике и прагматике. Са тих становишта и уобличавали су се посебни наративи. Показало се да су и ове промене од историјског значаја. Има основе да се тврди да је хришћанство сачувало јединство у различитостима. Али има основе да се тврди да је јединство хришћанског света дубоко поткопано. Рушење тога јединства омогућавало је нове и дубље историјске промене, оне које су припремале долазак нове велике парадигме, која је наступила са новим, модерним временима.

Покрет протестаната је временом толико ојачао да је у западном делу хришћанства дошло до верских ратова. Ови ратови су трајали по више деценија. Било је народа у којима је победила католичка верзија хришћанства, али и оних у којима ће победити протестантска верзија. Западна Европа после ових промена остала је хришћанска. Али није била иста; била је верски подељена.

У овој подељеној Европи било је народа у којима ниједна верска оријентација није дефинитивно превладала. Ти народи ће бити приморани да за себе траже излаз у коегзистенцији верских оријентација. При крају Средњег века некада јединствена европска хришћанска цивилизација делила се на три вере: православну, католичку и протестантску. Намножио се и број секти. Ниједна од тих оријентација није одбацивала свету хришћанску књигу, *Библију*. Али су се разликовале у парадигмама схватања исте вере, Христове; разуме се и у наративима који су на њима израстали. Те чињенице, скупа узев, сведоче да је хришћанство као цивили-

зација одиграло своју историјску улогу. При крају средњег века, и на почетку новог, европска хришћанска цивилизација била је толико уздрмана да је већ била довољно зрела да уступи владајуће место безбожничкој цивилизацији модерног доба.

Насупрот ставу да је Средњи век био мрачан, има пуно аргумената које афирмишу другачије становиште: да је овај период био плодан и светао. Аргументе за такву тврдњу наћи ћемо у многим сферама живота. Сваку од њих могу да прате и различити наративи. Историјске промене до којих је неминовно долазило, треба, ипак, примити и као нешто што је, у основи, нормално да се дешава. Историја сведочи да су промене нешто што је иманентно и човеку и природи у којој он живи.

МОДЕРНА И ПОСТМОДЕРНА ЦИВИЛИЗАЦИЈА

Смена парадигми почетком новог доба

Смену двеју цивилизација, хришћанске и модерне, најлакше ћемо објаснити ако поредимо функцију Цркве у њима.

У периоду хришћанске цивилизације функција Цркве је била вишеструка. Поред основне: да дела као религиозна организација, она је имала и незаобилазну политичку функцију. Била је, на пример, и најпогодније место да се у њеном репрезентативном храму обави устоличење владара. Владар је третиран као Божји изабраник. То је био одабрани појединац из одабране породице који ће убудуће владати по милости Божјој и уз Божју помоћ. У његовој држави ће се и судити са ослањањем и позивом на Божју вољу, и у Божје име. Пред Божјим представницима ће се у храмовима склапати бракови и крстити новорођенчад. У ослањању на Бога стицаће се сва битна знања о свету; Бог ће бити призиван у помоћ при свим пословима, поготово важнијим.

Цркве, Божји храмови, у хришћанској цивилизацији биле су, по правилу, репрезентативне архитектонске грађевине. Било им је намењено не само да буду места за вршење обреда, за проповеди и црквене беседе, литургије и богослужења, већ и да буду простор за окупљања људи, простори погодни за концерте и сталне изложбе дела ликовне уметничке вредности.

Храмови дизани у славу Бога и у част светим људима, оличаваће и средишта укупног живота човека хришћанске цивилизације. Читава црквена организација била је устројена тако да су се у свим њеним храмовима обављали обреди по истим основним правилима (парадигмама/моделима). Прагматичка функција тако

устројених збивања требало је да има исти основни наратив. Разуме се, ако под наративом подразумевамо концентрацију значења. Све што се у оквирима хришћанске парадигме буде одвијало имаће један извор, један центар. Тај извор био је Бог. Њему је све било подређено.

Из овако изложених карактеристика хришћанске цивилизације мора се закључити да је та цивилизација била моноцентрична.

У новој парадигми, оној коју смо назвали модерна цивилизација, из основа је све било другачије. Разлике се могу илустровати подсећањем на карактеристичне примере.

Цркве су и даље постојале, нове су биле подизане. Али је њихова функција била другачија; свођена је на уско религиозну. Цивилизација се променила. У њој се власт није добијала одозго; није више зависила од Божје воље већ од односа међу друштвеним снагама; добијала се најчешће на изборима. У овој цивилизацији главна места за окупљања људи више нису били црквени храмови; били су, као и у грчко-римским друштвима, градски тргови или улице. Ова нова места за окупљање људи пружала су и нове прилике за показивање беседничких способности и умећа. Сличној сврси служиле су и скупштинске дворане. Посебне зграде грађене су за правне и управне послове. Такође су посебне дворане грађене за музичке приредбе; посебне су се градиле за излагање ликовних дела. Односи човек-човек, односи међу људима, неговани су другачије него у хришћанској цивилизацији. Моноцентричност хришћанске цивилизације замењиван је полицентризмом модерне цивилизације.

Скупа узев, битна карактеристика хришћанске цивилизације била је тежња ка јединству; битна карактеристика модерног доба била је разноликост, посебност. Можда су најкраће ту промену идентификовали филозофи и теолози обраћајући пажњу на однос Бог – човек. За хришћанску цивилизацију овај однос је представљан изразом: Богочовек. За модерну цивилизацију може да буде карактеристичан израз човекобог.

Овако велика промена није се десила одједном. Резултат је процеса који су трајали много векова. Ако кажемо да се модерна

цивилизација већ јасно конституисана у 19. веку, почетак процеса треба видети бар од појаве протестантизма. Кључни прелом се десио у 18. веку. Сукоб међу два варијанта западног хришћанства, подривао је његову дотадашњу монолитност. Самим тиме, подривао је основе саме хришћанске цивилизације. У новој цивилизацији Богу ће бити одређено и ново место. Бог је свођен на „првог покретача“; самим тиме ће и хришћанској религији бити додељивано секундарно место. Преокрет је стремио ка томе да прво место све више буде намењено науци. Образовни систем који се буде изграђивао биће све више оријентисан ка неговању поверења у науку. Ту оријентацију ће пратити и програмско разрачунавање са „религиозним заблудама“. Ове промене нису биле заобиђене ни на политичком плану. И оне ће бити означене сменом парадигми. Њих ће означити две револуције: енглеска буржоаска револуција (око средине 17. века) и француска буржоаска револуција (1789). Смене друштвених система у Енглеској и у Француској значиће и најкрупније историјско-политичке промене. Могу се схватити и као чињенице које сведоче о смени цивилизација. Све јасније се показивало да је парадигму хришћанске цивилизације замењивала парадигма модерне цивилизације.

Ове промене су нужно пратиле и промене у сфери наратива. Уместо пуне доминације религиозно-хришћанског, дошло је до појаве више наратива који су се десиле у свести модерног човека. Паралелно постојање више наратива уместо једног мењало је човекову ситуацију; утицало је на његов начин мишљења. Нови наративи могли су се јављати упоредо у неколико сфера: политичкој, привредној, научној, уметничкој. Сваки од ових наратива је сложен; познаваоци би у њима могли да разазнају неколико врста или подврста. Узети заједно, они сведоче да се у новом добу другачије мислило него у претходом. Свест човека модерне цивилизације биће другачије и усмеравана и обликована од оне која је постојала у претходној, хришћанској цивилизацији. Отварали су јој се простори слободе и избора алтернатива. Али су се истовремено отварале и могућности дезоријентације. Све ће се, према приликама, показати на делу, у стварности.

Наступање нове парадигме најбоље ћемо представити ако обратимо пажњу на неке наративе који их прате.

Промене у сфери филолошких наратива

Пажњи историчара није промакло да је смена Средњег века Новим веком учинила да доминантна религијска свест буде замењена доминантном секуларном свешћу. У сенци тих промена остале су затамњене или маргинализоване оне промене које су се збиле на филолошком плану. Те промене су заиста суптилније природе; њих је, зато, сигурно теже уочавати.

Ако се тим променама буде прилазило са семиолошке тачке гледишта, показале се и да оне нису само пука последица друштвених и религијских промена, већ да су и саме важне, јер су имале крупне последице по историју европског света.

У време средњег века богослужбени језик западне цркве био је латински. Латински и грчки били су језици културе у државама европског Запада. У Источној цркви, која је најраширенија била међу словенским народима, богослужбени језик био је црквенословенски. Главна матица цивилизацијских промена у Европи, међутим, ипак се збивала на просторима западне цркве, дакле тамо где је на власти у црквеном животу био латински језик. Баш се у тој сфери у 18. веку нешто битно променило.

Променио се однос према националним језицима. Дотле потискивани национални језици постају све присутнији у јавном и културном животу. Ове промене се могу примећивати још од појаве ренесансе. Преломни тренутак у овим променама збиће се тек у 18. веку. А пресудна дешавања одвиће се на тлу популације која говори немачким језиком, у којој је дошло до драматичних сукоба на тлу хришћанске цивилизације. Од појаве протестантизма, ова популација била је подељена на присталице двеју хришћанских цркава: Протестантске и Католичке. У питању су биле две парадигме у тумачењу хришћанске религије које су временом прерастале у сукобе њихових наратива. Најпре вербални, ови сукоби временом прерашће и у оружане сукобе. Израз стогодишњи ратови, односили су се превасходно на њих. Умни људи међу присталицама обеју цркава схватили су да се ови сукоби могу превладати тако што ће се међу верски подељеним и завађеним популацијама сагледати и нешто што их уједињује. То нешто

нађено је у неспорној чињеници да обе религијске популације говоре истим језиком, немачким. То је био значајан историјски тренутак. Он је означавао прекретницу, јер је управо тада био нађен модел (формула, парадигма, образац) који ће отворити нову страну у историји Европе. Верске разлике потиснуте су у други план; у првом плану су се нашли заједнички језик и заједничка култура на истом језику.

Национални језици били су у употреби у Европи и пре 18. века. Њима се говорило у породицама и у ширим друштвеним заједницама; на њима су се писале и књиге. Па ипак, ови језици нису имали статус који су на европском Западу имали класични језици, латински или грчки. Ни немачки језик није имао статус класичних језика. После вишедеценијских верских ратова, у новој ситуацији, немачки језик се уздигао до степена класичних језика. А тако ће ускоро бити и у осталим деловима Европе. У измењеној ситуацији није се више тежило само познавању и изучавању класичних језика; почело се говорити и о потреби познавања и изучавања националних језика европских народа.

Дотле маргинална у функционисању наратива хришћанског света, филологија од овог времена добија прворазредни значај у јавном животу. Крајем 18. века заснивају се германистика, романистика и славистика. Оне ће учинити да се на тлу Европе јасније разазнају групе германских, романских и словенских народа, њихових особених језика и књижевности. Самим тиме поглед на Европу се мења, а мења се и однос према идентитетима и народа и њихових језика.

Шта је та промена значила, може се илустровати на примеру животне судбине Чеха Јозефа Добровског (1753–1829). Млади теолог Добровски се спремао да обавља дужност католичког мисионара у Индији. Припремао се за ту функцију служећи се званичним језиком своје цркве, дакле латинским језиком. Под утицајем сазнања која су водила ка постављању германистике на сцену немачког народа, Добровски је спознао да његов матерњи језик није језик његове католичке цркве, нити је то немачки језик, већ да је његов матерњи језик чешки, и да тај језик припада породици словенских језика. Од те спознаје почела је и филолошка активност будућег опата Добровског која га је водила томе да он постане оснивач бохемистике и „патријарх славистике“. Слично се дешавало и са Словенцем Јернејем Копитаром (1780–1844) и

Вуком Караџићем (1787–1864) утемељитељима славистике, словенистике и србистике. Они се јављају на почетку процеса који ће бити карактеристични за ново доба.

Спознаја идентитета националних језика није се задржала само у филолошкој сфери. Прерастала је у спознају потребе за културним и духовним повезивањем делова популација које говоре истим језиком. По истом моделу по којем су се уједињавале и окупљале популације немачког језика, почеће да се одвија и духовна интеграција других народа, па и словенских. Европски свет се мењао.

Мењала се и свест европског човека. Јер се процеси идентификације националних језика нису тичали само филолошке сфере. Поред идентификације националних језика, они су водили ка идентификацији језичких заједница. Те заједнице се више нису поклапале са религијским заједницама или са границама тадашњих феудалних држава. Ови процеси водили су ка томе да се посебне језичке заједнице све јасније идентификују као националне заједнице. Прерастање језичких заједница у националне заједнице постаће опсесивна идеја у Европи од 18 века. Крајњи резултат тога процеса биће тежња за стварањем националних држава.

Неговање националних идентитета

„Национално буђење“, то је био израз који је требало да подсети да су нације, које су у ово време поимане, већ постојале у прошлости, да је свест о том постојању запостављена; да ју је зато требало обнављати. Ради постизања тога циља предузимане су разне активности. Крајњи циљ тога чињења био је да нације заузму што повољнији статус међу другим нацијама, да се и националне државе што боље позиционирају међу другим националним државама. А да би се овај циљ постигао, нужно су се морали изграђивати и национални наративи. Функција ових наратива била је да што више и јасније потврде идентитет етноса. Национални наративи су се остваривали на мноштво начина: путем стварања речника националог језика; путем идентификације националних књижевности; путем стварања посебних институција које се баве националним проблемима: стварањем националних академија, националних енциклопедија, националних историја. Али, и путем стварања националних војски, националних поли-

ција, националних привреда итд. Ови видови наратива подразумевали су и перформансе. Смисао је ових перформанси био да наративе визуализују како би утицали и на рационалне и на ирационалне слојеве људске свести.

У атмосфери када је главна пажња посвећивана нацији, сви други наративи били су подређивани томе главном, па је и хришћански наратив нужно морао да буде потискиван у име националног.

Промена парадигме и последице

Обликовање модерних нација, које почиње у 18. веку у време просветитељства, добиће пуни замах у време романтизма. У изграђивању националних наратива главну улогу добиће националне историје и националне књижевности. Интересовања за националне идентитете, за прошлост властитог народа, подстицало је и интересовања за прошлости дугих народа. Тако су се на делу појављивале истовремено две комплементарне тенденције са позитивним последицама: национализам и космополитизам. Постојање ових тенденција могу се илустровати на примерима српских романтичарских песника Змаја и Лазе Костића. Обојица су били и националисти и космополити. Појаве национализма и космополитизма су се међусобно допуњавале.

Природну основу овим наративима давале су и националне филологије које су се управо у то време рађале. Не морамо их све помињати; довољно ће бити да поменемо примере. То су: англистика, германистика, нидерландистика, еспањолистика, италијанистика; затим: русистика, полонистика, бохемистика, словакистика, словенистика, србистика, кроатистика; хунгарологија, албанологија, итд.

Све оне су, у принципу, биле усмерене ка спознаји појава које је, као природне, могуће идентификовати. Изучавање и неговање националних језика и националних књижевности, њихових особености и посебности, био је очекивани резултат ових процеса. Проистигао је из међусобно противречних тежњи национализма и космополитизма. У понашању филолога имплицитно је поштован принцип Кантовог категоричког императива: да чинимо другима оно што желимо да и они чине нама.

Нажалост, ново доба, које је учинило да човек који изгуби ослонац у Богу, ослонце почне да тражи на другим странама, у разним сурогатима. Ново доба окарактерисале су појаве које можемо да идентификујемо као комунизам, фашизам, националсоцијализам. Све те појаве пратили су и наративи, доприносили су њиховом настанку али и опстајању.

Уметности у функцији наратива

Како се мењала природа уметности у новом веку најбоље се може видети на теоријском плану. У основи тих промена је измењен однос између Бога и човека. У време постојања парадигме засноване на темељима Богочовека, уметник се трудио да буде само Божји посредник у стварању уметничких дела. У тој цивилизацији, Бог је био истински Творац, а уметници су били посебни одабраници међу људима. Надахнути уметници били су само продужеци његових творачких моћи; преко њих су се те моћи оваполоћивале. Њихове поетике биле су, као у Платоновој концепцији, у основи, ентузијастичке.

До дубље промене у овим процесима долазило је тек пошто је Богочовека хришћанске цивилизације, замењивао Човекобог у модерној цивилизацији. Човекобог је приуштио себи једну од функција коју је имао Бог. Понашао се и сам као творац. Таква функција се најбоље може видети на примеру песника. Творци романтичарских поетика и сами су се проглашавали за Творце. А тако су себе схватили и појединци у другим уметничким областима. Стварање уметничких дела тумачено је својствима обдарених појединаца који су имали божанску црту у себи.

Нова концепција уметности подразумевала је индивидуализацију уметничког стварања. Наметала се оваква логика: што индивидуалнији уметник, утолико већа шанса за његово стваралачко испуњење. Лаза Костић, опседнут Шекспиром, сматрао је да је овај највећи творац после Бога, јер је створио највише људи. Слично су се поредиле и стваралачке могућности других уметника са божанским могућностима.

Овакво стваралачко усмерење имало је резултата. Уместо подражавања већ постојеће стварности, настајала су дела која нису била имитација стварности, већ новостворена стварност.

Свет је тако постајао двострук: одраз постојећег и израз новоствореног.

Нову ситуацију, коју је донело ново доба, пратило је и стварање нових наратива. Монистички оријентисану праксу у доба владавине хришћанства, заменио је плурализам наратива модерног доба. Ствараоци су свесно настојали да се што више разликују и да изграђују особене поетике.

Наука и творачке особине човека

Са наступањем модерног доба добила је шансе још једна људска особина: способност човека да се бави науком, да научно објашњава свест, да преко науке утиче на промене у природи, да на научним основама ствара нешто што није постојало. И научник је схватан као стваралац.

Свет модерног доба више није био свет природе у којем је човек претходних цивилизација био рођен и којем је морао да се прилагођава. Ово је био свет у чије је стварање и обликовање и сам човек био умешао прсте. Учинци тих промена су били тако велики да се човек све више могао осећати као биће које се својим стваралачким способностима може поредити са Богом. Иако су оваква мишљења била примерена песницима и другим уметницима, у сличан положај су стављани и људи од науке. И они су били упућени да негују своје наративе. Али њихови наративи су били усмерени ка спознаји чињеница. Ови су наративи били усмерени ка рационалном осветљавању чињеница и рационалном објашњавању њихових веза; усмерени ка извођењу логичких доказа и ка извођењу проверљивих закључака. Природа научног наратива је таква да човека стално подсећа да су његове могућности ограничене. Да би их увећао, човек се мора служити помагалима, продужецима. То ће моћи да чини преко моћних образовних и сазнајних система. Главна је амбиција нових наука била да открију законе који владају у свету природе, и да своја открића потврде наративима који имају научни карактер.

Идеали природних наука преносили су се и на подручја друштвених наука. Заједнички им је идеал био да створе научни језик, којег ће, за разлику од свакодневног и уметничког, одликовати објективност, односно одсуство субјективности.

Историографија у функцији националних наратива

Идеал науке да у тумачењу чињеница буде објективна и непристрасна у ово модерно доба добио је прилику да се потврди у једној посебној области, оној која се бави човеком, посебно његовом историјом. Од историчара се тражило не само да иду за чињеницама већ и да удео субјективности сведу на најмању могућу меру. Ту амбицију посебно изражава израз историографија. Од истраживача историје, свеједно да ли опште или националне, локалне, тражило се преваходно да објективно бележе, приказују, описују, интерпретирају оно што се заиста збило у животној стварности. Таква настојања подигла су углед овој делатности; довела су је дотле да се историографија сматра једном од неопходних друштвених наука.

Нажалост, велико поверење у научну заснованост историографије била је неоправдана. Показало се много пута да и она може да буде употребљена у ваннаучне сврхе. Историографима се често дешавало да науку подреде афирмацији националних и дневнополитичких интереса. Кад тако поступе, ризикују да деградирају и саму бит историографских наратива. У пракси се дешавало да су историчари разних народа пристали да се сведу на носиоце националних наратива, чак и да буду пропагандисти националних интереса.

У књизи *Историја, историографија, историологија* (2020) изнео сам концепцију по којој би историографија морала да учини још један корак и да прерасте у историологију, тј. да се сврста у ред научних дисциплина у којима се истражује логос предмета истраживања. То, другим речима, значи да се од науке која се бави људском историјом пре свега тражи да буде наука, дакле принципијелна и истраживачка, па тек потом дисциплина која се користи и моћима наратива.

Филозофија и смена двеју цивилизација

Збивања на пољу уметности, која су подвлачила стваралачку природу човекову, нису заобишла ни поље филозофије. Највећи филозоф раздобља хришћанства Хегел био је истовремено и највећи филозоф модерног доба. Овај филозоф, који је

стварао у доба романтизма, донео је другачији однос према природи идеје.

Хегел је деловао сагласно са интенцијама хришћанства кад је сматрао да је Христ оваплоћени Логос, тј. Логос који се појављује у телу човека. Хегел је, међутим, хришћанску идеју оваплоћења и развио и обогатио. Није остао при Платоновом ставу да само Бог, тј. Демијург, ствара према идејама. Сматрао је да и сам човек има способност да ствара према идејама. Све идеје са којима се човек сретао у свету у којем се креће нису биле божанске, већ су биле и људске. Тим схватањима и он је подупирао становиште о творачким могућностима човекобога. У својој *Естетици* он је уметничко стварање видео као отеловљење идеја, материјализацију идеја. Његов израз „другобивство идеја“ могао се односити преваходно на објекте новостворене стварности. То може да буде и пример како је Хегел и овом својом концепцијом осветљавао праксу новог доба. Тиме је давао подлогу за другачије гледање старалачких потенцијала човека од оне коју је нудила хришћанска мисао. Човекови потенцијали су били и у стварању идеја и у способности човека да их материјализује. И та пракса давала је теоријску подлогу за општу оријентацију новог доба која ће све више уважавати удео човека у стваралаштву.

Филозофске оријентације које ће доћи после Хегела још више ће инсистирати на особеностима појединих стваралаца. Особени филозофски наративи пратиће касније све изразитије индивидуалности у филозофији: индивидуалност Шопенхауерову, Ничеову, Бергсонову, на пример. Неки од ових филозофа такмичили су се са белетристима; имали су веће поверење у моћ речи него у моћ аргумената.

Постмодерно стање или постмодерно доба

Ако књигу Франсоа Лиотара *Постмодерно стање* из 1979. године узмемо као једну од првих које су констатовале неке од битних карактеристика постмодерног доба, учинили смо одлучан корак ка увиду у тенденције које се испољавају у свим областима, па и у области наратива. Поготово ако будемо посветили адекватну пажњу Лиотаровом увиду у успостављање “режима фраза” (у књизи *Раскол*) или појмовима *епистема* Мишела Фукоа

и симулакрум Жана Бодријара. У питању су појмови који оглашавају промене у начину мишљења човека модерног доба.

Проблем о којем говоримо постаће јаснији уколико се још једном вратимо Хегелу, његовој логоцентричкој концепцији која се јавља на раскршћу двеју цивилизација, хришћанске и модерне. Ако кажемо за хришћанску да је обележена логоцентризмом, смер кретања у модерној и постмодерној цивилизацији може се идентификовати као деструктуризација. Куда је стремилa постхегелијанска мисао, то се може показати на примерима неколико најпознатијих филозофских оријентација које су се јавиле у 19. и 20. веку а зову се волунтаризам, позитивизам, марксизам, egzистенцијализам, филозофија деконструкције.

а. Већ у првом свом главном делу *Свет као воља и представа* (1819) млади Шопенхауер је као основну категорију своје филозофије узео вољу. То није било први пут да се, у филозофији, вољи придаје посебна важност. Шопенхауеров волунтаризам, међутим, имао је упоришта у једној димензији предхришћанског наратива која у Богу није видела оваплоћени Логос, већ носиоца врховне воље. То можемо видети и у једној од главних молитава хришћанског наратива *Оче наш*. Већ на почетку молитве каже се: *Нека буде воља Твоја*. Није свеједно како ће се воља Његова разумети: као воља Свемогућег, или другачије? То другачије би могло да гласи, рецимо, овако: Нека буде по разлозима логоса, нека буде и по вољи онога који је сам Логос. За обичног верника то може да буде исто. За упућеног у финесе филозофије и теологије то не може да буде исто. О томе нам може посведочити сам Шопенхауер. Он у вољи није видео вољу Логоса, конкретније Богочовека; видео је вољу човекобога.

У истом смеру свој негативан однос према Логосу испољавао је и Ниче. Једна од главних његових књига објављена је под насловом *Воља за моћ*. Ниче се не може оптуживати да је претходно Хитлеровим идејама. Пре би се могло рећи да је откривао куда оне воде. Не може се, међутим, превиђати да је и сам деловао у смеру поткопавања логоцентричног устројства филозофије, па и главног стуба хришћанског наратива.

б. Главна карактеристика позитивизма Огиста Конта била је у томе што је одбацивао метафизику, односно спекулативну

филозофију, и залагао се за превласт рација, не само у науци већ и у филозофији. То, практично, значи да се позитивизам појављивао као други вид борбе против логоцентризма. Једна од битних последица такве оријентације био је сцијентизам. Домети ове оријентације показивали су се у томе што је човека модерног доба сужавао у потребама, превасходно оним духовне природе, чија се разрешења могу наћи само у метафизици.

в. И марксизам је наступио са критиком Хегеловог логоцентризма. Слично позитивизму, и он је подржавао сцијентистичку оријентацију; сужавао је свеобухватну позицију логоцентризма који подразумева постојање метафизике и увида у метафизичке вредности. И марксизам је отворено заступао секуларизам, одбацивао је изворно значење појма Логос на који се ослањањала и хришћанска религија и хришћанска цивилизација. Самим тиме сужавао је могућности дијалектичке оријентације у филозофском промишљању.

г. Корак даље, у истом смеру, учинила је Хајдегера егзистенцијалистичка филозофија. Куда је тај смер водио види се по томе што је у први план стављала егзистенцију над есенцијом, егзистенцијализам над есенцијализмом.

д. Са филозофске тачке гледишта, мисаона збивања која су карактеристична за последње деценије 20. века могу се најбоље сагледати у тезама најчувенијег француског мислиоца онога доба Жака Дериде. Главна карактеристика његовог филозофирања позната је под именом филозофија деконструкције. Њене главне тезе су: деконструкција логоцентризма, деконструкција етноцентризма, деконструкција фоноцентризма. Све ове деконструкције водиле су ка осиромашењу човековог света. Њих је, нажалост, пратила и ефикасна моћ наратива.

Овако усмерена филозофска промишљања имала су последице и на природу наратива доба које називамо добом постмодерне. Постала је чувена формулација српског филмског радника у Америци Стива Тешића да живимо у доба пост-истине. Та формулација би се могла проширити и на друге основне човекове вредности, па рећи: живимо у време пост-добра и у доба пост-лепоте.

Реагујући на тај смер дешавања, а поводом бомбардовања Србије 1999, написао сам књигу чији је наслов *Обнова логоцентризма* (2009). Из самог наслова се може видети основно залагање аутора. Оно подразумева и критику владајућег наратива али и пројекцију једног другог наратива, оног који сматра да се логосу треба вратити, дати му место у свету у којем живимо.

Смисао тога реаговања је објашњив. Заснива се на уверењу да се треба изборити за нову ренесансу човека: ону која ће га подићи у његове цивилизацијске вертикале. То су схватања у којима је увек морало да буде места и за Логос и за логос, са свим последицама које проистичу из тога настојања.

НАРАТИВИ И СРБИ

ЧИЊЕНИЦЕ, ИДЕЈЕ, ПАРАДИГМЕ, НАРАТИВИ

Срби су један од словенских и европских народа. Пре него што им је наметнут Први светски рат, поимали су себе као посебан народ, а тако су се према њима односили и други. Имали су посебно идентификован национални језик, српски; посебну националну књижевност, српску; све неопходне националне институције; имали су међународно признату државу Краљевину Србију.

Све се то променило стварањем Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године. Новостворена краљевина била је дефинисана као „држава једног троименог и троплеменог народа“. У тој држави Срби више нису били посебан народ; били су тек племе једног троименог народа. Једна од последица тога историјског чина десиће се две и по године касније, 28. јуна 1921. године. У тада усвојеном Видовданском уставу новостворене државе политичко решење о троименом и троплеменом народу пренеће се и на дефиницију националног језика. Српски језик ће се убудуће звати српско-хрватско-словеначки. У новој држави Срби ће престати да имају посебну националну књижевност. Она ће се убудуће звати југословенска књижевност; тј. књижевност Срба, Хрвата и Словенаца. У новој држави српске националне институције (Матица српска, Српска академија наука и Српска књижевна задруга) задржаће своја стара имена. Али, и оне ће морати да своје програме усаглашавају са потребама новонастале државе. У складу са владајућом концепцијом југословенства Срби ће престати да буду мултикофесионалан народ (тј. народ који у свом корпусу има и православце, и католике, све више и муслимана). Српски национални корпус сводиће се на само православно део српског народа. Звезда водила у новој ситуацији биће им загребачка Југословенска академија знаности и умјетности. Она ће у новонасталој држави словити као барјактар „велике идеје југословенства“.

Све ове чињенице познате су српској и југословенској историографији. По својој идејној и методолошкој оријентацији, међутим, ова историографија је оспособљена да верно опише шта се уистину десило, а не да сагледа и осветли логос велике историјске приче.

У овој књизи покушаћу да тај проблем осветлим у складу са појмовним инструментаријумом који је изграђен у уводном делу књиге. А тај појмовни инструментаријум је претходно примењиван и у другим мојим књигама. У овој прилици биће дозвољено да се посебно обрати пажња на неколико појмова: *чињеница, идеја, парадигма, наротив, логос*.

ЧИЊЕНИЦЕ

Израз Срби означава један сложен етноним као што су етноними Французи, Енглези, Немци, Руси, Пољаци, Словаци, Русини. Па ипак, у историји поменутих народа, као и других неспоменутих, није се дешавало нешто слично ономе што се десило Србима у 20. веку: да буду народ па да, потом, буду сведени на племе једног народа; да имају свој посебан национални језик, па да престану да га именују како треба и јају, да свој језик деценијама третирају као српскохрватски. Најзад, да дођу у ситуацију да Институт за српски језик Српске академије наука припрема за штампу *Речник српкохрватског књижевног и народног језика*. Што другим речима значи – да највиша српска национална институција јавно потврђује да су Срби народ без свога језика.

То што се Србима десило има везе са идејама које су они, као народ, током историје, изграђивали о себи. Али, има везе и са парадигмама/моделима које су им биле подметане или наметане. Посебно, има везе и са наротивима који су ове процесе пратили и који су их са нормалног пута одвели на странпутицу.

ИДЕЈЕ

Срби су били самосталан народ док је у њиховој елити постојала таква идеја и док је таква идеја живела и међу другим народима. У складу са том идејом, и Срби су имали оријентире

који су усмеравали њихова понашања, али и понашања других неспрских чинилаца из њиховог окружења.

Овакав смер понашања прекинут је са појавом оне идеје југословенства која ће бити уграђена у стварање, живот и наставак југословенске државе.

Под именом идеје југословенства српски историографи су, обично, имали у виду једну идеју, управо ону на којој је настала прва Југославија. Неки од најчувенијих српских историчара 20. века сматрали су да је та идеја била позитивна. То што је довела до лоших резултата, ини су тумачили тако што су бранили став да је идеја била добра, али је у примени изневеравана. Један од заговорника таквог става, Василије Крстић, навео је много аргумената да је ту идеју најише изневеравао и злоупотребљавао сам Штросмајер, номинално, родоначелник те идеје. Крстић се није усуђивао да примети да са самом идејом, у основи, нешто није било у реду.

У мојом истраживањима, која су посебно систематизована у књизи *Историја, историографија, историологија* (2020) заступа се другачији став. По мојим налазима, у новијој историји на делу су биле две идеје које су до Првог светског рата наступале под именом југословенства: српска и хрватска. Обе идеје потичу из тридесетих година 19. века. Појављују се у полемичком односу око појаве и интенција Илирског покрета.

1. Од ове две идеје старија је српска идеја југословенства. Она проистиче из ставова славистике да сви словенски народи имају блиске али и посебне националне језике. Националне идеје свих словенских народа темеље се на основама индивидуалитета њихових националних језика. У том духу деловао је доследно и један од главних носилаца српске идеје Вук Караџић. У истом духу деловао је и Људевит Гај у књизи *Кратка основа хорватско-славенског правописања* (1830). И он је у овој књизи полазио од става да су Хрвати словенски народ који има посебан хрватски језик.

Кад се Људевит Гај, 1935. године појавио на челу Илирског покрета са тезама да су Словенци, Хрвати, Срби и Бугари, у ствари Илири, и да говоре илирским језиком, реаговали су прваци Матице српске, тада млади Теодор Павловић и Јован Суботић. Изнели су став да ови народи нису никакви Илири већ да су Југо-Славјани, дакле Јужни Словени и да су Срби посебан

јужнословенски народ. У наредним деценијама изразе Југо-Славјани и југославјански потиснуће израз Југословени и југословенски. Ти изрази превладаваће и у српским срединама. Израз југословенски, који ће се у Србији употребљавати све до Првог светског рата, значиће исто што и данашњи израз јужно-словенски. По садржају, он ће се односити на сва четири поменута балканска словенска народа.

Са феноменолошког становишта, на српску идеју југословенства треба гледати као концептуалну. То значи да појам (концепт) који важи за једне народе, треба да важи и за друге народе. Конкретно: што је важило за све друге словенске народе, требало би да важи и за Србе.

2. Илирска идеја, која се појавила са Илирским покретом, на чије је чело дошао Људевит Гај, често се назива и протојугословенском идејом. Ова идеја је по пореклу аустро-хрватска. Многонационалној Аустрији, која је у својим оквирима имала највише словенске популације, морала су да сметају збивања у славистици. Јер, та збивања су угрожавала опстанак мултиконфесионалне и мултинационалне Царевине. Развијање националне свести словенских народа, које је подстицала славистика, нужно је претило опстанку државе. Нарочито су јој међу словенским народима сметали Срби, јер су предњачили међу другим словенским народима тиме што су већ почели борбу за национално ослобођење у Турској империји. Пошто су делом живели и на тлу Аустрије, представљали су опасност да њиховим примером пођу и други народи. Да би нежељен развој догађаја предупредила, Аустрија се потрудила да подстакне идеје које ће, бар ону српску, неутралисати или је учинити што мање опасном. Учинила је то на једноставан начин. Под именом Југословени, она није хтела да има у виду сва четири југо-славјанска (јужно-словенска) народа, већ само три: Словенце, Хрвате и Србе, који су у целини или знатним делом живели у њеним оквирима. Пошто су Бугари живели на територији тадашње Турске царевине, они више нису третирано као Југо-Славјани, ни као Југословени. Обим појма Југословени односио се у Аустрији само на Словенце, Хрвате и Србе. Да би овакву замисао о Југословенима спровела у дело, Аустрија је савезнике могла да нађе пре свега међу хрватским идеолозима и филолозима. У идеји југословенства, као заједништва три народа, а посебно заједништва Хрвата са Србима, ови идеолози и фило-

лози добијали су могућност да се хрватски језички и национални корпус увећа.

Савез Аустрије и Хрвата у развијању идеје југословенства није био концептуални; био је интересни. Интерес је Аустрије био да, помоћу идеје илирства и југословенства, очува своју целовитост. Хрватској страни је одговарао овакав интерес Аустрије. На невеликој језичко-етничкој заједници популације која је говорила кајкавски, који је у то време идентификован као хрватски језик, Хрвати би могли да буду третирани само као мали народ. Још горе би пролазили ако би прихватили став да је прави хрватски језик само чакавски. Преко идеје илирства и југословенства, која је обухватала језичко-етничку заједницу популације која је говорила и чакавски, и кајкавски и штокавски, хрватски корпус је добијао шансу да се вишеструко повећа. Зато су током 19. века баш Хрвати имали интереса да се боре за остварење аустро-хрватске идеје илирства и југословенства. Подударност интереса ове две стране трајали су све до Првог светског рата. Пошто се већ крајем 1914. назирало да ће Аустро-Угарска и Немачка изгубити рат, хрватски идеолози и политичари су схватили да се иста идеја може остварити помоћу Срба, којима је у, у ратним годинама највише одговарао пораз Аустро-Угарске и уједињавање српског народа у једној држави, макар та држава била и Југославија.

Главне разлике између српске и хрватске идеје југословенства могу да се јасније схвате ако се обрати пажња на разлике у садржајима израза *концептуална* и *интересна* природа двеју идеја југословенства. Остварење концептуалне природе српске идеје подразумевао је и остварење српских националних интереса без штете на рачун других народа. Остварење хрватске идеје, која почива на интересним основама, значило је истовремено и рушење оне концептуалне тачке гледишта на којима је почивала српска идеја. Хрватска идеја југословенства могла се остварити само на штету српских националних интереса.

Може се тачно одговорити на питање која је од тих двеју идеја у историји победила. Победила је хрватска идеја, интересна. Да би се створила Југославија на тој идеји, Бугари су из ње морали да буду изостављени. Шта ће то у пракси значити, може се видети на примеру два балканска рата, 1912. и 1913. Први балкански рат збио се по словенској и српској идеји југословенства. Али већ у Другом балканском рату, Бугари ће бити на другој страни

од Срба. Хтели су да удовоље својим интересима и интересима српских непријатеља, пре свега, Аустро-Угарској. Сходно свом политичком интересу, и у Првом светском рату Бугари ће се наћи на супротној страни од Срба, па и од политичких снага које су са њима сарађивале на стварању Југославије.

Кад кажемо да је током Првог светског рата победила хрватска идеја југословенства, отворили смо пут размишљањима која траже одговор на питање: због чега је свет почетком 20. века ушао у Велики рат? Историчари разних народа покушавали су да на то питање одговоре. Утрошили су много труда да би показали да је до Великог рата дошло због сукоба интереса великих сила. Сукоба интереса је било, али ти сукобљени интереси сигурно нису били тако непремостиви да би читав низ држава и народа гурнули у четворогодишње ратно клање.

Зато, боље је узроке рата видети у неким дугорочнијим интересима зараћенх страна. Такви дугорочни интереси могу се препознати у вишедеценијским настојањима аустријске и хрватске стране да се оствари њихова коцепција југословенства. Аустро-хрватска идеја југословенства већ је јасно артикулисана 60-тих година 19. века у ставу да су Хрвати и Срби, за разлику од других словенских народа, један народ под два имена, и да имају исти језик под два имена. Суштина те идеје јесте да Срби свој језик поделе са браћом Хрватима. Да би се то постигло, Ватрослав Јагић је изградио читаву једну филолошку доктрину под именом сербокроатистика. Али то је била идеја коју је тек требало спровести у живот. Наратив у којем је упакована, учинио је да многи Срби на њу гледају са симпатијама. Владајућа српска елита, ипак, њу није прихватала. Пошто аустријској страни ово наметање деценијама није успевало, на ред је долазила последња опција: да се она наметне силом. Чињенице су тврдоглаве. Оне неизбежно упућују на закључак да је Велики рат почео да би се силом спровела у живот аустро-хрватска идеја југословенства.

Историографи обично избегвају да констатују ову истину. Чине тако зато што не следе логику збивања, већ се баве оним догађањима која се одвијају на површини. А на површини се јасно види да су у Великом рату, Срби, заједно са савезницима, изашли као војнички победник над Аустро-Угарском царевином. А не види се да је у рату ипак победила она идеја југословенства која је зачета као интересна аустро-хрватска идеја. На тој идеји је и

створена прва Југославија; озваничен је и став да је језик Срба истовремено и хрватски.

ПАРАДИГМЕ

Много чињеница сведоче да су Срби још у средњем веку имали свест о себи као посебном народу. За такву свест се данас употребљава израз протосвест. Али у то време није постојала парадигма државе као националне заједнице, већ као феудалног поседа. Парадигма стварања националних држава почеће у Европи да преовлађује тек од 18. и 19. века. У основи тога модела била је свест о посебности националних језика. Национална држава у основи је имала за сврху окупљање укупне језичко-етничке популације.

Смена ове две парадигме дешавала се у Европи у виду смене феудализма грађанским друштвом. На посебан начин показала се и у преломним временима новије српске историје. Српски устанци на почетку 19. века на специфичан начин су се уклопили у ове историјске промене. У држави, која се почела обнављати али и изнова стварати, више није било феудалних односа. Устаници су имали јасан циљ: да се ослободе туђинске власти, да обнове државу какву су имали пре турских освајања Балкана. И у томе су имали успеха. Али држава коју су почели да обнављају и граде није се више могла организовати по парадигмама средњовековних држава. Морала се градити по парадигмама модерних европских нација и њихових модерних држава. Све што су оне имале, требало је да има и Србија; владајући кругови у обновљеној држави трудили су се, како су знали и умели, да тако нешто и остваре. А то значи да је српска идеја требало да нађе потврду у моделима/парадигмама који су важили и за друге народе и њихове државе.

Кратко речено, за отприлике стотину година, Срби су успели и да обнове државу коју су претходних векова изгубили и да изграде нову, по европским стандардима и моделима. Створили су институције које су имали и други народи: организовали су политички живот по европским моделима; по тим моделима организовали су војску, правни и образовни систем; однеговали научни живот по европским узорима. Избистрили су свест о

посебности свог језика и своје књижевности. У 20. век су ушли као модеран европски народ.

Модел/парадигма који је нудила аустро-хрватска идеја југословенства водила је у другом смеру. За оно што је она нудила није постојао узор. Понуђен је став по којем два или три народа имају исти језик, као и став по којем ови народи постају један народ, али и чувају своје име. Нуђено је и много шта друго чега није било у европској пракси и искуству. Треба разумети наше претке што су се са резервом односили према тим идејама, упркос симпатијама које су имали за реторику која је ту идеју пратила.

Вероватно да ову идеју југословенства не би никад прихватили да је ситуација и даље била нормална. Снагама које су инсистирале на наметању ове идеје југословенства било је стало да се она наметне. То се могло учинити тек ако би се створила ситуација која не би била нормална. Ненормална ситуација се могла створити ратом.

Владајуће снаге у србијанском друштву нису прихватале аустро-хрватску идеју југословенства докле год су могле да је избегавају. Снагама којима је било стало да се она наметне било је јасно да се она може наметнути само ратом. Таква се ситуација већ могла приредити, инсценирати. Рат за покорвање Србије, номинално, није имао за циљ наметање аустро-хрватске идеје југословенства. Али да је то могао бити онај прави циљ, можемо знати по ономе шта се после добијеног рата могло десити. Могла би се остварити пројекција по којој би се и Срби, поред Хрвата и Словенаца, нашли у саставу Аустро-Угарске. У двојној монархији се већ говорило да би могла настати и тројна монархија.

НАРАТИВИ

Оправдање за напад на Србију Аустро-Угарска је нашла у атентату 28. јуна 1914. када је група углавном малолетних Срба убила у Сарајеву престолонаследника Царства Франца Фердинанда и његову супругу Софију. Атентат је пружио прилику да се створи наратив који је могао да послужи као повод за агресију на Србију. Планирано је, на основу односа снага, и да ће се ратне операције, против вишеструко мање државе, брзо окончати.

Разуме се да планери рата нису никако имали у виду да се са овим чином улази у Велики рат, поготово у рат светских размера. Историографи су пронашли да су планови за напад на Србију постојали више година пре Сарајевског атентата у Аустрији и у Немачкој. Да се хтелo, атентат се могао избећи или спречити. Али, царски стратежи су се прерачунали. Хтели су мали и брзи рат; добили су рат који се звао Велики или Светски; рат који је, неочекивано, постао и дуготрајан (1914–1918). Збио се по логици која је актерима ратних планова остала недокучива.

Супротно од очекивања зналаца односа сукобљених страна, дошло је до историјског преокрета. Преокрет се десио са победама српске војске 1914. године у Церској и Колубарској бици. Те две битке су осоколиле и Србе и њихове савезнике. Да би, ипак, прекинули за њих непотребан рат, или да би га бар прекинули, српски савезници су иза леђа Срба, 26. априла 1915. покушали да тајно склопе Лондински уговор. Овим уговором су хтели да дају максималне задовољштину Србима, али и да привуку на своју страну дотле неутралну Италију. Италија је имала интересе да се Југославија не ствара; имала је и политичке и територијалне интересе да Лондонски уговор подржи. Иза ових заједничких интереса су стајале Велика Британија, Француска, Русија и Италија. Интереси потписница Лондонског уговора су разумљиви. По пројекцији Лондонског уговора, рат би могао бити окончан још 1915. Никаква Југославија тада не би била створена.

Није било онако како су велике силе настојале да буде. Појавила се једна дотле непозната сила, која иза себе није имала ни моћну привреду, ни значајну војну силу. Али је она имала једно моћно средство: то моћно средство је било наратив. Сила која је била наоружана наративом била је Југословенски одбор. Овај Одбор је номинално формиран у Лондону само неколико дана касније (1. маја 1915). На челу овог Одбора је био Анте Трумбић, претходно градоначелник Сплита. Само десетак дана после Лондонског договора, он је у име Одбора, послао *Мемоар владама Француске, Русије и В. Британије* (6. маја 1915). Одбор ће убрзо добити важног савезника у Влади Србије. Његов је главни циљ био рушње Аустро-Угарске монархије и стварање Југославије као посебне државе у којој би се нашли сви аустро-угарски Југословени, па и сви Срби. Кључну улогу у стварању Југославије имали су Хрвати, поименце председник Југословенског одбора Анте

Трумбић. Трумбићева улога била је у понуди наратива на темељима идеје југословенства. Ову идеју је он пласирао тако као да она подједнако одговара интересима и Срба, и Хрвата и Словенаца – а да никако не одговара интересима Аустро-Угарске. Идеја је представљена тако да је посебно место давала српској краљевској династији Карађоревића, нарочито престолонаследнику Александру, који ће ускоро бити називан Краљем Ујединитељем.

Опет је једна српска војничка победа, пробој Солунског фронта (15. септембра 1918), омогућила да се рат прекине, али и да се створи нова држава по идеји југословенства. После те победе Први светски рат је убрзо окончан, а убрзо је створена и држава која је дотле словила као Југославија.

Новостворена држава, међутим, није се одмах звала Краљевина Југославија; звала се: Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца. До промене овог имена у име Југославија дошло је брзо, без много дискусије. Опет је прсте умешао наратив. Показаће се да промена у називу државе није била случајна. Била је резултат озбиљних политичких пројекција.

Идеја југословенства је почела прво да заживљава у облику става да су Словенци, Хрвати и Срби један народ, да су Југословени. На тој концепцији је у почеку Великог рата и основан Југословенски одбор. А кад је идеја прихваћена и од стране Срба, дошло је до, наизглед, мале промене у самом наративу. У новој варијанти иста идеја је представљена на нешто другачији начин: да су Срби, Хрвати и Словенци „један троимени и троплемени народ“. А кад је држава већ била створена, све више ће постајати јасно да је прва Југославија била држава три (посебна) народа: Срба, Хрвата и Словенаца. Наведене чињенице сведоче да је идеја југословенства у основи остала иста, али и да су се наративи о њој мењали, што значи да се и сама идеја мењала у дубинском слоју. Од ње је остао само став да два народа, Срби и Хрвати, имају заједнички језик. Показаће се да је снага наратива Југословенског одбора била велика. То се види по резултатима. Прваци српског народа су, преко исте идеје, били успешно изманипулисани. Језиком народних пословица речено: жедни су преведени преко воде; продат им је рог за свећу.

Да новостворена држава није грађена да буде држава једног народа, Југословена, то се показало већ у првој деценији њеног постојања. Постала је оно што су њени стварни творци око

Трумбића у току рата били планирали: држава је под исти кров окупљала три посебна конститутивна народа. Трумбић је у новој држави једно време наступао као шеф Федералне странке. Убрзо ће се показати да елите ових народа у новоствореној држави имају различита очекивања. Срби су у новоствореној држави видели трајно решење за себе. Словенци и Хрвати у њој су видели пролазну станицу на путу ка самосталним државама. То су биле три различите стратегије; подразумевале су остаривање три различита модела/парадигме. Ове парадигме неће силазити са сцене државе која се стварала. Оне ће и убудуће утицати на њену судбину.

Један догађај из 1929, убиство хрватског првака Стјепана Радића у Народној скупштини, учинио је да се ове стратегије јасније покажу. После тога догађаја, краљ Александар Карађорђевић, Ујединитељ увео је, кракотрајну диктатуру да би сачувао државу. Вратио се изворној идеји југословенства; држави је вратио изворно име Југославија, а њене становнике је прогласио једним народом, Југословенима. Али, тиме није онемогућио сепаратизме. Мање од деценије после тога створена је 1939. Бановина Хрватска. Југославија је кренула путем федерализовања. Српски културни клуб Слободана Јовановића и Драгише Васића, основан с закашњењем, није успео да се избори за српски део Југославије који је помињан под именом Српске земље. Главнина српске елите и даље је наставила да се бори за очување Југославије као целине. Уместо замишљене федералне јединице Српске земље, после Другог светског рата формиране су четири републике: Србија, Црна Гора, Македонија и Босна и Херцеговина.

Управо ова догађања показују да су се судбине народа на јужнословенским просторима дешавале према нечијим политичким пројекцијама. Ове пројекције заснивале су се на избору идеја, на избору парадигми/модела и њима прилагођеним наративима.

СРПСКИ И ЈУГОСЛОВЕНСКИ НАРАТИВ

За судбину српског народа у првим деценијама 20-тог века бориле су се две идеје: српска и аустро-хрватска; две националне парадигме: српска и југословенска; два наратива: српски и југословенски. Изгубили су српска идеја, српска парадигма, српски наратив; победили су југословенска идеја, југословенска парадигма, југословенски наратив.

Није остварена српска национална држава која би била отеловљена на српској идеји, нити по парадигми по којој су остварене друге националне државе европских народа. У југословенском периоду био је маргинализован и српски наратив. Те чињенице објашњавају и зашто је српска историја у 20. веку била трагична. Све се јасније показује да су одлучујућу улогу у тим дешавањима имали баш наративи.

Зато је природно да се тим наративима поново вратимо: да их сагледамо изблиза.

Српски наратив

Српски наратив је лакше приказати ако се имају у виду наративи других народа. Све до југословенског периода, српски наратив подсећа на адекватне наративе других народа. Зато овај наратив треба схватити као појединачни случај нечег посебног и општег. Оно што се догађало током најдужег дела српске националне историје дешавало се и другим народима. Српски наратив, све до битног уплитања Аустрије преко Илирског покрета, текао је као и код других народа. У то ћемо се убедити ако српску историју поделимо на неколико најкрупнијих одсека: на

средњовековни период, период ропства под Турцима и на период обнове и изградње модерне српске државе.

1. И пре светородне династије Немањића било је у српској историји средњовековних династија које су владале популацијама и просторима који би се могле назвати српским. Али наративи постоје тек од Немањића. Они су по природи такви да се могу поредити са наративима других средњовековних народа. У познатој литератури они су довољно обрађивани и на њих треба само подсетити.

Оснивач династије Немањића, Стефан Немања, имао је титулу великог жупана и успео је да оствари изванредан степен државне самосталности у оквиру Византијског царства. Пуну самосталност оствариће тек његов син и наследник Стефан Првовенчани. Назван је тако јер је први из ове династије успео да се крунише краљевском круном. Први пут је титулу добио од папе (1217), а затим га је за краља крунисао његов брат и први Српски Архиепископ Сава (1219). Ти догађаји су запамћени јер су чинили озбиљну историјску причу, тј. наратив.

Још значајнији су били догађаји везани за трећег сина Немањиног, Растка, потоњег Светог Саву. Он је издејствовао да Срби добију свог архиепископа, а затим и аутокефалност Српске православне цркве. Свети Сава у ред светих увео свог упокојеног оца као Светог Симеона. Написао је његово житије и написао је службу Светом Симеону. Самим тим установио је два најважнија жанра у српској црквеној књижевности: жанр житија и жанр службе светима. По истом моделу ће се потом написати друга житија и службе. Светом Сави благодаримо што је ударио темеље српској средњовековној књижевности и српској средњовековној историографији који чине основу српског књижевног и националног идентитета. Као творац *Номоканона* Сава је ударио темеље и српском црквеном и државном праву. Другим речима, утемељио је наратив о Србима.

Наведени догађаји, али и прича о њима, елементи су наратива који репрезентују српски идентитет. Учвршћивању овог идентитета доприниоће, такође, и многе цркве и манастири који су Немањићи градили организујући духовни живот у њима. О борби за идентитет сведоче и бројни ратови које су владари са својим народом водили за очување државе или њено проширење. Сва ова чињења била су у сагласности са настојањем да Срби

потврде своје постојање. Она сведоче да су Срба стари и историјски народ. Њихово историјско постојање потврђује, осим књижевности, и богато фрескосликарство, црквена ликовна уметност уопште, као и црквена и народна музика. На свему томе заснива се наратив о Србима као народу богате историје и културе. Овако стамен наратив није изграђиван само речима и причама него и на осталим разноврсним чињеницама које дају општу слику о народу и времену.

Наратив изграђен у време Немањића настављен је да се учвршћује и у доба владавине династија Лазаревића и Бранковића, у свим средњовековним српским државама.

2. Већ овако утемељени идентитет, успевао је да се одржи и у неповољним условима који су настали после пропасти српских државица и наметања турске власти.

Не треба, међутим, сметнути с ума и чињенице да после турских освајања на Балкану сви делови српског народа нису потпали под турску власт. Изван те власти остала је Дубровачка република, делови народа који су били под влашћу Млатачке републике и делови народа који су се затекли у средњој Европи, односно у Угарској. У Бару је постојала надбискупија, а барски надбискуп је још од раног Средњег века носио титулу примаса српског, односно, Примаса Србије. На подручју његове јурисдикције у делу Јадранског приморја опстала је свест о постојању Срба католика. Самостални Дубровник је вековима неговао свест о српском идентитету, али и о посебности Дубровчана. Један Дубровчанин, Мавро Орбин, 1601. године, објавио је на италијанском језику књигу под насловом *Краљевство Словена*. Она је сачувала памћење о словенским државама на Балкану, посебно о државама које су Срби имали током Средњег века. Становници Дубровника, ма колико неговали свест о својој посебности, нису губили осећање сродства са истојезичницима из непосредног окружења. Назив Српска Атина за Дубровник, који је понекад употребљаван током 19. века, казује и шта је он значио Србима. Све до стварања Југославије, Дубровчани ће се, углавном, изјашњавати као Срби католици.

Иако је српско хришћанско становништво, после турских освајања, било изложено снажним процесима исламизације, само је мањи део популације српског језика прихватио ислам. Али, ни сви исламизирани Срби нису погубили свест о свом националном

пореклу. За историјско памћење је остао гест највећег међу њима, Мехмед-паше Соколовића. Рођено име овог великог турског везира било је Петар. Као велики везир, искористио је своју моћ да би се 1573. године обновила већ скоро згаснула Пећка патријаршија. Везиров рођак Макарије Соколовића постао је Патријарх српски. Црквена власт ове Патријашји простирала се у Турској царевини, али и мимо ње, свугде где је било Срба.

Тако се десило да, после пропасти српске државе, није престала да постоји једна од њених најзначајнијих институција – светосавска, српска, Православна црква. Пећка патријашја је добила улогу да буде организатор живота српске Православне цркве у целини. Током следећих векова она ће бити једина организација која ће водити рачуна о Србима православцима ма где они живели.

Да је неговање историјског памћења било битно за опстанак српског народа, показала су два човека која су живела на просторима Хабсбуршког царства. Један од њих је био гроф Георгије Бранковић (1645-1711) а други архимандрит манастира Ковиљ Јован Рајић (1726-1801). Уз Мавра Орбина, Бранковић и Рајић се сматрају највећим српским историографима у времену пре српских устанака на почетку 19. века. Сва тројица су, у различитим условима, заслужни за неговање наратива о Србима као посебном народу богате прошлости.

И део народа који је живео под Турцима дао је особен допринос неговању наратива о Србима. Учинио је то на особен начин, негујући усмену књижевност која је звана српска народна књижевност. Тек када она у 19. веку буде сакупљена и објављена, показаће се колико је велика и значајна; њена функција у неговању наратива о Србима као посебном народу била је огромна. Није без разлога она поређена са старом грчком књижевношћу Хомеровог доба. Усмена књижевност, у датим условима, обављала је функцију какву у другачијим околностима обављају образовни системи развијених држава. Срби су изгубили државу, али се нису изгубили као народ; сачували су свест о својој историји и својим великим људима, однеговали и своју филозофију живота и одржали се у борби за опстанак.

3. Наведени примери наратива сведоче да српски устанци почетком 19. века нису били духовно и идејно неприпремљени. Срби су имали свест о себи, имали изграђен наратив о себи. Може

се зато тврдити да су имали и оквирни национални програм. Тај програм је имао две основне компоненте: како да се раније изгубљена држава обнови, и како да се она изгради по угледу на напредне европске државе.

За другим народима из окружења, Срби нису заостајали ни на филолошком плану. У време крупних дешавања у области филологије, Срби су имали и двојицу великана европског формата, Доситеја Обрадовића и Вука Караџића. И они су, пре свега у филолошкој области, учинили да се српски наратив учврсти и избистри по критеријима који су важили за све друге европске народе. Битно су допринели да се у 19. веку Срби развијају по европским мерилима и стандардима.

У 19. веку сви европски народи тежили су ка окупљању својих језичко-етничких заједница у виду стварања националних држава. За такве амбиције било је карактеристично да су хтеле да обухвате све припаднике језичко-етничке заједнице. Изрази: Велика Немачка, Велика Пољска, Велика Мађарска потичу из тих времена. У том контексту треба гледати и на амбиције да се створи Велика Србија. Она би била велика у односу на границе тек обновљене Србије, али би била природна у односу на амбиције других народа. Обухватала би људе разних вера на разним географским подручјима, а на основу тога што им је заједнички био српски језик, као што су се и други народи конституисали на основама заједничког језика.

Наративима које су Срби стварали о себи не може се пребацити да су излазали из оквира природе наратива које су о себи градили други народи. И код Срба је било претеривања сличних онима каква су се јављала и код других народа. Али она нису била таква да су излазила из оквира остваривања могуће природне Србије. Компликације са стварним значењем израза Велика Србија умножиле су се у току наметања аустро-хрватске тезе да два европска народа, Хрвати и Срби, имају исти језик, а ипак су посебни народи. Пошто та теза одступа од стандарда који важе за друге народе, пошто је, дакле, ненормална, она је омогућавала да се на истом језичком простору пројектује и Велика Хрватска. Историја 20. века сведочи куда је овај пројекат водио и докле је довео. Решење овог питања треба тражити у принципијелном ставу оснивача славистике по којем су и Срби и Хрвати имали посебне националне језике. На основу њихових посебних језика

био је могућ увид у њихове природне језичко-етничке заједнице, и могуће пројекције природне Србије и природне Хрватске. Тако би требало да буде ако се хоће да се ово питање решава на принципијелан начин.

Наратив о Југословенима

Све тековине и последице идеје југословенства треба сагледавати у складу са филолошком дисциплином о Словенима, славистиком. Славистика је почела да се развија у Европи крајем 18. века готово истовремено са германистиком и романистиком. Један је од задатака славистике је био да идентификује словенске народе и њихове језике, па и посебне језике Срба и Хрвата. Срби су идентификовани као народ који говори штокавским наречјем, а Хрвати као народ који говори кајкавским наречјем. Пошто је убрзо спознато и истакнуто да кајкавским говоре и Словенци, као прави хрватски језик идентификован је чакавски. То су чињенице од којих треба поћи.

Овакво научно решење из првих деценија 19. века није одговарало политичким интересима моћних у овом делу света. Зато је отворен простор за тражење непринципијелних решења. На појаву идеје илирства (1835) и појаву идеје југословенства (од почетка друге половине 19. века) треба гледати као на политичке пројекције које су навукле на себе филолошку одору. Снаге које су стајале иза ових идеја морале су да наруше принципе славистике са циљем да докажу да ова два народа имају исти језик а, упркос томе, остају национални индивидуалитети. Тај задатак се није могао остварити научним аргументима, научном логиком, позивањем на принципе. Могао се обавити наративима. Куда је та оријентација са политичком основом страмила може да се покаже на примерима неколико наратива.

Наратив о истом језику два народа: Срба и Хрвата

У почетку, прваци Срба и Хрвата поступали су у духу славистике. То се може илустровати на примерима Вука Стеф. Карацића и Људевита Гаја. Вук је целог свог научног живота заступао став да је српски језик идентичан са штокавским наречјем, а Гај је, на истоветним принципима, свој хрватски језик

идентификао са кајкавским. О томе сведочи Гајева књига *Кратска основа хорвастко-словенског правописања* (1830). Хрватска књижевност је, по Гајевим речима, писана хрватским језиком. Гај је у овој књижици направио реформу латинице за хрватски језик попут Вука који је исто учинио за српски језик нешто раније (1827).

Тек кад је, неколико година после тога, Гај постао вођа Илирског покрета (1835) он је почео да заговара став да Срби и Хрвати треба да имају један књижевни језик; напустио је свој хрватски језик и почео да пише српским, ради што већег заједништва са Србима. Преузети језик је називао илирским како је и службена Аустрија називала српски језик. Резултат овог залагања ће се већ следећих деценија показати. Хрвати ће се све више наметати као сувласници српског језика.

Један од следбеника Илирског покрета, Анте Старчевић, оснивач и родоначелник Странке права, закључивао је да не може бити да два посебна народа говоре истим језиком а да буду третирани као посебни народи. На истој полазној основи дошао је до закључка да не може постојати српски језик; да је тај језик у ствари, хрватски. А пошто је тако, ни Срби не могу постојати као посебан народ; и они су Хрвати. Таква схватања су још у току настајања идентификована као шовинистичка. Кад је уведен израз геноцид (1948) идентификована су и као геноцидна.

Други настављачи илирске идеје, они око Штросмајера и његове Народне странке, имали су другу опцију. Заступали су став да могу постојати два народа која су створила исти језик а остали посебни народи. Главну разлику између народа налазили су у вери а не у језику. На основу таквих ставова закључивали су и да је језик ова два народа хрватски или српски, односно српско-хрватски. По њима, ипак, у бићу тих народа требало је нешто преудесити. Све Србе католике требало је прикључити Хрватима. Србе муслиманске вере обично нису помињали. А како ће и они бити третирани, показаће се током Другог светског рата. Тада на тлу НДХ Срба католика није било, а муслимани српског језика проглашавани су цвећем хрватства.

Обе идеје, и у Старчевићевој и у Штросмајеровој варијанти, геноцидне су (према *Конвенцији Уједињених нација* из 1948. о геноциду). Старчевићева је водила ка негацији етничке

групе Срба православца; друга је имала сличан циљ: уништење двеју религиозних група: Срба католика и Срба муслимана.

Наратив по коме су Вук и илирци деловали у истом смеру – Заговорницима југословенске идеје на путу је стајао најодређењенији и најдоследнији заговорник српске идеје – Вук Караџић. Ту препреку су, међутим, они савладали тако што су једноставно измислили наратив по којем су Вук и илирци деловали у истом смеру. Довољно је поменути само неколико имена од угледа која су стајала иза тог наратива: Ватрослав Јагић, Александар Белић и Виктор Новак. Нико други него „највећи српски лингвиста 20. века“ Александар Белић легализовао је ту истину. Један његов текст зове се *Вук Караџић као творац српско-хрватског језичког јединства* (1947). Оваква теза нема потврде у Вуковом деловању или у његовим речима.

Наратив по којем је Бечки договор био договор Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику – Текст Бечког договора је много пута коректно објављиван, заједно са именима његових осморо потписника, често заједно и са његовим анексом који се зове *Главна правила за јужно нарјечје* чији је аутор Вук Караџић. Текст *Књижевног договора* у Бечу потписала су и три несумњива ауторитета у славистици онога времена: Срби Вук Караџић и Ђуро Даничић и Словенац Франц Миклошић. У тексту се не спомињу ни Срби ни Хрвати. Договор је склопљен да би народ истог језика, раздељен на припаднике источне Цркве, који пише ћирилицом, имао исту књижевност са делом народа истог језика, који пише латиницом, а припада западној Цркви. Многи европски народи су верски раздељени; по Вуку су и Срби били верски раздељени на православце, католике и муслимане. Вук никако није прихватао став да се народи деле по вери. Познато је да је баш на овом Договору, Вук одбио да прихвати и предлог да се овај језик назове српскохрватски. Тако, и без означеног имена језика, бива јасно је чији је тај „један језик“, „једног народа“ „који треба и једну књижевност да има“ – како пише у тексту Договора. Тај језик је, по Вуку, могао да буде само српски.

Упркос томе, у складу са потребама идеје југословенства, смишљена је прича по којој је Бечки догово био договор Срба и Хрвата о заједничком књижевном језику. Најмоћнији аутори таквог наратива били су Ватрослав Јагић у *Историји словенске филологије* (1908) и Виктор Новак у књизи *Вук и Хрвати* (1967). Овај наратив деценијама био је прихватан јер се веровало ауторитетима, а не чињеницама.

Наратив о хрватским вуковцима – Када је међу Хрватима крајем 19. века дефинитивно победила идеја да Хрвати треба да прихвате српски књижевни језик као језик Хрвата, заживео је наратив о такозваним „хрватским вуковцима“. Тада су као следбеници Вука Караџића међу Хрватима истицани посебно Ватрослав Јагић, Томо Маретић и Иван Броз. За Јагићево и Маретићево деловање је карактеристично да је оно што је за Вука било само српско проглашавано хрватским и(ли) српским. И Јагић и Маретић су се држали става да је српски језик истовремено и хрватски. Иван Броз је ишао још даље: на језичком материјалу Вука и Даничића сачинио је 1892. *Хрватски правопис*. После његове смрти Фрањо Ивековић је довршио Брозов речник националног језика и објавио га под именом *Рјечник хрватског језика* (1901) иако је овај прављен на материјалу писаних дела Караџића, Даничића, Његоша и Милана Ђ. Милићевића. За нормалну лингвистику, тај речник би могао да буде само речник српског језика. Кајкавац Иван Броз је основао и едицију *Хрватске народне песме* у којој је објављено 13 томова (1894–1941); већина песама из тих збирки, по језику и темама, истоврне су са песамама у збиркама српских народних пјесама Вука Караџића.

Наратив о двоименом српскохрватском народу – Сасвим у складу са двоименим језиком читав низ деценија, практично, све до краја прве Југославије, наметан је став о Хрватима и Србима као једном али двоименом народу. Тај наратив је пласиран најпре у у обимном чланку Ватрослава Јагића који је под именом *Југословени* објављен у *Чешком словнику* (1865). Ове Јагићеве ставове прихватили су и пласирали међу Србима Јован Цвијић и Владимир Ћоровић, пропагатори идеје југословенства. Исте ставове следио је, на пример, и један од међуратних секретара

Комунистичке партије Југославије Ђуро Таковић; изјашњавао се као припадник српскохрватског народа.

Наратив о Југословенима као једном народу – Став да су Срби и Хрвати један народ, народ једног језика, имао је отпочетка идеје југословенства и другу, нешто ширу, варијанту: став да су Срби, Хрвати и Словенци један народ, чак народ једног језика, југословенског, односно српско-хрватско-словеначког. На тако пласираном наративу и стварана је прва Југославија током и после Великог рата (1914–1918).

Са научне тачке гледишта сви овде наведени наративи могу се одбацити као неутемељени у стварности. Сви они одступају од принципа на којима се заснивају наративи других народа и на којима је утемељен српски наратив. Али, ти неутемељени наративи пласирани су тако да су имали и нешто привлачно у себи. То је била идеја да се изађе из оквира усконационалног, да се за добро заједништва нешто и жртвује. Спремност да се жртвују за опште интересе испољили су многи Срби. Показали су склоност да се према идеји југословенства и према Југославији односе као према позитивним пројекцијама. Остаривање тих пројекција, није, на жалост, зависило од таквих очекивања.

Југословенство – идеја која није положила испит

После политичке кризе у првој деценији постојања Краљевине Срба, Хрвата и Сливенаца и атентата на Стјепана Радића у Народној скупштини 1929. године, краљ Александар је покушао да обнови почетну идеју југословенства тако што је Србе, Хрвате и Словенце прогласио једним народом, Југословенима. Тај његов гест је у држави био делимично прихваћен, и то највише од српског дела популације. За Србе је тај наратив имао привлачну снагу, донекле и за Словенце који су схватили шта им је Југославија донела. Ратне године ће показати да за већину Хрвата такву привлачност овај наратив није имао.

Југословенски наратив ће још једном показати своју привлачност: после окупације Југославије 1941. Тада су се јавила два покрета која су у програму имала обнову Југославије: четнички и партизански. Четнички се јавио из потребе незаробљених

официра Југословенске војске да наставе борбу за ослобођење земље која је схватана као државна заједница Срба, Хрвата и Словенаца. Њихов покрет ће убрзо Влада Краљевине Југославије у Лондону легализовати као Југословенску војску у отаџбини.

Сложенијег је карактера био онај наратив који је долазио из партизанског покрета. Главни човек овог покрета, Јосип Броз, био је Хrvat. Као и други хрватски комунисти, и он је од хрватских грађанских странака могао је прихватити став да је Југославија пролазна творевина на путу ка самосталној Хрватској. Од њих је могао примити и идеју о федералним јединицама на које би требало поделити Југославију. Као комуниста, а од тридесетих година и као функционер Коминтерне, био је део политике која је имала став да Југославију, као „великосрпску творевину“, треба разбити. Тек пред сам рат, Коминтерна је, из прагматичних разлога, заузела став да Југославију треба одбранити и сачувати. Титов позив за обнову Југославије као државе био је упућен популацији која је желела њену обнову. Али он је подразумевао и велике друштвене и политичке промене после освајања власти. Оне су стално биле најављиване и према могућностима оствариване.

Држава Југославија, коју је Тито обнављао, била је само мало увећана у односу на ону коју је створио краљ Александар. Ма колико била несавршена, прва Југославија је била таква да се могла обновити. То је било могуће зато што је Александар тако градио Југоалвију да може да опстане. Тито је, на жалост, обнављао Југославију, са уверењем да је она пролазно решење. По оцу Хrvat, а по мајци Словенац, он је настојао да разбијање Југославије припреми удовољавајући, пре свега, интересима народа из којих је потекао, а да Србима, против којих се још 1914. као аустроугарски војник борио, нанесе што више штете. Наратив братства и јединства, који је успешно примењивао током своје дуге владавине, помогао му је да у томе успе. Највише му је сопствена вештина у вођењу наратива омогућавала да игра улогу незамењивог чиниоца у њеном стално угроженом опстанку. У земљи се стално наметало уверење: док је Тита, биће и Југославије. Тито је земљу држао и на ширењу уверења о својој незамењивости. А шта је стајало иза тога наратива испољиће се у деведесетим годинама. Титова Југославија, слављена као држава братства и јединства,

показала се као простор набијен неконтролисаном мржњом. И да нас се чују поруке: Не повратила се!

Српски историјски пораз

Има логике у ономе што се Србима дешавало у југословенском периоду. На крају Првог светског рата прећутно је одбачена српска идеја. Иако је живела под именом југословенства, та идеја, у основи, није имала никакав унитаристички програм: грађена је на парадигми јужно-словенства. По тој идеји сви словенски народи на Балкану неговали би своју посебност. Пошто се на ту идеју заборавило после стварања прве Југославије, у пуном смислу остваривана је она друга идеја: хрватска идеја југословенства. Та идеја је садржала бар три могућности: да се створи унитарна држава Југословена; да се одржи као некаква федерација покрајина, или да се схвати као пролазна творевина на путу к стварању посебних држава. Кад је Југославија је престала да постоји, тај догађај је већина Хрвата доживела као позитиван чин.

Природно је што су на чин разбијања Југославије Срби другачије реаговали од Хрвата. Тек тада су почели озбиљно да схватају да су непотребно дали огромне жртве да се прва Југославија створи, затим и да се она у Другом светском рату обнови, најзад, и да дају много жртава да се она сачува. После разбијања Југославије, међу Србима је превладало осећање да је цео 20. век за њих био трагичан и бесмислен. Такво осећање треба схватити као нормално. Срби су у 20. веку доживели да буду дезоријентисан народ.

Треба обратити пажњу на оријентире које су Срби као народ, имали у предјугословенском периоду али и на оне које су у југословенском добили. Српски оријентире из предјугословенског периода најбоље се виде у Саборној цркви у Београду. Свети Сава у цркви, а гробови Доситеја и Вука на улазу у цркву казују да се српски народ ослањао на три главна стуба: на Светог Саву, Доситеја и Вука. Од свакога од ова три великана имао је чему да се научи.

У југословенском периоду, ови стубови за српски народ више нису били главни. Приликом стварања Југославије, главни оријентире су постали Штросмајер са идејом југословенства и Ватрослав Јагић са сербокроатистиком. Њима ће се, у југосло-

венском периоду, придружити Виктор Новак и Мирослав Крлежа. Најзад им се, у Другом светском рату, са коминтерновском пројекцијом југословенства, придружио и Тито, који је њихове идејне и политичке пројекције објединио. Главно оружје свих поменутих личности био је наратив. Преко наратива намећане су и идеје и пројекције. Наративи којима су се служили носиоци хрватске идеје југословенства обично су затамњивали разлике између речи и дела. Тако је било и у случају Јосипа Броза Тита. Поједини његови саборци су рано схватили да он једно говори а друго ради. Није им било омогућено да своја виђења јасно представе и другима. А да су, у основи, били у праву, то сада види већина грађана.

Кад је Југославија била разбијена, била је прилика да се саберу резултати њеног вишедеценијског постојања (1918–1991). Најлакше је видети њене резултате у траговима материјалне природе: градовима, путевима, мостовима, фабрикама, једном речи, објектима инфраструктурне природе. На основу тога се може закључивати да није све било лоше у тој земљи. Да је још потрајала, могло се још у истом смеру градити и надограђивати.

Нажалост, држава није потрајала, јер је грађена на лошим темељима, прецизније: на интересним основама хрватске идеје југословенства. Остварењем те идеје предодређена је судбина већег дела укупне југословенске популације.

А предодређена је и судбина главног њеног дела, популације која је имала основе да се сматра српском. Водећи људи српског народа носе одговорност што су допустили да им се намеће туђа идеја, да им се свест изграђује на основу туђе парадигме, да им се систематски намећу туђи наративи.

После разбијања друге Југославије (1991–92) Срби су се опет нашли на почетку. Вратили су се тамо где су били и пре југословенског периода: обновили су државу, опет су добили самосталну Србију. Али се ту негде стало; није се ишло много даље од обновљених државних и националних симбола (химне, грба, заставе). Српски народ се, после великог историјског пораза, још уистину није обновио. Српске националне институције остале су заробљеници југословенског периода. У њима још није дошло до суштинских промена: наставиле су да живе и идеје, и парадигме, и наративи. То се нарочито види у области филологије и историографије. У образовном систему Србије наставила је да живи

сербокroatистика: у историографији наставио је да живи југословенски нарaтив. Свест грађана Србије обликује се нарaтивима у темељеним у периоду друге Југославије, Титове; наставило се да се мисли у духу титовске парадигме. Главни очекивани догађај се, у овом периоду, није десио: није се легализовала и институционализовала филолошка дисциплина о Србима, коју су обновили филолози окупљени у Покрету за обнову србистике.

На питање: да ли овај пораз треба схватити као трајан и непоправљив, мој одговор је да не треба. Не могу се повратити изгубљени животи и друга богатства жртвована за погрешну идеју. Али се могу обновити нормалне идеје, парадигме, нарaтиви. И може се схватити да сви главни српски порази имају везе са филологијом. Неће бити први пут да се грешке исправе управо тамо где су почињене. Ако се овом задатку приђе као озбиљном.

НАРАТИВ И ЛОГОС:
„АТЛАНТОКРАТИЈА“ ИЛИ „ВЕЛИКИ МЕХАНИЗАМ“

На стогодишњицу стварања Југославије (1918–2018) појавио се један двотомни зборник са прилозима 40-так историчара под насловом *Историја једне утопије*. У тим прилозима преовлађује став да су се преци данашњих Срба према Југославији односили као према утопијској идеји. Такав однос тумачио се као велика заблуда наших предака.

Моја истраживања не поричу таква објашњења. Појам наратива ипак омогућава да се том проблему приступа и другачије. Испоставља се и да су неки од твораца наратива рачунали са утопијским очекивањима и заблудама делова српског народа. То посебно може да важи за Тита. Признање Добрице Ћосића да је, после много деценија веровања у Тита, он схватио да је Тито преварант (његов израз), сведочи на какве је снаге међу Србима Тито рачунао.

Кад је Титова Југославија била разбијена, неке од невоља биле су схватљиве и очекиване. Такав је био сукоб Срба православаца са истојезичницима католичке и муслиманске вероисповести. Владајућа концепција југословенства је из српског корпуса искључивала католичке и муслиманске масе истог језика. Ова концепција је све католике српског језика придруживала Хрватима, а од муслимана истог језика правила посебну нацију. Такви наративи су приликом разбијања Титове Југославије само појачали свој удео; тако је грађански рат међу истојезичницима попримио карактер и међунационалног и верског рата.

У годинама разбијања Југославије, Срби нису били изнемађени непријатељским држањем Немачке па ни њеним пребрзим признањем Хрватске и Словеније за самосталне државе. Нажалост, нису примећивали да немачка држава не изражава став свих Немаца. Међу сународницима Гетеа, Арчибалда Рајса и Дијане

Будисављевић увећао се број оних који су чували образ и Немцима и човеку западне цивилизације.

У невољи која их је снашла, Срби су се сусрели са још једном и то већом невољом. Њихови најљући спољни непријатељи постали су управо њихови највећи савезници у два светска рата; конкретно: Американци, Французи, Енглези, дакле земље Запада. За такав преобрат у односу према Србима објашњење се може наћи у природи наратива који су употребљавани у процесима разбијања Југославије. Зато улози наратива треба поклонити посебну пажњу. Случај могу да осветле следеће чињенице.

Деведесете године 20. века Срби ће морати посебно да памте. Против њихове воље рушена је Југославија; на крају им је одузимана и њихова света земља, Косово и Метохија. Најтрагичнија је ситуација била 1999. године. У НАТО бомбардовању наше земље учествовало је 19 држава. Њих осамеост биле су хришћанске. Јужна српска покрајина Косово и Метохија спада у европска подручја са највише хришћанских светиња. О свим тим чињеницама нису водили рачуна агресори; ишли су за пласираним наративима. А наративи су најужаснијим бојама приказивали ситуацију у Јужној српској покрајини; приказивали су је као „хуманитарну катастрофу“, а за тако представљено стање окривљивали су режим српског лидера Слободана Милошевића. Позивање на чињенице са српске стране било је игнорисано. А игнорисано је и позивање на проверу пласираних информација, на разум и логос, које је долазило од значајних појединаца из света, посебно из Немачке.

Више је објашњења зашто су се традиционални српски савезници окренули против њих. Из тих објашњења издвајам два супротна: објашњење Предрага Драгића Кијука и моје. Покојни Кијук (1945–2012), и ја смо једно време заступали исте ставове о идентитету српског језика и српског народа. Учествовали смо у изради познатог документа *Слово о српском језику* (1998) који је потписало 12 филолога и књижевника. Показаће се, међутим, да различито гледамо на порекло антисрпске политике западних земаља. Кијук је своје виђење изнео у књизи *Атлантократија* (2006), а ја сам то учинио у тексту *Србистика и велики механизам* (2006). Та два виђења су у полемичком односу.

Атлантократија и њени интереси

Кијукова *Атлантократија* има 358 страна. Иза ње је стајао један од најдаровитијих Срба тих година. По образовању филозоф, Кијук се бавио и политикологијом и добро је познавао Запад. Смр његовог размишљања представићу помоћу следећег пасуса из *Увода* у његовој књизи:

Амерички глобализам или европски хегемонизам саобразни су у политици ове двоједне котерије која препреку својој апсолутној моћи виде у нацији. Нема апсолутне, планетарне колонијалне олигархије ако постоје националне државе, због чега папизам и протестантизам националну државу виде као свог главног идеолошког непријатеља. Још 14. јануара 1948. када је донета Декларација о изградњи мира и колективној безбедности Атлантика, то јест НАТО, двоједна котерија је открила полућу уз чију помоћ ће разарати националне државе. Док је НАТО наводно штитио Европу од комунистичке диктаторске идеологије, Група Билдерберг а потом Трилатерала ће у свој програм уградити моделе (Међународни монетарни фонд, Светска банка и сл.) за остваривање планетарне моћи. Група Билдерберг изнова спроводи Функов нацистички план за стварање европске уније а Трилатерална комисија план за усмеравање светске политике. Утолико је НАТО само преторијанска гарда неке злоћудне идеологије односно атлантократије (10–11).

У овомг тексту се може видети да је аутор сматрао да су се западне земље негативно односиле према Србима из властитих интереса. Он те интересе није подробно објашњавао, ни у овом пасусу ни другде. Али их је подразумевао. Читалац који хоће потпуније да се упозна са аргументима који илуструју ауторово виђење, мораће да се суочи са самом књигом. Надам се да, ипак, неће пореметити утисак који сам изнео.

Ставове које срећемо у Кијуковој књизи сретаћемо у разним варијантама и другде по српским медијима. У њима се стално пласира став да негативан однос према Србима доминира политиком великих западних сила. Такве ставове понављају и политичари и политиканти, они доиста обавештени и они привидно обавештени. А зашто се тако чини, ја налазим одговор у познатом открићу филозофа науке Томаса Куна да се мисли у парадигмама. Мисле парадигме, обрасци, модели. Појединци у медијима ретко

кад да стварно мисле; испуњавају већ наметнуте обрасце мишљења. Неубедљиво ми делује став да моћне западне земље имају интереса да се понашају несувисло. Нека их је сила на такво понашање навела.

Мој текст под насловом *Србистика и велики механизам*, који је најпре објављен у часопису *Православно дело* (2006), прештампан је у књизи *Српско питање и србистика* (2007). Може да послужи као пример како се на порекло негативног односа Запада може гледати и другачије.

Велике западне земље у раљама лобија

Поменути текст има само 12 страна. У њему се узроци негативног односа Запада према Србима траже у другом смеру. Тај смер размишљања може се представити помоћу два основна појма на која се текст ослања: појам *велики механизам* и појам *лоби*.

Појам велики механизам преузео сам од пољског театролога Јана Кота из књиге *Шекспир наш савременик* (1956). Овај шекспиролог, који је успешно осветљавао природу борбе за власт Шекспирових јунака, открио је и са каквим циљем се та борба води. Води се да се освоји велики механизам. Ова метафора означава нешто што се појављује у разним видовима: рецимо као краљевски престо, парламент, генералштаб, једном речи средство које има велику политичку моћ.

Тако је било у Шекспирово време. У наше време, симбол великог механизма могао би да буде најмоћнија држава Запада: Америка. Врховна власт Америке оличена у Белој кући, у њеном Конгресу и у Пентагону. Ова власт је повезана са снагама које доминирају у НАТО-пакту, у владама земаља које њему припадају.

Други појам на који се овај смер размишљања наслања је лоби. Наводим место из књиге о том појму:

Реч лоби (lobby) је енглеска. У том језику она има више значења. За нас је најважније оно које посао лобирања представља као нешто што се обавља у предворјима парламента. Он, дакле, означава онај вид припремања одлука које ће се формално тек доносити на кључним местима. То значење разоткрива истину да посао доношења одлука има два чина: један који се одвија у

предворјима парламента, а други, који се одвија у завршници, у самом парламенту.

Као што смо израз клан везивали за комунистичка друштва, израз лоби везујемо за такозвана демократска друштва. Лобирања су у Америци позната, регистрована и јавна. Оно што у деловањима лобија није јавно, јесте њихова повезаност са обавештајним службама. А то значи да се јавно деловање лобија може припремити и тајним каналима и средствима (26).

Увођењем појма лоби баца се светло и на сам механизам који делује у Америци и другим западним земљама. У Америци лобији делују легално. Они су, дакле, имали прилику да обаве најкрупнији део посла: да створе појаву која се зове србофобија. Такав однос према Србима у историји није посве нов. Али, његове су размере после Другог светског рата битно увећане. И о тој појави може се навести део текста.

У годинама разбијања Југославије Срби су се суочили са једном новом појавом: са србофобијом. Србофобичан однос према Србима нису доскора имали ни Американци, ни Енглези, ни Французи, јер су били савезници Србима у два светска рата. Такав однос нису имали чак ни Немци који су у оба светска рата били на другој страни од Срба. Садашњи Немци су се помирили са својим дојучерашњим противницима: Американцима, Енглезима, Французима, Русима, Пољацима, Чесима; природно је очекивати да би се могли помирити и са Србима.

Објашњење за раширену појаву србофобије може се наћи у деловању антисрпских сила из најближег окружења. Хрвати и Шиптари нису моћни народи. Али су успели да створе моћне лобије. А то значи да преко својих лобија управљају моћним земљама. Другим речима, да се према тим земљама односе као према великим механизмима које треба ставити под своју контролу. (28).

Није тешко схватити смер овог размишљања. Он показује како је и за чији интерес у западним земљама, поготово оним НАТО-савеза, била однегована србофобија. Србофобија се манифестовала у односу према Србима, посебно према Косову и Метохији, покрајини у Србији.

Важно је идентификовати изворишта србофобије. Та изворишта се могу наћи у новијој српској и светској историји 20. века. Могло се видети да се она потичу са хрватске и шиптарске стране: обе су током Другог светског рата имале значајне снаге које су

сарађивале са фашистичким силама. И не само тада. И у Првом светском рату на тим странама постојале су формације које су ратовале против Срба и њихових савезника. Однеговани лобији, у критичном историјском тренутку, могли су успешно да обаве посао у Вашингтону и другде. И то не само на српску штету. Већ и на штету самих српских доскорашњих савезника.

Истим проблемима бавио сам се још једном у књизи *Филологија и геополитика* (2014). Овога пута пришао сам проблему владања са још једне стране: са стране чувеног Хегеловог третирања дијалектике односа господара и роба. Тај однос је, по Хегелу, дијалектичан. Да би господар био господар, он мора да у потчињености држи свог роба. А да би такав однос задржао, да би уопште био господар, он мора да има свог роба. А то значи да је и сам постао зависан од роба, што значи да се временом улоге мењају. До каквих то промена доводи изложио сам у поглављу *Велики механизам*, посебно у овом пасусу:

Са образовањем које имам и са методама којима се служим, не могу да прихватим став да у једном делу Србије Тачи и Харадинај спроводе политику Била Клинтона и Мадлен Олбрајт. Чињенице које имам у виду дају основе да се закључује супротно од мишљења развијеног у том смеру. Оне указују да има више упоришта став да Бил Клинтон и Мадлен Олбрајт спроводе политику Хашима Тачија и Рамуша Харадинаја. Некада велика земља Америка (она која је водила политику са глобалном одговорношћу према свету) била је ставила сепаратистички покрет Шиптара са Косова и Метохије на листу терористичких организација. Али, Америка није одолела притисцима. Снаге које су овладале Великим маханизмом ове земље учиниле су битну промену: она терористичка организација је преименована у ослободилачку, па је Велики механизам стао иза терористичке организације проглашавајући њен програм за позитиван. (186–187)

Следећи мисао дијалектике господара и роба, бавио сам се и стањем у којем је доведена земља која је постала симбол великог механизма, у другој терминологији господара. Своје налазе изложио сам у поглављу *Моћ и немоћ Америке*. Из текста наводим два пасуса:

У време када се код нас с поштовањем говорило о Америци, ова земља, и свет који је она симболизовала, били су у успону. Са поносом можемо да истакнемо да нам је та Америка била саве-

зник и пријатељ. О оваквој земљи могла би се направити серија филмских сведочанстава под насловом *Америка у успону*. Осећам да би у тој серији неке од најглавнијих улога играли и неки наши сународници као што су Михаило Пупин и Никола Тесла. Та Америка је била општеприхваћен симбол оног света који се звао Слободни свет.

Такве Америке, на жалост, више нема. Сада би се могле правити документарне серије под заједничким насловом *Суноврат Америке*. У тој серији Срби већ не спадају међу оне који имају главне улоге. Поред Американаца, попут Клинтона, Буша, Кларка и Олбрајтове, неке од главних улога играли су и неки људи са простора бивше Југославије, као што су Алија Изетбеговић, Фрањо Туђман, Хашим Тачи и Рамуш Харадинај. Оваква серија могла би да прикаже духовно падање некада велике и целом свету привлачне земље. Она више подсећа на злоупотребу вредности (193).

На крају истраживања у овој књизи могу да кажем да и сада сматрам да је смер овога истраживања био прихватљив. Губили су и Срби, али је губила и Америка. Губила је цела западна цивилизација. Исход се већ назире. Србија почиње да се опоравља и уздиже, добрим делом и уз помоћ источних земаља, оних чија је моћ у време бомбардовања Србије 1999. године била игнорисана у име пројекта глобализације. То се сада већ јасно види. Добијали су они који су претходно били на супротним странама. Нема озбиљних знакова да се на Западу озбиљно схвата шта их је снашло, чему су послужили.

Западне земље против властитих интереса

Управо наведене чињенице дубоко поткопавају ставове да су се западне земље деведесетих година окренуле против Срба следећи властите интересе. Ближе истини је став да су у овакав негативан однос Запада према Србима били уплетени наративи. Пре него што су западне земље заузеле изразито непријатељски став према Србима, био је пласиран наратив да је режим Слободна Милошевића на подручју Косова и Метохије починио тешке злочине против цивилног становништва. У духу тога наратива, на самом почетку 1999. године, аранжиран је приказ таквог злочина у селу Рачак на Косову. Земље НАТО савеза упецале су се на ту удицу. Однегована на хришћанском моралу, јавност ових земаља са згражањем се односила према овим злочинима, о

којима су извештавали њихови репрезентативни медији. Било је, додуше, ретких појединаца који су се овим наративима противили; односно који су заступали став да пласиране медијске информације треба проверити.

Сигурно да није интерес западних земаља да изгубе способност сувислог размишљања. Никакав стварни интерес земаља окупљених у НАТО савезу није био да нападну једну европску хришћанску земљу без одобрења Савета безбедности, што значи да прекрше и властити Устав. Озбиљни правници тврде да оно што су ове земље учиниле бомбардовањем Србије спада у категорију поступака који се дефинишу као флагрантно кршење међународног права. Улазећи у један нечестит подухват, ове државе су починиле и злочин према хришћанској цивилизацији. Не може се другачије тумачити поступак кад осамнаест хришћанских земаља (и једна муслиманска) нападну једну стару хришћанску државу да јој отму територију ради стварања државице са већинским муслиманским становништвом. Десило се притом нешто разуму тешко појмљиво: НАТО савез се стављао у функцију продужене руке Ослободилачке Војске Косова, организације коју је званична Америка претходно ставила на листу терористичких организација. Неубедљив је став да је тако чињено ради неких виших интереса.

У свим овим дешавањима важну улогу је имао и чувени Џозеф Бајден. Бајден је један од најдуговечнијих људи на политичкој сцени Америке. Као садашњи председник Америке, он се налази на месту на којем су некада били Вудро Вилсон и Франклин Рузвелт, несумњиви савезници и пријатељи Срба у Првом и Другом светском рату. А како се и зашто се Бајден претворио у изразитог српског непријатеља писао је Радоје Арсенић у Политици од 26. августа 2008. у тексту под насловом *Хрватски фратар „отворио очи“ Бајдену*. Дописник Политике из Загреба, у овом кратком тексту, углавном је преносио писање загребачког Јутарнег листа. Поднаслов овога текста гласи: „Фрањевац Илија Живковић једна је од кључних особа које су утицале на формирање ставова утицајног америчког сенатора о збивањима у Југославији и његово залагање за бомбардовање Србије“. Није тешко закључити шта је могао Живковић да Бајдену исприча о Србима, односно какав је наратив могао понудити америчком пријатељу. Из текста сазнајемо да је Живковић професор пси-

хологије на Теолошком факултету у Загребу; припада, дакле, оном делу католичког клира у Хрватској који деценијама настоји да Алојзија Степинца прогласи за свеца.

Наративи као оружје

Наведене чињенице сугерирају и тумачења. Прво је био наратив Илије Живковића упућен Џозефу Бајдену, па је затим Америка заједно са НАТО пактом ступила у акцију бомбардовања Србије и њеном комадању. Још пре тога је постојала организација УЧК (Ослободилачка војска Косова) чији су челни људи били Хашим Тачи и Рамуш Харадинај. Они су, преко својих продужетака, учинили да њихов наратив прихвате најмоћнији људи Америке Бил Клинтон и Мадлен Олбрајт. То значи да су они, преко неких посредника, надахнули велики механизам, учинили да се игра онако како му они свирају. Велики механизам је преко својих инструмената (шрафова и шрафчића) одрадио како је био навијен.

Нема сумње какву су улогу имали наративи у наведеним случајевима. Они су одиграли улогу инструмената за спровођење одређене политике. То значи да су били употребљени као њени продужеци. У наведеним случајевима употребљени су као моћно оружје.

Познато је да се ратови воде конвенционалним и новим оружјима, хемијским и биолошким средствима за уништење противника. Зна се да у ратовима велику улогу имају и пропагандна средства. Примери о наративима, наведени у овој књизи, откривају да управо и наративи могу да буду употребљени и као најмоћнија оружја која је човек створио. Ако кажемо да су наративи окренули традиционалне српске пријатеље против њих, да су их усмерили тако да здушно раде и против властитих интереса, бар смо наговестили и колико њихова моћ може да буде велика.

Следећи наведене примере, желим да подсетим и на два позната случаја.

Први је везан за хитлеровску офанзиву против Совјетског Савеза 1941. када су немачке трупе за свега неколико месеци продрле до предграђа Москве. Постоји и објашњење како је било могуће да се то деси. Пре ових војних операција главни посао обављен је у сфери наратива. Немачка обавештајна служба, знајући за

Стаљинове страхове и подозрења, подметнула је тобожња открића да совјетски генерали спремају заверу против „газде“. Учинила је да до ових поверљивих сазнања дођу обавештајни органи Чехословачке. Председник те државе, Едвард Бенеш, из пријатељских намера, информације је доставио Стаљину, а Стаљин је поступио на очекивани начин. Немачким армијама је, после тога, било лако да побеђују обезглављену армију.

Други је случај из новије југословенске историје. У првој половини Другог светског рата Енглези су подржавали Дражу Михајловића; са резервама су се односили према комунистичком партизанском покрету. Да би ову подршку преусмерио у своју корист, Тито је, у бици на Сутјесци, данима чекао енглеску војну мисију; наизглед без великих разлога изгубио је око 6.000 својих бораца. Али је постигао главни стратешки циљ: мисија је обавестила централу, а централа је обавестила кога треба, да се партизани ти који се херојски боре против Немаца. После тога наратива енглеска подршка се преокренула у корист Титових партизана. Рат за будући друштвени поредак у Југославији био је добијен.

Наративи су пратили и сукобе деведесетих година на тлу већ бивше Југославије. Ради медија су смишљани наративи о злочинима српских снага над цивилима. Један од таквих злочина био је на пијаци Маркале у Сарајеву; други у улици Васе Мискина у истом граду; посебно су пласирани наративи о стотинама хиљада силованих муслиманки. Већ током рата испољило се сазнање да су Срби овај рат медијски изгубили. Наративи су могли да учине више него конвенционални начини ратовања. Учинили су да се у медијима пласира слика само о Србима као „лошим момцима“. Даље су ту слику предвидљива парадигматска мишљења и понашања само учвршћивала и дорађивала.

Иста парадигма примењена је и у НАТО-агресији на СР Југославију 1999. године. После наратива о масакру у селу Рачак над недужним цивилима, на реду је била акција одбрамбеног војног савеза НАТО-а под именом Милосрдни ањџео. Кад тад, човек западног света схватиће како је могао да буде злоупотребљен да ради против властитих интереса.

О овим догађајима говорим као један од невољних и немоћних сведока. И у мом Новом Саду, и у Србији, знало се да су ови наративи неистинити, да су наручени; за неке се знало да су и плаћени. Сећам се пријатеља који су из очаја говорили: „Истина

ће најзад победити!“ За Рачак се већ одавно зна да је догађај инсцениран; да је истина о том догађају другачија од оне која је била пласирана. Пробија истина и о догађајима у ратном Сарајеву, а пробија истина и о стварним злочинима у Сребреници и њеној околини. Легализовани наратив да се у Сребреници десио геноцид успешно се делегализује научно утврђеним чињеницама. Показује се све јасније да је и Хашки суд често подлегао успешно пласираним наративима, да су одлукама овог суда диктирали наративи интересних група. Треба се надати да ће право морати да брани своје достојанство. Има знакова да се то већ чини.

Сви су изгледи да се ствари развијају тако да ће, најзад, истина победити. У терминологији на којој се гради ова књига, то значи да ће последњу реч имати логос као што је имао на почетку. Наративи су могли имати функцију између почетка и краја. Неки од наратива су служили добру, а неки злу. То ће се моћи оценити тек са становишта логоса. Дакле, кад се оне Лиотарове *наративне истине* подвргну испитивањима са становишта логоса.

ГЕТЕ НИЈЕ БИО У ПРАВУ

ГЕТЕ НИЈЕ БИО У ПРАВУ

Повод за настанак ове књиге посве је обичан: потреба да се објасни зашто су традиционални пријатељи Срба, Французи, постали њихови изразити непријатељи. Показало се да је проблем ипак тако велики да није могао да се представи само језиком публицистике. Захват је морао да буде дубљи. На трагу решавања овог проблема није се могао заобићи ни сам Пролог *Светог Јеванђеља* по Јовану. Нису се могли заобићи ни други проблеми којима се бавила филозофија, поготово она из доба постмодерне. А не може се заобићи ни чувено место из Гетеовог *Фауста* које се, посредно, тиче овог питања.

Јохан Волфганг Гете (1749–1832) је био један од највећих европских духова када је Европа из хришћанског доба улазила у модерно доба. То је она промена која је у овој књизи приказана као смена двеју парадигми: хришћанске у којој влада Богочовек и модерне када влада човекобог. Гетеа је деценијама опседала легенда о професору Фаусту који је, да би увећао своје моћи, продао душу ђаволу, Мефистофелесу. Коначну верзију свог животног дела, *Фауста*, завршио је у години своје смрти. Главно место у том делу посредно се тиче истог оног проблема којим се бави ова књига: шта је било на почетку. Тим питањем се, додуше, не бави сам Гете. Бави се његов најчувенији драмски лик, Фауст. Не може се, међутим, порећи да је то питање и Гетеова преокупација. У прозном преводу Огњена Радовића у двојезичном издању овог дела (1979) то место гласи:

Mi učimo da cenimo nadzemaljsko,
Čeznemo za otkrovenjem
Koje ne sija nigde dostojnije i lepše
Nego u Novom zavetu,
Nešto me goni da otvorim osnovni tekst,

Da s poštenim osećanjem jednom
 Sveti original
 Prevedem na svoj mili nemački jezik.
 Otvara knjigu i sprema se.
 Ovde piše: „U početku bejaše r e č!“
 Tu zapinjem već! Ko će mi pomoći dalje?
 Nikako ne mogu r e č tako visoko da cenim,
 Moram to drugačije prevesti
 Kada mi duh sine kako treba,
 Ovde piše: „ U početku beše *misao*.
 Razmisli dobro o prvom redu
 da ti pero ne prenagli,
 Je li to *misao* što sve dela i stvara?
 Trebalo bi da piše: „U početku bejaše *snaga!*
 Ali i dok ovo pišem, već me opominje nešto
 da neću pri tome ostati.
 Meni pomaže duh. Najednom vidim šta ću
 I pišem mirno: U početku bejaše *delo*.

Лако је проверити како гласи кључна реченица у немачком преводу из *Новог завета*; гласи: *Im anfang war das W o r t*. У Вуковом преводу *Новог завета* та реченица гласи исто: *У почетку бјеше Ручеч*. Два превода истог текста протумачила су реч *логос* са грчког оригинала на исти начин. Видели смо да је у најновијој редакцији *Библије* који је прихватио Свети синод Српске православне цркве (1982) у преводу узета оба значења: и логос и реч; логосу је ипак дато прво место. Има основе да се верује да је до те промене могло доћи под утицајем начина мишљења Јустина Поповића (1894–1979) који је истрајавао на виђењу да је Бог исто што и Логос.

Да Гете није био задовољан казивањем шта је било у почетку (у тумачењу немачког превода *Библије*) може се схватити из отпора да почетак види у нечему што би било реч. Покушавао је да почетак види у *мисли* или *снази*. Задовољио се, најзад, да почетак види у *делу*. Поводом тога решења, цитирам реченицу из Преговора српском издању ове књиге германисте Миљана Мојашевића: „То значи преузимање човекове судбине из домена божје воље у људске руке“ (21).

Гете се, очигледно, није задовољио решењем да је у почетку била реч, па је понудио друго решење, оно које пристоји човекобогу: да је у почетку било дело. Признајем да сам, једно време, био склон да поверујем да је Гете био на трагу да нађе прихватљивије решење од оног које је нудила *Библија* у преводима на савремене европске језике. После више деценија ношења са тим проблемом, видим да је исправнији пут онај који нуди сам *Нови завет*, али у прецизнијем преводу/интерпретацији израза логос.

Ево и мојих разлога зашто се дело не може ставити у основу свега. Дело не мора да буде само нешто добро, као што очекујемо, већ може да буде и нешто лоше. У почетку фашизма био је *Мајнкамф*, у почетку стаљинизма била је стаљинистичка интерпретација марксизма; у почетку трагичне српске судбине у 20. веку била је аустро-хрватска идеја југословенства. У почетку и током Титове Југославије били су његови наративи о братству и јединству њених народа и народности. У изградњи свих овде поменутих дела (наратива) био је уплетен Мефистофелес. Сасвим је другачије са делима у чију је структуру уграђен логос. Мера њихове сврховитости одређује се према оном Логосу који се исписује великим словом. Логоса има и у *Хамлету*, и у *Горском вијенцу*, и у *Браћи Карамазовима*, у *Проклетој авлији*, у *Дервишу и смрти*.

Није у питању Гете; у питању је је проблем. Приказујући Фаустову драму, писац је сачинио велико литерарно дело. Али, упркос томе, његов јунак до решења није дошао. Понудио је квазирешење. Сама Фаустова драма показује да је човекобог у проблему. Решењу Гетевог јунака недостаје управо оно што је садржано у оном битнијем тумачењу *Јеванђеља* по Јовану.

Став да је у почетку био Логос, да је и човек логосно биће, да логоса треба да има у свему што човек чини, јесте упозорење на пут који треба следити, обнављати га, враћати му се. Јер обезбеђује вертикалу кроз векове и цивилизације.

ЗАКЉУЧЦИ

Наративи су одувек били саставни део људске историје па су тако и део историје српског народа. Посебно су битни за изградњу националног идентитета свих народа па и српског. Тако је било док наративе српске идеје није почела да потискује хрватска идеја југословенства и хрватска идеја сербокроатистике. Потискивању српске идеје доприносили су и наративи који су служили тим идејама. Чинили су то посебно у области филологије и националних наука. Под контролом владајућих идеја и наратива се нашао читав образовни систем. Деценијама је радио на погрешном изграђивању свести код младих на преузетим наративима. У тим наративима било је много реторике, лепих речи, празних обећања, смишљеног перформанса.

Али, ипак, нечега није било. Није било логоса. То значи да су наративи заснивани тако да не доносе трајна решења, већ она краткорочна, срачуната на једнократну употребу.

Тачно се може установити кад су и где преци данашњих Срба погрешили. Погрешили су приликом стварања прве Југославије када су прихватили став да су тек племе једног троименог и троплеменог народа (1917–1918). И погрешили су кад су прихватили став у Видовданском уставу да њихов језик добије тронационално име: српско-хрватско-словеначки језик. Поред других грешака, које су тада чињене, ове су главне. Оне су велика огрешења о сам логос. Нема других народа у Европи који су такве грешке чинили. И нема народа који су их тако скупо платили.

Ова огрешења треба констатовати да би се схватила суштина залагања српских филолога који су се после разбијања Југославије окупљали око Покрета за обнову србистике (проглашен је на Филолошком факултету у Приштини 1997. године).

Суштина тога залагања јесте: да се Срби врате својој филолошкој традицији која је израсла на логосу филолошке традиције других европских народа, да, уместо владајуће сербокроатистике, обнове дисциплину о Србима – србистику. Тиме би се вратили у систем европских филологија из којег су стварањем Југославије били избачени. Изгубивши у новоствореној држави Југославији научну дисциплину о себи, Срби су изгубили основе свог одбрамбеног механизма. Постали су народ који нема чиме да се брани; народ који је пристао да се полако растаче.

И на србистику, као творевину, треба гледати као на дело. И она је наратив на којем се могу изграђивати све националне науке које се тичу Срба. Оно што је препоручује, то су њене основе. И србистика се може схватити као наратив. Али она није наратив изграђен на наративној истини, како ту истину назива Лиотар, већ наратив изграђен на логосу. Ова дисциплина треба да се брани пред логосима других националних филолошких дисциплина. И да се оправдава пред логосом опште и српске историје; настојањем да Срби, у филологији, нађу адекватно место у односу према другим народима.

О самој србистици овога пута не треба посебно говорити. (Довољно је о томе говорено на другим местима). Треба само и овога пута поновити још једном оно што је више пута казано: да и за Србе има решења, и да је то решење у складу са логосом. Логос треба повратити у живот српског народа, србистику треба обновити.

РЕГИСТАР ИМЕНА

- Алкибијад 18
Апел, Карл Ото 14
Аристотел 14, 18, 28, 40, 56
Арсенић, Радоје 115, 116
- Бајден, Џозеф 115, 116
Барт, Ролан 15
Белић, Александар 100
Бенеш, Едвард 116
Бергсон, Анри 79,
Бернар, Анри Леви 7,
Бодријар, Жан 20, 22, 78
Бранковић, династија 96
Бранковић, Георгије 99
Броз, Иван 102, 106
Будисављевић, Дијана 108
Буш, Џорџ 114
- Васић Драгиша 55,
Велек Рене 25
Вергилије 56
Верли, Макс 15
Вилсон, Вудро 115
Винкелман 37
Витгенштајн 22
Гај, Људевит 85, 86, 99
Гебелс 8
Гете 121, 122, 123
- Даничић, Ђуро 101, 102,
104
Делез, Жан-Пол 20
Дерида, Жак 20, 22, 23, 79
- Добровски, Јожеф 72, 73
Ђаковић, Ђуро 102
Ђурић, Милош 18
- Елиот, Т. С. 16
Епикур 56
- Живковић, Драгиша 14, 15,
16
Живковић, Илија 115, 116
- Змај, Јован 73
- Ивековић, Фрањо 102
Изетбеговић, Алија 7, 113
Ивић Милка 15
Ивић Павле 15
Јагић, Ватрослав
88, 100, 102, 105
Јакобсон 15
Јелена, света 62
Јован, јеванђелист 25, 51–
56, 125, 129
Јовановић, Слободан 55
Јосиф Други 62
- Кајзер 15
Кант 14
Карађорђевић, Александар
94, 93, 99, 103, 104
Караџић 25, 73, 78, 87, 100,
101, 103, 104, 105, 109.

Кијук, Предраг 119, 110
Кларк, генерал 114
Клинтон, Бил 8, 116, 118
Константин, цар 63
Конт, Огист 80
Копитар 73
Косик, Карел 24
Костић, Лаза 28, 73, 74
Кот, Јан 113
Крестић, Василије 85
Крлежа, Мирослав 16, 105
Кун, Томас 114

Лазаревићи, династија 96
Леви Брил 37
Леви Строс 37
Ликиније, цар 63
Лиотар, Жан-Франсоа 17–
21, 37, 38, 77, 125
Лука, јеванђелист 51
Лутер, Мартин 65
Маклуан, Маршал 14, 27
Маретић, Томо 102
Марковић, Михаило 23, 24
Мискин, Васо 117
Марко, јеванђелист 51
Матеј, јеванђелист 51
Месија 48, 51
Миклошић, Франц 101
Милић, Зоран 11, 38
Милићевић Ђ., Милан 104
Милошевић, Слободан 7,
114
Мојашевић, Миљан 1282
Михаиловић, Дража 117
Мојсије 19, 45, 70

Морис, Чарлс 49
Мукаржовски, Јан 44
Настасијевић, Момчило 24
Немања, Стефан 62
Немањићи 94, 95
Немањић, Стефан Првовен-
чани 95
Немањић, Сава 95, 105
Ниче 79, 80
Новак, Виктор 100, 101, 105

Његош 105

Обрадовић, Доситеј 100,
105
Олбрајт, Мадлен 112, 116
Орбин, Мавро 96, 97
Ориген 56, 57

Перс 14, 23
Петровић, Гајо 22,
Петковић, Новица 24
Петровић Алас, Михаило
23, 25
Платон 14, 24, 28, 40, 55,
5760
Поповић, Гордана 7
Поповић Јустин 22, 122
Пупин, Михаило 113

Радић, Стјепан 103
Радовић, Огњен 121
Рајић, Јован 97
Рајс, Арчибалд 108
Расел, Бернард 21

Рузвелт 115
 Савић, Свенка 11
 Савић Ребац, Аница 55
 Соколовић, Мехмед 96
 Сосир 14, 23
 Срејовић, Драгослав 22, 36
 Стаљин 117
 Станковић, Бора 16
 Старчевић, Анте 99
 Степинац, Алојзије 115
 Суботић, Јован 87
 Тачи, Хашим 114, 116
 Тесла, Никола 117
 Тешић, Стив 75
 Тито, Јосип Броз 26,
 103,104 108, 111
 Томашевски, Борис 15
 Труд, Алексис 7
 Трумбић, Анте 91–93
 Туђман, Фрањо 113
 Фердинанд, Франц 90
 Флоровски, Георгиј 57
 Фрај, Нортон 13, 25
 Фуко, Мишел 20, 78
 Функ 112
 Хајдегер 79
 Харадинај, Рамуш 113, 116,
 Хантингтон 34
 Хегел 15, 59, 76 77, 79, 61,
 78.79.80, 115
 Хезиод 38
 Хераклит 56
 Хердер 27, 37
 Херодот 38
 Хестон, Чарлстон 46
 Хитлер 8, 78
 Хомер 38, 39, 97
 Хусерл 23, 24
 Цвијић, Јован 102
 Цермановић Кузмановић
 Александрина 36
 Цицерон 56
 Црњански, Милош 16
 Ћоровић, Владимир 102
 Ћосић, Добрица 108
 Шекспир 114
 Шелинг 27
 Ширак, Жак 8
 Шопенхауер 79, 80
 Штајгер, Емил 15, 104
 Штросмајер 85, 99, 105,

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41
81:323.1
930(=163.41)

МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар, 1937-

Логос и наратив / Петар Милосављевић. - Београд
: Институт за политичке студије : Матица српска у
Дубровнику ; Грачаница : Логос ; Бања Лука : Центар
за српске студије, 2022 (Житиште : Ситопринт). - 128
стр. ; 25 cm

Тираж 150. - Регистар.

ISBN 978-86-7419-358-7 (ИПС)

а) Србистика б) Језик -- Нација в) Историографија
-- Срби

COBISS.SR-ID 64930569

